

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**LEKSIČKI SOCIJALNI STAVOVI KAO DETERMINANTE AMBIVALENTNOG
SEKSIZMA**

Završni magistarski rad

Studentica: Emina Sinanović

Mentorica: doc. dr. Nina Hadžiahmetović

Sarajevo, oktobar 2022.

Sažetak

Postoji manjak istraživanja koja u jednom sveobuhvatnom modelu predstavljaju varijable koje predviđaju seksizam ili su s njime povezana. S tim u vezi, cilj ovog istraživanja bio je provjeriti mogućnost jednog takvog modela, kao što je model leksičkih socijalnih stavova, da predvidi komponente ambivalentnog seksizma, odnosno, hostilni i benevolentni seksizam. U skladu s tim, provedene su dvije studije. Ciljevi Studije 1 bili su utvrditi faktorsku strukturu i sadržaj modela leksičkih socijalnih stavova na bh. uzorku, uporediti bh. model sa modelima dobivenim na američkom i srbijanskom uzorku te kreirati finalnu adaptiranu Skali leksičkih socijalnih stavova Bosne i Hercegovine. Potvrđene su hipoteze, prema kojima je očekivano repliciranje 5 do 6 faktora, faktorska struktura uporediva sa prethodnim modelima i replikacija 4 do 5 faktora iz tih studija te zadovoljavajuće metrijske karakteristike i interpretabilna faktorska struktura finalne Skale leksičkih socijalnih stavova – BH. U Studiji 1 učestvovalo je $N=412$ ispitanika iz opće populacije ($M_{dob} = 40.16$, $SD = 14.05$). Korišteni su sljedeći instrumenti: Sociodemografski upitnik, Leksička skala stavova Bosna i Hercegovina te Leksički derivirani Saucierovi socijalni stavovi. U konačnom modelu socijalnih stavova potvrđeno je 6 faktora: Autoritarni nacionalizam (AN), Apsolutistički egocentrizam (AE), Univerzalni egalitarizam (UE), Spiritualizam (SP), Humanizam (HUM) i Nacionalna privrženost (NP). Adaptirani i reskorovani instrument LSS-BH je korišten u Studiji 2. Ciljevi Studije 2 bili su ispitati povezanost navedenog modela sa benevolentnim i hostilnim seksizmom te ispitati doprinos modela u objašnjenju varijanse benevolentnog i hostilnog seksizma, kada se kontrolišu sociodemografske varijable. Potvrđena je hipoteza koja je pretpostavljala značajnu korelaciju između komponenti modela i ambivalentnog seksizma. Parcijalno je potvrđena hipoteza, prema kojoj se očekivalo da će model značajno predviđati komponente seksizma kada se kontrolišu sociodemografske varijable. U Studiji 2 učestvovalo je $N=220$ ispitanika ($M_{dob} = 22.5$, $SD = 3.57$), te su uzorak sačinjavali uglavnom studenti psihologije. Korišteni su sljedeći instrumenti: Sociodemografski upitnik, Leksička skala stavova Bosna i Hercegovina, te Skala ambivalentnog seksizma prema ženama. Pokazalo se da je benevolentni seksizam u visokoj pozitivnoj korelaciji sa Autoritarnim nacionalizmom i Apsolutističkim egocentrizmom, dok je sa ostalim faktorima u niskim pozitivnim korelacijama. Hostilni seksizam je visoko pozitivno povezan sa Autoritarnim nacionalizmom i Apsolutističkim egocentrizmom, te je u niskoj negativnoj korelaciji sa Humanizmom. Leksički model socijalnih stavova objasnio je značajan udio varijanse benevolentnog seksizma kada su kontrolisane

sociodemografske varijable. Pozitivni prediktori bili su Autoritarni nacionalizam, Apsolutistički egocentrizam i Humanizam. Međutim, značajan prediktor hostilnog seksizma je od sociodemografskih varijabli bio spol, konkretno upućujući na veći nivo hostilnog seksizma kod muškaraca a od komponenti modela značajni pozitivni prediktori bili su Autoritarni nacionalizam i Apsolutistički egocentrizam te Humanizam kao negativan prediktor. Nalazi su većinom u skladu sa dosadašnjim istraživanjima. No, s obzirom da se radi o eksploratornoj studiji, pojavila su se brojna dodatna i nova pitanja na koja buduća istraživanja mogu ponuditi odgovor.

Ključne riječi: ambivalentni seksizam, socijalni stavovi, stereotip, predrasude

Sadržaj

1. Uvod	3
1.1 Leksički pristup ispitivanju socijalnih stavova.....	5
1.2 Ambivalentni seksizam kao korelat socijalnih stavova.....	10
2. Studija 1	15
2.1 Cilj, problem i hipoteze.....	15
2.1.1 Cilj istraživanja.....	15
2.1.2 Problem istraživanja	15
2.1.3 Hipoteze	16
3. Metodologija istraživanja.....	16
3.1 Uzorak	16
3.2 Instrumenti	18
3.3 Postupak.....	20
4. Rezultati	20
4.1 Deskriptivna statistika.....	20
4.2 Utvrđivanje broja latentnih dimenzija leksičkih socijalnih stavova	23
4.3 Sadržaj 5- i 6-faktorskog modela leksičkih socijalnih stavova.....	31
4.5 Facete dimenzija leksičkih socijalnih stavova.....	37
5. Diskusija	37
5.1 Zaključak.....	43
Studija 2.....	44
2.1a Cilj, problem i hipoteze.....	44
2.1.1a Cilj istraživanja	44
2.1.2a Problem istraživanja	44
2.1.3a Hipoteze.....	45
3.a Metodologija istraživanja.....	45
3.1a Uzorak	45
3.2.a Instrumenti.....	46
3.3a Postupak	47
4.a Rezultati	47
4.1.a Deskriptivna statistika	47
4.2.a Povezanost leksičkih socijalnih stavova sa ambivalentnim seksizmom.....	49
4.3.a Leksički socijalni stavovi kao prediktori ambivalentnog seksizma na nivou domena.....	52

4.4a Leksički socijalni stavovi kao prediktori ambivalentnog seksizma na nivou faceta.....	55
5.a Diskusija.....	59
5.1 a Zaključak.....	67
6. Generalna diskusija.....	68
7. Literatura.....	72
<i>Prilog br. 1.....</i>	<i>79</i>
<i>Prilog br.2.....</i>	<i>80</i>
<i>Prilog br. 3.....</i>	<i>84</i>
<i>Prilog br. 4.....</i>	<i>86</i>
<i>Prilog br. 5.....</i>	<i>87</i>
<i>Prilog br. 6.....</i>	<i>88</i>

1. Uvod

Stav je jedan od centralnih i najznačajnijih koncepata u socijalnoj psihologiji, a njegovo proučavanje i definisanje privlačilo je brojne autore. Prema Allportu (1935), stav je mentalna spremnost, formirana na osnovu iskustva, za direktivan i dinamički uticaj na reakciju pojedinca na sve objekte i situacije sa kojima dođe u kontakt. Stav se konceptualizira i kao psihološka tendencija manifestovana kao evaluacija stavskog objekta sa određenom mjerom (ne)sklonosti (Eagly i Chaiken, 1993). Većina autora se slaže da je *evaluacija* centralna stavka definisanja pojma stava, premda postoje razilaženja o njihovoj permanentnosti i fleksibilnosti. Fazio (2007) smatra da su stavovi relativno stabilni i manifestiraju se u istom obliku u različitim situacijama da bi ih smatrali konstrukcijama. Iz prethodno navedenog proizilazi da se stavovi mogu ispitivati prema svemu što može postati predmetom konceptualizacije (Havelka, Kuzmanović i Popadić, 2004), ali kada se odnose na socijalno relevantne (ekonomske, političke, religijske, obrazovne, etničke) stavske objekte, tada se nazivaju socijalnim stavovima (Kerlinger, Middendorp i Amón 1976).

Socijalni stavovi su apstrakcije kod kojih se može diferencirati kognitivna (percipiranje salijentnih karakteristika okoline), afektivna (osjećaji vezani uz percepciju), te konativna komponenta, odnosno ponašanja povezana sa percepcijom i osjećanjima o okolini (Cheng, Bynner, Wiggins i Schoon, 2012). Hijerarhijska organizacija strukture socijalnih stavova je duže vremena bila predmetom rasprave, pri čemu se sporilo o koreliranosti pojedinačnih stavskih entiteta, te njihovoj koreliranosti sa nadređenim generalnim faktorom (Eysenck, 1954; Saucier, 2000). Među najistaknutije socijalne stavove spadaju tzv. -izmi koji u različitim jezicima imaju jednak ili sličan nastavak (npr., -izam, -ism, -ismus), a najviše proučavani u oblasti socijalne psihologije su konzervativizam, autoritarizam, dogmatizam, tradicionalizam, religionizam i mnogi drugi. U nastavku će biti ukratko prikazani neki od njih koji su i predmet ovog empirijskog rada.

Prema Jostu, Glaseru, Kruglanskom i Sullowayu (2003), konzervativizam je ideološki sistem uvjerenja koji se sastoji od dvije glavne, povezane komponente, a to su: otpornost na promjene i prihvatanje nejednakosti, koje smanjuju neizvjesnost i prijetnju, te mu se danas pristupa kao dimenziji konzervativizam-liberalizam. Konzervativizam karakteriše odupiranje promjenama, podržavanje nejednakosti i statusa quo, pri čemu se zadržava poznato, a izbjegava riskantno i novo, čime se zadovoljavaju potrebe za smanjenjem prijetnje i neizvjesnosti. Društvena stabilnost i hijerarhija općenito nude sigurnost i strukturu, a promjena i jednakost impliciraju veći kaos i nepredvidivost. Tendencija ka održavanju statusa quo izražena je čak i kod onih za koje on nije

povoljan. To se objašnjava preferencijom poznatog nasuprot nepoznatom u kontekstu zadovoljavanja epistemičkih i egzistencijalnih potreba (Jost, Federico i Napier, 2009).

Izučavanje autoritarnosti počinje studijom Adorna Frenkel-Brunswika, Levinsona i Sanforda (1950). Studija je bila vođena empirijskim zapažanjem da ljudi koji imaju predrasude prema bar jednoj skupini, također imaju tendenciju biti predrasudni i prema drugim skupinama, što indicira postojanje određene generalizirane predrasudnosti kao stabilne karakteristike. Adorno i saradnici pokušali su izmjeriti tu generalnu sklonost koristeći F-skalu koja mjeri autoritarnu ličnost. U kasnijim istraživanjima autoritarnost je najčešće operacionalizirana putem dvije relativno stabilne dimenzije individualnih razlika - desničarske autoritarnosti (engl. Right-Wing Authoritarianism - RWA, Altemeyer, 1981) i orijentacije ka socijalnoj dominaciji (Social Dominance Orientation - SDO, Pratto, Sidanius, Stallworth i Malle, 1994) koje snažno predviđaju predrasude kod osoba. SDO predstavlja generalno preferiranje hijerarhije nasuprot egalitarnim odnosima među socijalnim grupama (Pratto i sar., 1994). RWA skala uključuje tri klastera: autoritarnu submisivnost koja se odnosi na podčinjavanje autoritetima i institucijama koji se percipiraju etabliranim i legitimnim u društvu, autoritarnu agresivnost koja se odnosi na preferiranje kažnjavajuće socijalne kontrole nasuprot permisivnosti prema kršenju društvenih normi, te konvencionalnost koja podrazumijeva preferiranje tradicionalnih i retrogradnih društvenih normi, vrijednosti i morala nasuprot modernim i alternativnim društvenim normama (Duckitt i Bizumic, 2013). Navedeni koncepti na različite načine zahvataju preferenciju potčinjavanja individualnih sloboda kolektivnom autoritetu, te nadilaženje individualnih sloboda i autonomije.

S druge strane, dogmatizam je alternativno objašnjenje predrasudnog ponašanja naspram autoritarnosti (Rokeach, 1960). Za razliku od autoritarnosti, fokus dogmatizma je zatvoreni kognitivni sistem uvjerenja otporan na nove informacije i promjene. Dakle, dogmatični pojedinci ograničavaju ulaz novih informacija koje mogu promijeniti njihov sistem uvjerenja, te odbacuju sve što zastupa suprotna ili drugačija uvjerenja.

Još jedan od često spominjanih konstrukata u izučavanju socijalnih stavova je tradicionalizam, koji uključuje poštivanje i održavanje tradicionalnih vrijednosti, morala, normi i praksi socijalne grupe kojoj osoba pripada. Također se odnosi i na aktivno opiranje mijenjanju tradicionalnih vrijednosti, morala, normi i praksi (Bizumic, 2017). Koenig i Bouchard (2006, prema Ludeke, Johnson i Bouchard, 2013) navode da korelacije između konstrukata autoritarizma,

konzervatizma i religioznosti, označene kao trijada tradicionalnih moralnih vrijednosti (engl. Traditional Moral Values Triad), indiciraju postojanje nadređenog faktora tradicionalizma. Ludeke i saradnici (2013) ističu da je centralni aspekt tradicionalizma orijentacija ka socijalno etabliranim autoritetima, pri čemu tradicionalno orijentirane osobe na takve autoritete i njihove simbole reaguju pozitivno i sa poslušnošću. Stoga autori tradicionalizam smatraju dispozicijom u osnovi mnogih socijalnih stavova, bili oni politički, socijalni, religijski ili porodični.

1.1 Leksički pristup ispitivanju socijalnih stavova

U pokušaju kreiranja okvira koji objedinjuje dosadašnja saznanja iz oblasti na parsimoničan način, Saucier (2000) dolazi na ideju primjenjivanja leksičkog pristupa na domen socijalnih stavova. Leksički pristup je do tada uspješno korišten u domenu psihologije ličnosti. Leksička hipoteza, između ostalog, pretpostavlja da su socijalno relevantne individualne razlike među ljudima kodirane u samom jeziku u vidu termina. Hipoteza pretpostavlja i da kroskulturalna faktorska analiza riječi iz rječnika koje se odnose na individualne razlike može dovesti do pronalaska najvažnijih dimenzija ličnosti (Goldberg, 1990; Larsen i Buss, 2008). I individualne razlike u socijalnim stavovima i uvjerenjima su također socijalno relevantne, te se smislenim čini da su ljudi razvili bogati vokabular koji opisuje socijalne stavove. Prema tome, leksički pristup bi i u ovoj domeni mogao dovesti do smislenog, diferenciranog, obuhvatnog i općeprihvaćenog modela. U svojoj studiji Saucier (2000) je prvenstveno istakao da su socijalni stavovi primarno u engleskom jeziku (a i brojnim drugim, poput bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika) kodirani kao imenice koje završavaju na -ist (npr., communist,; u bosanskom jeziku su to također imenice koje završavaju na -ist ili -ista, komunist/a), kao pridjevi koji završavaju na -ic (npr., individualistic, a u bosanskom jeziku su to pridjevi sa završecima -ski i -čki, individualistički), te kao pridjevske imenice koje završavaju na -ism (npr., communism, u bosanskom jeziku sa završetkom -izam, komunizam). Fokus Saucierove studije je bio na pridjevskim imenicama koje završavaju na -ism zbog njihove najveće reprezentiranosti u rječniku, te fleksibilnosti, bogatstva i nedvosmislenosti u značenju. Studija je započeta tako što je iz Američkog tradicionalnog rječnika engleskog jezika izolovan prvenstveno 721 termin sa završetkom -ism. U daljnjoj analizi su tri nezavisna procjenjivača, na osnovu definicija termina, odbacila one koje se ne odnose na stavove i uvjerenja. Na osnovu definicija ovih pojmova, kreirana su pitanja i napravljena je prva verzija upitnika od

389 ajtema, sa petostepenom skalom Likertovog tipa. Faktorska analiza dobivenih podataka sugerisala je tri velika faktora i jedan faktor srednje veličine. Kao moguće su zadržane i trofaktorska i četverofaktorska struktura. Faktorima su prema redoslijedu pridruženi nazivi inspirisani grčkim alfabetom, te su time dobiveni: alfaizmi, betaizmi, gamaizmi i deltaizmi (u slučaju četverofaktorske strukture), odnosno gamadeltaizmi (u slučaju trofaktorske strukture). Konačna skala broji 40 ajtema i nosi naziv Inventar na rječniku zasnovanih izama (Survey of dictionary-based Isms, SDI, Saucier, 2008).

Alfaizmi predstavljaju pozitivan odnos prema tradicionalnim i religijskim izvorima autoriteta, te očuvanju kulturnih tradicija i postojećeg stanja u društvu, uključuju religioznost, konzervativizam i autoritarnost. Betaizmi predstavljaju sebičnost, egocentrizam, favoriziranje onoga što je od lične koristi, te zanemarivanje opće pravednosti, a uključuju indikatore šovinizma, fašizma, etnocentrizma i sl. Gamaizmi podrazumijevaju pozitivan stav prema građanskom društvu, individualnim slobodama, naglašavanju razuma, te generalno optimističan pogled na ljudsku prirodu. Deltaizmi predstavljaju pozitivan stav prema intuiciji, prosvjetljenju, te ličnom spiritualnom (ne nužno religioznom) iskustvu. Nakon nekog vremena, kroz dodatna istraživanja Saucier (2013) nadograđuje svoju četverofaktorsku strukturu, dodajući joj još jedan faktor. Taj faktor naziva epsilon, a interpretira ga kao egalitarizam, odnosno kao negativne stavove prema društvenim nejednakostima, unutar i između društava. Saucier (2013), također utvrđuje povezanost faktora sa nekim od prethodno navedenih konstrukata koji su često ispitivani u domenu socijalnih stavova. Konzervativne vrijednosti ($r = 0.66$) i desničarska autoritarnost ($r = 0.76$) su u visokim pozitivnim korelacijama sa alfaizmima, dok je orijentacija ka socijalnoj dominaciji značajno negativno povezana sa faktorom epsilon ($r = -0.54$).

Saucierov model je posljednjih godina korišten i u drugim zemljama u svrhu utvrđivanja bazične strukture stavova i replikacije, primjerice u Srbiji (Petrović i Međedović, 2011). Navedena replikacija rezultirala je četverofaktorskom strukturom, pri čemu je sadržaj prvog faktora, nazvanog Religioznost, isti kao sadržaj Saucierovih alfaizama. Sadržaj drugog faktora sličan je betaizmima, izuzevši komponente ideologije i politike, i nazvan je Hedonizam. Treći faktor je replicirao deltaizme i nazvan je Racionalna duhovnost, s tim da je prisutan i aspekt racionalnosti. Međutim, četvrti dobiveni faktor koji ukazuje na vrednovanje vlastite nacije, zemlje i tradicionalne kulture, nazvan Nacionalna privrženost, predstavlja razliku između srpske i originalne faktorske strukture. Rezultati ove studije doprinose hipotezi o univerzalnoj strukturi bazičnih socijalnih

stavova (Saucier, 2000), a sami faktori ostvaruju visoke korelacije sa odgovarajućim izvornim Saucierovim faktorima. No, struktura i sadržaj faktora impliciraju utjecaj koji kultura ima na formiranje bazičnih socijalnih stavova. Ovakvi rezultati potencijalno reflektuju, u skladu sa leksičkom hipotezom, ono što je u nekom društvu i kulturi relevantno. Specifičnost područja Balkana i njegovog odnosa prema nacionalnom identitetu čini pojavu četvrtog faktora smislenom. Činjenica da u socijalnoj psihologiji i generalnom naučnom diskursu postoji određena konfuzija između upotrebe koncepata nacionalizma i patriotizma ili čak etnocentrizma, u kombinaciji sa kulturološkim razlikama otvara dalja pitanja statusa ovih faktora u različitim kulturama. Petrović i Međedović (2011) postavljaju pitanje da li je američka nacionalna privrženost inkorporisana u strukturu faktora Beta, zbog njene multinacionalne i multikulturalne strukture, dok se u Srbiji kontrastno izoluje njen čistiji oblik.

Patriotizam se općenito opisuje kao ljubav prema vlastitoj zemlji, to jeste kao benigna, pozitivna, korisna i čak potrebna privrženost naciji (Adorno, Frenkel-Brunswick, Levinson i Nevitt, 1950, prema Hanson i O'Dwyer, 2018). Nacionalizam se međutim koncipira kao konstrukt koji reflektuje orijentaciju ka nacionalnoj superiornosti i dominaciji koja nadilazi čistu ljubav prema zemlji. Percipira se kao negativan i potencijalno opasan, što je evidentno u ekstremnim oblicima kao primjerice u nacizmu, no i u suptilnijim oblicima, kroz antiimigracijske stavove i svakodnevne simbole prerusene u patriotizam (Billig, 1995, prema Hanson i O'Dwyer, 2018). Naučnici su pokušali razdvojiti patriotske od nacionalističkih stavova, mjereći *a priori* osnovne dimenzije ovih konstrukata: afektivnu (kako se osoba osjeća u odnosu na svoju državu), relaciju (mjera u kojoj je fiksirani autoritet u grupi prihvaćen), te dimenziju pripadnosti (ko se smatra članom nacije). Ponos, šovinizam, simbolični patriotizam i slijepi patriotizam su češće u literaturi povezivani sa osobama konzervativne političke orijentacije, dok je konstruktivni patriotizam češće povezivan sa liberalima (Hubby i Khatib 2007, prema Hanson i O'Dwyer, 2018). Zamršeni odnos ovih konstrukata se danas dodatno usložnjava u američkom društvu, zbog povećane hostilnosti između ljevice i desnice, te zbog toga što postojeća politička klima Sjedinjenih Američkih Država kreira ideološki identitet povezan sa brojnim socijalnim pitanjima poput religije, socijalnog statusa, ekonomskog statusa i personalne odgovornosti. Ovako polarizovano političko okruženje iziskuje reevaluaciju brojnih koncepcija nacionalizma i patriotizma u kontekstu trenutnog američkog shvatanja nacionalnog identiteta (Mason, 2018, prema Hanson i O'Dwyer, 2018).

Uzimajući u obzir disparitet konceptualizacije nacionalizma i na nivou američkog društva, to jednako upućuje na potrebu za leksičkom studijom na bazi rječnika srpskog jezika ili nekog balkanskog jezika, kako bi se pitanje univerzalnosti nasuprot kulturalnoj specifičnosti socijalnih stavova detaljnije razjasnilo. Upravo takvu studiju sprovodi Petrović (2016) nudeći leksički model socijalnih stavova deriviranih iz rječnika srpskog jezika, te poredeći ga sa originalnim modelom. Ekstrahirani su termini iz rječnika srpskog jezika koji se odnose na socijalne stavove, pretvoreni u upitničke ajteme, te primijenjeni na reprezentativnom uzorku. Rezultati su podvrgnuti faktorskoj analizi i uspoređeni sa originalnim Saucierovim modelom, kao i sa spomenutom studijom sprovedenom u Srbiji (Petrović i Međedović, 2011). Prva verzija upitnika nazvanog Leksički socijalni stavovi - Srbija, sadržavala je 264 čestice. Faktorska analiza je pokazala da se model socijalnih stavova može adekvatno opisati sa 5 do 6 faktora, pri čemu je nakon dodatnih analiza prihvaćena šestofaktorska struktura. Ekstrahovani faktori nazvani su: Tradicionalni i religiozni izvori autoriteta, Lični interesi, Humanizam, Spiritualizam, Egalitarizam i Nacionalizam. Faktor Tradicionalni i religiozni izvori autoriteta sličan je Saucierovom prvom faktoru (alfaizmi) i sa njim visoko korelira ($r = 0.81$), zbog toga što je zasićen ajtemima koji indiciraju tradicionalističke, konzervativne i fundamentalističke religiozne stavove. Faktor Spiritualnost, koji sadrži indikatore spiritualnosti, istočnjačkih religija, te filozofskog idealizma, sličan je i korelira sa deltaizmima ($r = 0.75$). Faktor Sebični interesi, zbog zasićenosti ajtemima hedonizma, egocentrizma, kapitalizma, imperijalizma i sl., sličan je i korelira sa betaizmima ($r = 0.65$). Humanizam, zasićen ajtemima koji indiciraju humanizam, evropeizam, demokratizam i sl., sličan je i korelira sa gamaizmima ($r = 0.34$). Egalitarizam, koji sadrži ajteme koji pripadaju konstruktima poput socijalizma, komunizma i marksizma, sličan je faktoru epsilon. Kao novi faktor u odnosu na Saucierov model, ponovno se izdvaja Nacionalizam, koji sadrži "izme" kao što su nacionalizam, patriotizam, autoritarizam, etatizam, centralizam, i slično. Bez obzira na to što ne postoji identičan faktor u Saucierovom modelu, Nacionalizam može odgovarati određenim aspektima gamaizama, iz kojih se mogu, prema prethodnim nalazima, izdvojiti elementi nacionalne privrženosti (Petrović i Međedović, 2011). To indicira i statistički značajna korelacija sa gamaizmima u Petrovićevoj studiji (2016), koja iznosi $r = 0.52$.

Daljnijim analizama utvrđeno je da se svaki od navedenih faktora sastoji od dva podfaktora. Faktor Tradicionalni i religiozni izvori autoriteta sastoji se od dva subfaktora: Religioznost (ajtemi poput judaizma, teizma, mesijanizma, monoteizma, i sl) i Tradicionalizam (ajtemi poput

legitimizma, monarhizma, militarizma, tradicionalizma). Faktor Sebični interesi se sastoji iz Sebičnog hedonizma (hedonizam, epikureizam, oportunistički, egocentričan...) i Socijalne dominacije (neonacizam, nacifašizam, rasizam, aristokratizam, imperijalizam...) Podfaktori Humanizma su: Demokratske vrijednosti i Vjera u pozitivnu stranu ljudske prirode. Spiritualnost se sastoji iz Mističizma i Filozofskog idealizma. Faktor Egalitarizma sačinjavaju subfaktori Komunistički i Anomija (dekadentizam, defetizam, anarhizam...). Nacionalizam čine podfaktori Etatizam i Nacionalna privrženost. Utvrđeno je da ovaj model, i na nivou faceta i na nivou domena, ostvaruje očekivane i smislene povezanosti sa Saucierovim (2000) dimenzijama modela leksičkih stavova. To se posebno odnosi na dimenzije Tradicionalni i religiozni izvori autoriteta, Lični interesi i Spiritualnost. Ostale tri dimenzije se ne ponašaju posve na očekivan način, posebno Egalitarizam, koji pozitivno korelira sa alfaizmima i betaizmima, što daje prostor za daljnje istraživanje.

Uzimajući u obzir repliciranost četiri do pet temeljnih originalnih Saucierovih leksičkih stavova, te podložnost stavovske strukture kulturološkoj varijabilnosti, područje socijalnih stavova čini se još uvijek neistraženim u terminima socijalne kulturalne univerzalnosti naspram kulturalnih varijacija. Iz tog razloga, važan fokus ovog istraživanja obuhvata mogućnost replikacije socijalno-stavovske strukture ekstrahovane na srpskom jeziku na stavovskoj strukturi ekstrahovanoj na bosanskom/hrvatskom/srpskom jeziku. Zbog jezičke sličnosti, očekivana je visoka replikabilnost temeljnih faktora, ali i potencijalna varijacija u faktoru nacionalizma koji nije ekstrahovan u originalnoj Saucierovoj studiji na engleskom jeziku, niti jednako interpretiran nacionalizmu u Petrovićevoj studiji na srpskom jeziku. Dalje, drugi fokus ovog istraživanja je ispitivanje da li se seks(-izam), kao engleska jezička izvedenica koja trenutno nije kategorizirana u nomenklaturu postojećih taksonomija socijalnih stavova, može subsumirati pod prihvaćenu strukturu socijalnih stavova. Iz tog razloga, sljedeće poglavlje se opsežnije bavi ambivalentnim seksizmom kao očekivanim važnim korelatom socijalnih stavova.

1.2 Ambivalentni seksizam kao korelat socijalnih stavova

Rodno zasnovana nejednakost je pervazivna pojava u društvu. Patrijarhat, kao sistem odnosa, uvjerenja i vrijednosti ugrađenih u političke, socijalne i ekonomske sisteme, kreira i održava tu nejednakost. Unutar takvog sistema, atributi koji se smatraju femininim, ocjenjuju se nepoželjnim, dok su maskulini atributi i karakteristike poželjni i cijenjeni. Patrijarhalni odnosi strukturišu, kako privatni, tako i javni život, zagovarajući dominaciju muškaraca i maskuliniteta (Nash, 2020).

Ono što odnose između muškaraca i žena čini interesantnim sa aspekta međugrupnih relacija, zapravo predstavlja paradoks rodnih odnosa. Suprotno standardnoj karakterizaciji međugrupnih odnosa kao hostilnih i natjecateljskih, odnosi između muškaraca i žena su dominantno kooperativni. Naime, muškarci i žene konzistentno započinju i održavaju bliske međusobne odnose, bili oni prijateljski, porodični ili romantični. Upravo u tome leži paradoks. Šta to objašnjava i pomiruje patrijarhalnu hegemoniju i muško-žensku intimnost? Dio objašnjenja nalazimo u teoriji ambivalentnog seksizma, koja prepoznaje da seksizam uključuje i antipatiju, ali i subjektivnu benevolentnost, te prema tome razlikuje hostilni od benevolentnog seksizma, kao dvije distinktnne, ali komplementarne ideologije (Glick i Fiske, 1996).

Hostilni seksizam se odnosi na otvoreno mizogine i kompetitivne stavove prema ženama, te promatra rodne odnose kroz prizmu sukoba, pri čemu žene nastoje uzurpirati moć koja pripada muškarcima putem svoje seksualnosti, tvrdeći da se radi o diskriminaciji ili kroz feministički aktivizam. Benevolentni seksizam je set povezanih stavova prema ženama koji na njih gledaju stereotipno i u ograničenim ulogama, ali su, za onoga ko te stavove ima, subjektivno pozitivnog afekta. Benevolentni seksizam dodjeljuje naklonost ženama koje prihvataju i žive u skladu sa tradicionalnim rodnim ulogama (npr., domaćice). Sastoji se iz povoljnih, ali patronizirajućih stavova prema ženama. Romantizuje heteroseksualne odnose i smatra žene savršenim drugim polovinama muškaraca, no u isto vrijeme ih prikazuje slabima i ističe kako im je potrebna zaštita muškaraca, tako naglašavajući njihov subordinirani položaj. Dakle, premda se može činiti pozitivnim, benevolentni seksizam zapravo pretpostavlja i potkrjepljuje podređeni status žena. Ambivalentni seksizam je produkt patrijarhata, diferencijacije rodnih uloga, te muško-ženske međuovisnosti. Svaki od ovih elemenata, povezan je sa setom benevolentnih i hostilnih stavova prema ženama, koji opravdavaju mušku dominaciju.

Dok ostali dugotrajni odnosi nejednakosti (npr., rasne ili klasne) uključuju ograničen kontakt između grupa, u odnosima muškaraca i žena biološki aspekt seksa i reprodukcije zahtijevaju održavanje bliskog kontakta. U drugim međugrupnim odnosima, isključivanje i izbjegavanje pripadnika podređene grupe ide u prilog dominantnoj grupi. Međutim, priroda muško-ženskih odnosa traži drugačiji pristup uspostavljanja odnosa moći. Stoga, neprijateljske taktike isključivanja ili izbjegavanja neće biti funkcionalne, jer muškarci žele održati odnose sa ženama. Taktike očitog neprijateljstva štite privilegovanu poziciju dominantne grupe, ali ne nude podsticaj podređenoj grupi da nastavi dobrovoljno učestvovati u tom nejednakom sistemu. To može rezultirati ograničenom saradnjom ili čak aktivnim otporom. Kada su grupe visoko međuovisne, efektivnija je suptilnija forma kontrole, poput benevolentnog paternalizma jer ona maskira nejednakosti i navodi podređene na željeno ponašanje. To rezultira time da obje grupe smatraju dominantni status nadređene grupe opravdanim, jer “oni znaju šta je najbolje” i imaju prividno benevolentne namjere prema subordiniranoj skupini. Prave namjere dominantne grupe su zapravo održavanje superiornog statusa i resursa, pri tome pacifizirajući podređenu grupu o kojoj ovise i koja im je ipak potrebna (Connor, Glick i Fiske, 2017; Glick i Fiske, 1996). Istovremeno posjedovanje ambivalentnih, hostilnih i benevolentnih stavova prema ženama čini se na prvi pogled kontradiktorno, no kako je prikazano, obje forme seksizma reflektuju istu poruku o podređenoj ženskoj ulozi. Žene koje se ponašaju u skladu sa tom ulogom, bivaju nagrađene benevolentnošću, ali ako se ponašaju drugačije od očekivanja, primjerice pokazujući interes za biznis, politiku ili feminizam, kažnjene su hostilnošću. Ovo motivise i žene na održavanje statusa quo, jer benevolentnost zavisi od njihovog povinovanja tradicionalnim rodnim ulogama (Lee i sar., 2010, prema Austin i Jackson, 2019).

Objašnjenje autoseksizma kod žena može se pronaći i u teoriji opravdavanja sistema (Jost i Banaji, 1994), prema kojoj predrasude nastaju iz motivacije da se opravda status quo. Dakle, ljudi su motivisani da trenutni sistem vide kao pravedan, te stoga podržavaju određene stereotipe poput seksizma, iako su štetni za njihovu vlastitu grupu i njih same, opravdavajući time inherentnu nejednakost sistema.

Hostilni i benevolentni seksizam sadrže subkomponente paternalizma (ideje da muškarci trebaju vladati), rodne diferencijacije (razlikovanja rodova na osnovu stereotipa i rodnih uloga) i heteroseksualne intimnosti (seksualne i intimne veze). Subkomponente su detaljnije prikazane u Tabeli 1.

Tabela 1

Tabelarni prikaz subkomponentni benevolentnog i hostilnog seksizma

Benevolentni seksizam	Hostilni seksizam
Protektivni paternalizam Opravdava ograničavanje ženama pristupa resursima i maskuline uloge kao potrebne za zaštitu i odbranu njihovih najboljih interesa	Dominantni paternalizam Opravdava veću moć muškaraca, te se jednakost žena interpretira kao preotimanje moći i sticanje nezaslužene prednosti
Komplementarna rodna diferencijacija Pripisuje ženama pozitivne attribute koji su, međutim, nižeg statusa, te naglašava komplementarnost muških i ženskih stereotipnih odlika	Kompetitivna rodna diferencijacija Opravdava dominaciju muškaraca, tako što prikazuje da samo oni posjeduju karakteristike koje su potrebne za pozicije visokog statusa.
Heteroseksualna intimnost Idealizira žene kao romantične partnerice i smatra da je heteroseksualna veza potrebna kako bi muškarac bio potpun.	Heteroseksualna hostilnost Nastoji kontrolisati i ograničiti žensku seksualnost, zbog straha da bi žene uz pomoć seksa mogle manipulirati muškarcima

(Connor i sar., 2016, prema Glick i Fiske, 2017).

Nakon pregleda subkomponenti, nije iznenađujuće da su benevolentni i hostilni seksizam u visokoj pozitivnoj korelaciji, što indicira njihovu komplementarnost (Fiske i North, 2015). Na osnovu teorije ambivalentnog seksizma, kreiran je i mjerni instrument pod nazivom Inventar ambivalentnog seksizma (Ambivalent Sexism Inventory, ASI, Glick i Fiske, 1996). Instrument se sastoji iz 22 ajtema, gdje 11 ajtema pripada hostilnom, a 11 benevolentnom seksizmu, te je u formi petostepene Likertove skale.

Seksistički stavovi nisu izolovane instance, već postoje unutar širih sistema vrijednosti. Stoga nije iznenađujuće da seksizam, kao takođe jezički izam, iako nije uvršten u taksonomiju socijalnih stavova (izama) značajno korelira sa pojedinačnim izmima u nizu različitih istraživanja. Prethodna istraživanja su pokazala povezanost religioznosti sa benevolentnim seksizmom (Taşdemir i Sakallı-Uğurlu, 2010). Religije nude konzistentan način organizovanja i davanja prioriteta određenim vrijednostima, te se sa njima konzistentno povezuje u brojnim zemljama. Saroglu i saradnici (2004, prema Mikołajczak i Pietrzak, 2014) su u metaanalitičkoj studiji prikazali da su religiozne osobe (kršćani, muslimani, jevreji), bez obzira na specifično religijsko uvjerenje, visokim ocjenama procjenjivali vrijednosti poput samotranscendencije (benevolentnosti, univerzalizma), održavanja statusa quo (tradicija, konformizam), zaštite protiv

neizvjesnosti (sigurnosti), te da su niskim ocjenama ocijenili vrijednosti poput hedonizma i otvorenosti za nova iskustva. Studije provedene u zapadnim kršćanskim zemljama pokazale su da je religioznost značajan prediktor benevolentnog, ali ne i hostilnog seksizma. Burn i Busso (2005, prema Taşdemir i Sakallı-Uğurlu, 2010) navode kako tradicionalne religije podržavaju društvene izvore benevolentnog seksizma, poput protektivnog paternalizma, komplementarne rodne diferencijacije i heteroseksualne intimnosti. I Glick, Lameiras i Castro (2002) su prethodno pokazali da je religioznost značajan prediktor benevolentnog, ali ne i hostilnog seksizma. Studija Taşdemira i Sakallı-Uğurlua (2010) je relevantna, jer donosi prikaz povezanosti seksizma s nekršćanskom religijom, tj islamom. Nadalje, religiozni ljudi u Turskoj imaju tendenciju naglašavati razlike u socijalnom statusu između i unutar grupa te njegovati vrijednosti poput tradicije, konformizma i sigurnosti (Çukur i sar., 2004, prema Taşdemir i Sakallı-Uğurlu, 2010). U toj studiji, rezultati su pokazali da je religioznost značajan korelat hostilnog seksizma prema ženama na uzorku muškaraca, ali ne i žena. Također, postojala je statistički značajna razlika u korelaciji religioznost-benevolentni seksizam i religioznost-hostilni seksizam za žene, ali ne i za muškarce. S druge strane, religioznost je bila značajan korelat benevolentnog seksizma za oba spola. Veza religioznosti i seksizma je detaljnije istražena, te je utvrđeno da je odnos religioznosti i benevolentnog seksizma posredovan konzervativnim vrijednostima. Prema tome, religioznost oblikuje seksistične stavove, ne samo direktno, nego i kroz referisanje na tradicionalne norme i vrijednosti. Konkretno, pokazano je da odnos između religioznosti i benevolentnog seksizma posreduje konstrukt konzervativizma i za muškarce i za žene (Mikołajczak i Pietrzak, 2014).

Veza faceta konzervativne ideologije i ambivalentnog seksizma ispitivana je i kroz konstrukte orijentacije ka socijalnoj dominaciji (SDO) i desničarsku autoritarnost (RWA). Rezultati su pokazali da su oba ova koncepta povezana i sa benevolentnim i sa hostilnim seksizmom. Pri tome je orijentacija ka socijalnoj dominaciji najsnažnije predviđala hostilni, a desničarska autoritarnost benevolentni seksizam. S obzirom na to da ljudi sa visokim rezultatima na skali orijentacije ka socijalnoj dominaciji vjeruju u očuvanje socijalne hijerarhije i sprječavanje redistribucije društvenih resursa, te da je desničarska autoritarnost ukorijenjena u potčinjavanje uvjerenjima koje nalažu etablirani autoriteti (npr., religijski autoriteti) i tradicionalne vrijednosti, ovakvi rezultati nisu iznenađujući (Christopher i Mull, 2006).

Veza RWA i SDO sa ambivalentnim seksizmom istraživana je i na nivou faceta. Rezultati su pokazali da benevolentni seksizam predviđaju tradicionalizam i dominacija, dok hostilni

seksizam predviđaju konzervativizam i anti-egalitarizam (Austin i Jackson, 2019). Osobe sa visokim rezultatima na skali RWA mogu imati seksističke stavove zbog toga što svijet vide kao prijeteće mjesto u kojem je ženama potrebna zaštita muškaraca. Također se mogu protiviti rodnoj jednakosti, jer njeno uspostavljanje narušava tradicionalno uređenje sistema. Korelacija SDO sa seksizmom može se objasniti činjenicom da je ovaj koncept povezan sa viđenjem svijeta kao “kompetitivne džungle” gdje je nejednakost, ne samo neizbježna, nego i poželjna (Perry i sar., 2013, prema Austin i Jackson, 2019). Premda su se u studiji Austina i Jacksona (2019) i RWA i SDO pokazale kao nezavisni prediktori seksizma, suprotno prethodnim nalazima, benevolentni seksizam je imao snažniju povezanost sa SDO nego sa RWA. Iz navedenog je vidljivo da postoje jasne veze između ambivalentnog seksizma i izama poput tradicionalizma, konzervativizma, anti-egalitarizma i spomenutih drugih konstrukata. No, ovo polje zahtijeva daljnji istraživački doprinos radi utvrđivanja najadekvatnijih i najsveobuhvatnijih prediktora seksizma, kao jednog od važnijih aktualnih društvenih problema. Nadalje, do sada nije ispitano kako bi sveobuhvatan model socijalnih stavova, poput modela leksičkih socijalnih stavova, mogao da objasni ambivalentni seksizam, te da li postoje razlike u prediktivnoj snazi određenih izama iz modela u odnosu na benevolentni i hostilni seksizam. S obzirom na određene nejednoznačnosti u prethodnim studijama, sistematizovani model bi potencijalno mogao doprinijeti elaboraciji odnosa socijalnih stavova sa seksizmom, te detaljnije ispitati ovaj važan empirijski i praktični problem.

Uzimajući u obzir kompleksnost istraživačkog problema, ovaj empirijski rad je koncipiran kao istraživanje sprovedeno u dvije studije. Studija 1 je validacijska i bavi se eksploracijom i konfirmacijom strukture leksičkih socijalnih stavova u bosansko-hercegovačkom kontekstu, te poređenjem strukture stavova ekstrahovne na bosanskom/hrvatskom/srpskom jeziku sa strukturom stavova dobivenom u drugim jezički sličnim i jezički različitim emskim i etskim studijama. Kako Studija 1 koristi leksičke socijalne stavove prethodno derivirane iz srpskog rječnika u emskoj studiji Petrović (2016), po svojim obilježjima, ova studija je etska. Studija 2 se bavi ispitivanjem doprinosa socijalnih stavova ekstrahovanih u Studiji 1 objašnjenju hostilnog i benevolentnog seksizma prema ženama. Stoga će ove dvije studije u nastavku biti prikazane nezavisno.

2. Studija 1

2.1 Cilj, problem i hipoteze

2.1.1 Cilj istraživanja

Studija je provedena sa svrhom utvrđivanja strukture i sadržaja modela socijalnih stavova na populaciji Bosne i Hercegovine, s obzirom da takav model do sada nije utvrđen. Studija je nastojala utvrditi replikabilnost leksičkog modela socijalnih stavova Petrovića (2016), te potencijalne specifičnosti i razlike. Utvrđeni model, kao i konačna verzija adaptirane Skale leksičkih socijalnih stavova-BH, korišten je u Studiji 2, kako bi se testirala njegova mogućnost predviđanja i objašnjavanja ambivalentnog seksizma.

U skladu s prethodno navedenim, za Studiju 1 su postavljeni sljedeći ciljevi:

1. Ispitati eksploratornu i konfirmatornu faktorsku strukturu leksičkih socijalnih stavova na uzorku iz Bosne i Hercegovine
2. Uporediti faktorsku strukturu deriviranu na bosanskohercegovačkom uzorku sa faktorskom strukturom deriviranom na srbijanskom uzorku i faktorskom strukturom deriviranom na američkom uzorku ispitanika
3. Kreirati finalnu bosanskohercegovačku adaptaciju Skale leksičkih socijalnih stavova na osnovu prethodno utvrđenih metrijskih karakteristika

2.1.2 Problem istraživanja

U skladu sa navedenim ciljevima, formulisani su sljedeći istraživački problemi

1. Utvrditi broj i sadržaj faktora leksičkog modela socijalnih stavova na bosanskohercegovačkom uzorku.
2. Utvrditi sličnosti i razlike faktorske strukture bh. modela leksičkih socijalnih stavova sa srbijanskom i Saucierovom faktorskom strukturom modela leksičkih socijalnih stavova.

3. Utvrditi konačan broj ajtema koji čini strukturu faktora i subfaktora modela leksičkih socijalnih stavova.

2.1.3 Hipoteze

U skladu sa navedenim ciljevima, teorijskim pretpostavkama i rezultatima prethodnih istraživanja, u Studiji 1 testirano je nekoliko hipoteza:

H1.1 Očekuje se mogućnost replikacije 5 do 6 faktora modela leksičkih socijalnih stavova. S obzirom na nešto drugačije socijalne okolnosti u odnosu na srbijanski uzorak, očekuje se najveći stepen nepoklapanja pri ekstrakciji 6. faktora (Nacionalizma) na bh. uzorku.

H1.2 Očekuje se da će faktorska struktura ekstrahovana na bh. uzorku biti uporediva sa faktorskom strukturom socijalnih stavova dobivenom u prethodnim studijama i da će replicirati 4 do 5 faktora prethodno dobivenih u tim studijama.

H1.3 Očekuje se da će finalna verzija Skale leksičkih socijalnih stavova-BH imati zadovoljavajuće metrijske karakteristike unutrašnje konzistentnosti i faktorsku strukturu koja je interpretabilna u bh. kontekstu, te da će prilagođeni instrument biti moguće koristiti u daljnjim istraživanjima, uključujući Studiju 2.

3. Metodologija istraživanja

3.1 Uzorak

U realizaciji Studije 1 učestvovali su ispitanici iz opšte populacije stanovnika Bosne i Hercegovine. Nastojalo se ispoštovati kriterijum jednake spolne i sociodemografske zastupljenosti te se nastojalo osigurati uzorak heterogen prema spolu, dobi, obrazovanju, zanimanju i geopolitičkoj zastupljenosti (Federacija BiH, Republika Srpska i Distrikt Brčko). U studiji je učestvovalo ukupno 412 ispitanika, čije sociodemografske karakteristike su prikazane u sljedećim tabelama.

Tabela 2
Spol ispitanika

Spol	N=412
Muškarci	124
Žene	288

Tabela 3
Entitet iz kojeg ispitanici dolaze

Entitet	N=412
Federacija BiH	375
Republika srpska	32
Distrikt Brčko	6

Tabela 4
Nacionalnost

Nacionalnost	N=412
Srbin/Srpkinja	45
Hrvat/Hrvatica	52
Bošnjak/Bošnjakinja	243
Bosanac/Bosanka	17
Ne izjašnjava se	2
Ostali	53

Tabela 5
Religijska opredijeljenost

Religija	N=412
Katolik/katolkinja	46
Pravoslavac/pravoslavka	40
Musliman/muslimanka	226
Ateist/ateistkinja	53
Agnostik/agnostkinja	40
Ostalo	6

Kao što se može vidjeti u prikazanim tabelama, većina ispitanika su bile žene (69.9%) te je većina ispitanika iz Federacije BiH (90.3%) i većina se izjašnjava kao Bošnjak/Bošnjakinja (59%). Većina ispitanika se izjašnjavaju kao muslimani (54.9%). Od ukupnog uzorka 39.8% izjavljuje da njihov studij ili profesija spada u područje Društvenih nauka (npr., ekonomija, psihologija, pravo, sociologija), a 35.4% u područje Biomedicine i zdravstva (npr., medicina i farmacija). Većina ispitanika (26%) ima 16 godina ukupnog formalnog obrazovanja.

3.2 Instrumenti

U Studiji 1 su korišteni sljedeći instrumenti: Sociodemografski upitnik, Leksička skala stavova Bosna i Hercegovina (LSS-BH), te Leksički derivirani socijalni stavovi (*Survey on dictionary-based isms* – SDI-24, Saucier, 2008).

Sociodemografski upitnik

Sociodemografski upitnik konstruisan je za potrebe ovog istraživanja sa podacima o spolu, rodu, dobi, godini i studijskom usmjerenju, vrsti zanimanja, seksualnoj orijentaciji, entitetu i mjestu stanovanja, kako bi se dobili podaci o uzorku.

Leksička skala stavova Bosna i Hercegovina (LSS-BH)

Leksička skala stavova Bosna i Hercegovina (LSS-BH) je prilagođena za potrebe istraživanja, prema originalnoj skali Leksički socijalni stavovi Srbija (LSS-S/96, Petrović, 2016). Kraća verzija originalne skale sadrži 96 čestica koje tvore šest faktora, od kojih svaki ima dvije facete: 1. Tradicionalni i religiozni izvori autoriteta (Religioznost i Tradicionalizam), 2. Lični interesi (Sebični hedonizam i Socijalna dominacija), 3. Humanizam (Demokratske vrijednosti i Vjera u dobru stranu ljudske prirode), 4. Spiritualizam (Misticizam i Filozofski idealizam), 5. Egalitarizam (Komunizam i Anomija) i 6. Nacionalizam (Etatizam i Nacionalna privrženost). Cronbach alfa pouzdanosti domena na dužoj verziji od 264 tvrdnje kreću se u rasponu od .74 do .93, a faceta u rasponu od .64 do .92 (Petrović, 2016). Prilagođavanje bh. verzije obuhvatilo je jezičku prilagodbu, te adaptaciju sadržaja čestica kako bi odgovarale bh. kontekstu. Dvije čestice su izostavljene, jer ih nije bilo moguće prilagoditi kontekstu: “*Sve teritorije u kojima su Srbi većinsko stanovništvo treba da budu deo države Srbije*” i “*Vojvodina treba da ima što širu autonomiju, pa možda i potpunu nezavisnost od Srbije*”. LSS-BH, prema tome, u konačnoj verziji sačinjavaju 94 čestice sa petostepenom skalom Likertovog tipa. Utvrđena je struktura od šest faktora, sa po dvije facete: Autoritarni nacionalizam (nacionalno-religijska autoritarnost i tradicionalne vrijednosti), Apsolutistički egocentrizam (apsolutizam i egocentrizam), Univerzalni egalitarizam (politički idealizam i klasni revizionizam), Spiritualizam (misticizam i skepticizam), Humanizam (demokratske vrijednosti i volutarizam) i Nacionalna privrženosti (patriotizam i decentralizacija). Cronbach alfa pouzdanosti domena prilagođene LSS-BH skale kreću se od .62 do .90, a na nivou faceta od .87 do .50.

Leksički derivirani socijalni stavovi

Leksički derivirani socijalni stavovi (Survey on dictionary-based isms – SDI-24, Saucier, 2008) u svojoj kratkoj formi sadrži 24 čestice i 4 subskale: α (Tradicionalni i religiozni izvori autoriteta), β (Sebični interesi), γ (Društvena racionalnost) i δ (Subjektivna spiritualnost). Rezultat

je seminalne Saucierove studije (2000), u kojoj su, na osnovu rječnika engleskog jezika, ekstrahovana navedena četiri faktora, preko kojih se operacionalizira bazična struktura socijalnih stavova. U kasnije provedenoj Saucierovoj studiji (2013), koja je koristila verziju skale sa 50 čestica, Cronbach alfa koeficijenti pouzdanosti faktora kretali su se u rasponu od .45 do .91, pri čemu je pouzdanost za većinu faktora bila iznad .72. Kada je skala primijenjena na srpskom jeziku u studiji Petrovića i Međedovića, Cronbach alfa pouzdanosti faktora kretale su se od .46 do .73. Skala je na osnovu adaptirane verzije na srpskom jeziku (Petrović i Međedović, 2011) dodatno jezički prilagođena i korištena u Studijama 1 i 2.

3.3 Postupak

Studija 1 provedena je u periodu od januara do marta 2022. godine, u online formatu, koristeći platformu google forms. U svrhu realizacije studije, primijenjeni su Sociodemografski upitnik, Leksički socijalni stavovi-BH i Leksički derivirani socijalni stavovi (SDI-24). Link za istraživanje bio je distribuiran putem društvenih mreža i e-mail adresa u pokušaju obuhvatanja što heterogenijeg uzorka.

4. Rezultati

Podaci su analizirani koristeći softver IBM SPSS Statistics 21. Primijenjene su osnovne deskriptivne analize, korelacijska analiza te analiza glavnih komponentata (PCA) uz promax rotaciju, a za utvrđivanje konačnog broja faktora, postupci Kaiser-Guttmanovog kriterijuma ($\lambda > 1$), te Cattell scree test, kao i metod paralelne analize (O'Connor, 2000), metod predeterminisane faktorske strukture, te kongruencija dobivenih faktora. Nadalje, primijenjena je i konfirmatorna faktorska analiza (CFA) kako bi se provjerila održivost modela multifaktorskog rješenja te je testirana i Cronbach alfa pouzdanost konačnog faktorskog rješenja.

4.1 Deskriptivna statistika

U Tabeli 6 su prikazane deskriptivne statističke vrijednosti subskala skale Leksički derivirani socijalni stavovi, te skale Leksički socijalni stavovi-BH, čija su faktorska struktura i sadržaj faktora utvrđeni u Studiji 1, što će biti prikazano u nastavku.

Tabela 6

Deskriptivna statistika za (sub)skale korištene u Studiji 1

Varijable	<i>M</i>	σM	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Sk</i>	<i>SESk</i>	<i>Ku</i>	<i>SEKu</i>	<i>K-S Z</i>	<i>p</i>
SDI-24											
Alfa	11.64	.22	4.41	4	20	-0.19	.12	-0.91	.24	0.09	.000
Beta	13.78	.22	4.48	7	33	0.63	.12	0.38	.24	0.09	.000
Gama	32.16	.20	4.13	16	40	-0.52	.12	0.22	.24	0.08	.000
Delta	15.67	.19	3.79	5	25	-0.13	.12	-0.06	.24	0.08	.000
LSS-BH											
AU	56.73	.81	16.53	25	92	0.09	.12	-0.85	.24	0.05	.000
AE	39.22	.52	10.51	19	81	0.70	.12	0.67	.24	0.08	.000
UE	65.24	.61	12.28	29	101	0.07	.12	-0.09	.24	0.06	.000
SPIR	37.34	.42	8.61	17	63	0.16	.12	0.11	.24	0.06	.000
HUM	46.34	.26	5.19	29	55	-0.58	.12	0.02	.24	0.09	.000
NP	32.96	.26	5.20	18	45	-0.20	.12	0.07	.24	0.06	.000

M – aritmetička sredina; σM – standardna pogreška aritmetičke sredine; *SD* – standardna devijacija; *Min* – minimalni rezultat; *Max* – maksimalni rezultat; *Sk* – skjunis; *SESk* – standardna pogreška skjunisa; *Ku* – kurtozis; *SEKu* – standardna pogreška kurtozisa; *K-S Z* – Kolmogorov-Smirnov Z test normalnosti distribucije; *p* – stepen značajnosti; *SDI-24* – Skala socijalno deriviranih „izama“; *LSS-BH* – Skala leksičkih socijalnih stavova Bosne i Hercegovine; *AU* – autoritarni nacionalizam; *AE* – apsolutistički egocentrizam; *UE* – univerzalni egalitarizam; *SPIR* – spiritualizam; *HUM* – humanizam; *NP* – nacionalna privrženost

Deskriptivna statistika za subskale Leksički deriviranih socijalnih stavova pokazuje da na alfa faktoru (Tradicionalni i religiozni izvori autoriteta) ispitanici postižu relativno prosječan rezultat ($M=11.64$, $SD=4.41$) s obzirom da je minimalni postignuti rezultat 4, a maksimalni 20. Na subskali beta (Sebični interesi), ispitanici postižu niže rezultate u odnosu na prosjek, uzimajući

u obzir minimalnu vrijednost od 7 i maksimalnu vrijednost koja iznosi 33, pri čemu je $M=13.78$ ($SD=4.48$). Međutim, na subskali gama (Društvena racionalnost), ispitanici postižu rezultate više od prosjeka, pri čemu je $M=32.16$ ($SD=4.13$), a minimalni rezultat 16, dok je maksimalni 40. Rezultati na subskali delta (subjektivna spiritualnost) su relativno niski ($M=15.67$, $SD=3.79$), s obzirom da je maksimalni mogući skor 40, no prosječni su kada se uzmu u obzir minimalni ostvareni rezultat 5 i maksimalni ostvareni rezultat 25. Vrijednosti skjunisa za subskale alfa, gama i delta su negativne, što indicira negativnu asimetričnost distribucije i tendenciju ispitanika ka biranju viših vrijednosti. Vrijednost skjunisa subskale beta je pozitivna što ukazuje na pozitivnu asimetričnosti distribucije i tendenciju ispitanika da biraju niže vrijednosti, kao što indicira i aritmetička sredina.

Deskriptivne statističke vrijednosti skale Leksičkih socijalnih stavova-BH, prikazane su za svaku od njenih šest subskala. Rezultati na subskali Autoritarnog nacionalizma kreću se od 25 do 92, pri čemu ispitanici uglavnom ostvaruju rezultate blizu prosjeka ($M=56.73$, $SD=16.53$). Na subskali apsolutističkog egocentrizma, čiji se rezultati kreću od 19 do 81, ispitanici ostvaruju prosječan rezultat $M=39.22$ ($SD=10.51$). Na subskali spiritualizma rezultati se kreću od 17 do 63, a prosječni ostvareni rezultat iznosi $M=37.34$ ($SD=8.61$). Na subskali Humanizma, na kojoj minimalni ostvareni rezultat iznosi 29, a maksimalni 55 (koji je ujedno i maksimalni mogući, s obzirom da subskala sadrži 11 čestica), ispitanici ostvaruju nešto više rezultate u prosjeku, pri čemu je $M=46.34$ ($SD=5.19$). Ispitanici na subskali Etatizma, na kojoj se rezultati kreću od 18 do 45, u prosjeku ostvaruju rezultat $M=32.96$ ($SD=5.20$). Vrijednosti skjunisa za prve četiri subskale su pozitivne, što indicira tendenciju ispitanika ka biranju nižih vrijednosti. Dok su vrijednosti skjunisa za subskale Humanizma i Etatizma negativne i indiciraju tendenciju ka biranju viših vrijednosti, što je sukladno prosječnim vrijednostima i distribucijskim odstupanjima.

Iako vrijednosti Kolmogorov-Smirnov testa u svim slučajevima odstupaju od statistički normalne distribucije, u narednim analizama korištena je parametrijska statistika, s obzirom da su se vrijednosti skjunisa kretale u granicama od -3 do 3, a vrijednosti kurtozisa u granicama vrijednosti -10 do 10, što prema Klineu (2011) predstavlja zadovoljavajući indikator normalnosti distribucije. Indikatori normalnosti distribucije mogu se uočiti i u pregledu histograma i Q-Q plot grafa, što je u ovom slučaju također ukazalo na normalnost distribucije (Burdenski, 2000, prema Field, 2022).

4.2 Utvrđivanje broja latentnih dimenzija leksičkih socijalnih stavova

U svrhu definisanja latentne strukture leksički deriviranih socijalnih stavova na bosanskohercegovačkom uzorku, sve čestice adaptiranog upitnika LSS-BH bile su podvrgnute eksploratornoj faktorskoj analizi. Konkretnije, korištena je analiza glavnih komponenti (PCA), uz promax rotaciju. Prema osnovnom Kaiser-Gutmannovom kriterijumu ($\lambda > 1$) indicirano je zadržavanje 27 faktora, što se nije činilo parsimoničnim rješenjem u odnosu na druge leksičke studije socijalnih stavova. Zatim je primijenjena metoda paralelne analize, u nastojanju da se precizira broj latentnih faktora na poredbenim randomizovanim iteracijama. Ovaj postupak je pokazao da je moguće zadržati 9 faktora, što je i dalje bilo neadekvatno, s obzirom na faktorsku strukturu prethodnih studija i sadržajnu valjanost ekstrahovanih faktora. S obzirom da ove analize nisu dale interpretabilne rezultate, primijenjene su dodatne metode utvrđivanja latentnih faktora koje se baziraju na utvrđivanju stabilnosti faktorskih replikacija na uzorcima čestica i ispitanika. Prvenstveno je primijenjena metoda, koju su koristile i prethodne leksičke studije socijalnih stavova (Petrović, 2016; Saucier, 2000), koja je podrazumijevala da se ukupan broj čestica po slučaju podijeli u dva po broju jednaka poduzorka. Oba poduzorka podvrgnuta su eksploratornoj faktorskoj analizi sa promax rotacijom. Eksploratorna faktorska analiza izvršena je za sva faktorska rješenja od jednofaktorskog do devetofaktorskog, na osnovu prethodno provedene paralelne analize, te su potom izračunate korelacije između uparenih faktora, te prosječni koeficijent korelacije za svaku od solucija kako bi se dobio jedinstveni indeks replikacije faktora. Kao najreplikabilnija rješenja pokazala su se ona sa četiri ($r = .56$), šest ($r = .32$) i tri ($r = .35$) faktora. Testirana je i kongruencija faktora, koja podrazumijeva dijeljenje uzorka na dva poduzorka po slučaju te sprovođenje serije eksploratornih faktorskih analiza (sa mogućnošću ekstrakcije od jednog do devet faktora) na oba poduzorka. Potom su izračunati koeficijenti kongruencije između ekstrahovanih faktora. Međutim, ova analiza nije dala interpretabilna rješenja.

Kada se sagledaju svi rezultati analiza provedenih sa ciljem utvrđivanja broja latentnih faktora, zajedno sa teoretskim postavkama i smisljenošću sadržaja faktora, čini se najadekvatnijim pretpostaviti da se leksički socijalni stavovi u kontekstu Bosne i Hercegovine mogu objasniti sa 5 do 6 latentnih faktora. Ovakva solucija se pokazala i najodrživijom, uzimajući obzir sadržajnu interpretabilnost ekstrahovanih faktora u odnosu na bh. kontekst. Iako su 5- i 6-faktorsko rješenje oba slično korelirala sa originalnim faktorima ekstrahovanim u prethodnim studijama, u konačnoj

verziji je zadržano 6-faktorsko rješenje koje je primijenjeno i u Studiji 2, prikazano u Tabeli 7 rotirane matrice faktorskog obrasca.

Tabela 7
Rotirana matrica faktorskog obrasca za 6-faktorsko rješenje

Čestice	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5	Faktor 6
Bog je stvorio svijet i njime upravlja.	.799	.025	-.064	.101	-.004	-.019
Strogo se pridržavam pravila koja mi vjera nalaže.	.798	.055	-.021	-.085	.064	.026
Božiji poslanik će ponovo doći među ljude.	.789	-.053	-.046	.082	-.035	-.048
Podržavam propovijedanje ideja iznijetih u svetim knjigama.	.738	-.040	-.139	.114	.046	.082
Bog ne postoji	-.696	.033	.099	-.140	-.053	-.026
Postoji samo jedan Bog.	.675	.046	-.049	.134	.084	.037
Vjerujem da se može religijskim postupkom istjerati zao duh iz tijela osobe.	.642	.193	-.060	.067	-.017	-.132
Duboko vjerujem u skori ponovni dolazak Spasitelja na Zemlju	.626	-.011	.012	.131	.002	-.134
Homoseksualnost je neprirodna i treba da bude zabranjena.	.616	.105	.135	-.229	-.037	.114
U potpunosti treba poštovati učenje naših vjerskih poglavara.	.593	.243	-.103	-.035	.056	.191
Religijske vođe moraju da učestvuju u političkom životu države.	.587	.126	-.010	-.052	-.050	-.100

Mislim da je legitimno pravo osoba da imaju seksualne odnose sa sa pripadnicima oba spola	-.537	-.024	-.146	.274	-.065	-.184
Nemam nikakva posebna osjećanja prema svojoj naciji.	-.447	.051	.182	.045	-.128	-.352
Vjerujem u duhove i natprirodna bića	.425	.058	-.132	.399	-.092	-.171
Tradicionalne vrijednosti su prave vrijednosti i od njih ne treba odstupati.	.408	.174	.218	-.039	.009	.359
Poštujem i praktikujem staru religiju mog naroda, stare bogove, pretke i sveta mjesta.	.373	.073	-.015	.298	-.034	.045
Vojska treba da ima vodeću ulogu u državnim poslovima.	.370	.325	.197	-.100	-.110	-.048
Ne priznajem nikakve društvene norme, moralna načela niti tradiciju.	-.348	.160	.064	.092	.115	-.225
Vjerujem u snagu i moć moje nacije, da zajedno možemo sve i da možemo bolje od drugih.	.338	.187	.114	-.094	.223	.122
Socijaldemokratske zemlje (poput onih u Skandinaviji) pružaju najbolje uslove za život i sreću ljudi.	-.311	.080	.082	.148	.174	.252
Samo oni čije su porodice kroz generacije dokazale da su najbolji i najkvalifikovaniji treba da upravljaju državom, u interesu ostalog stanovništva.	.201	.184	.088	.018	.037	-.095
Cilj opravdava sredstvo.	-.008	.630	-.068	-.065	.200	-.081
Uvijek bih, bez obzira na druge, iskoristio povoljnu priliku da ostvarim svoje ciljeve.	-.170	.601	-.122	.047	.094	-.119

Da bi čovjek uspio u karijeri ne smije da ima previše obzira prema drugima	-.115	.525	-.151	.132	-.004	.113
Užitak i zadovoljstvo su osnovni princip i smisao života.	-.174	.505	-.048	.087	.327	-.053
Treba iskoristiti položaj da se pomogne rodbini ili sebi.	-.070	.493	-.138	.202	-.034	.002
Iz svega treba izvući korist, bez obzira na okolnosti.	.020	.490	-.142	.076	.003	.077
Zadovoljstvo je najviše dobro i mjerilo svih vrijednosti.	.036	.468	-.072	-.015	.460	.131
Moja rasa je superiornija od drugih.	.122	.466	.206	-.085	-.096	-.016
Iako većina ljudi osuđuje učenje Adolfa Hitlera, ono je imalo i svojih dobrih strana.	.138	.440	-.023	.163	-.055	.048
Vlast u državi treba da bude čvrste ruke.	.244	.435	-.002	.013	.048	.076
Prirodno je da manji broj ljudi kontroliše veliku količinu resursa i kapitala.	.171	.431	-.119	-.025	.030	-.087
Odlučivanje, upravljanje i vlast u jednom društvu mora biti u rukama njegove elite.	.097	.425	-.198	.100	-.149	.237
Naša država bi trebalo da bude monarhija.	.239	.400	.146	-.059	-.059	-.241
Vjerujem da je najbolje da sva vlast bude u rukama jednog vladara	.198	.391	.216	.011	-.110	-.106
Pozitivna strana nacizma je što zahtijeva etnički čistu državu	.152	.376	.181	-.061	-.182	.125
Prirodno pravo država koje su bogate i moćne jeste da potčinjavaju slabije zemlje.	.079	.373	.089	-.036	-.040	-.057

Žene su po prirodi manje sposobne od muškaraca.	.096	.359	.013	.016	-.206	.188
Mislim da svi ljudi treba da gledaju samo svoje sopstvene interese	.049	.304	-.124	-.135	.268	-.287
Samo zemlje u kojima vladar ima apsolutnu vlast su uspješne i prosperitetne zemlje.	.183	.297	.263	-.029	-.168	-.128
Država i narod, a ne pojedinci, treba da budu vlasnici fabrika i drugih sredstava za proizvodnju	-.036	-.093	.661	-.008	-.150	.081
Trebalo bi oduzeti imovinu onima koji su prebogat i rasporediti je ravnopravno među ljudima.	.096	-.238	.634	-.048	.020	-.145
Neophodna je svjetska revolucija i jedinstvo radnika svih zemalja da bi se radnici zaista izborili za svoja prava.	.025	-.014	.585	.048	.170	-.214
U vremenu u kojem živimo sve prave vrijednosti su propale.	-.066	-.019	.557	-.132	-.014	.154
Sve stvari imaju tendenciju samo da postaju sve gore i gore.	-.176	.194	.536	.029	-.150	.146
U radnim organizacijama ne bi trebalo da postoje vođe, nego svi ljudi treba da ravnopravno učestvuju u odlučivanju.	-.030	-.042	.534	-.051	.065	-.247
Smatram da bi podjela društvenih dobara prema individualnim potrebama dovela do nestanka klasnih razlika	.114	.017	.462	-.135	.221	-.210
Ne treba da uvodimo riječi iz drugih jezika, već da koristimo one koje imamo.	.058	.066	.439	-.016	-.136	.345

Marksizam predstavlja najbolji oblik uređenja društva.	-0.338	.058	.438	.093	-.022	-.019
Udruženja radnika i poslodavaca treba da budu najvažniji činioci društvenog funkcionisanja.	-.065	.077	.428	.093	.306	.048
U ovoj zemlji čovjek ne može da uspije, pa se ne vrijedi ni truditi.	-.199	.166	.406	-.053	-.051	-.019
Mrzim snobove.	-.018	-.205	.389	.034	-.025	.012
Država i političke ustanove samo ometaju slobodu ličnosti i treba ih ukinuti.	-.085	.116	.383	.037	.165	-.381
Najveći problem moje zemlje je što su birokrate na najodgovornijim funkcijama.	-.034	.009	.372	.086	.284	.159
Vjerujem da je neophodno vratiti se prirodi i odbaciti sve društvene konvencije.	.111	-.026	.371	.272	-.090	-.098
Vladinim mjerama bi trebalo ograničiti plasiranje stranih proizvoda nauštrb domaćih.	.201	-.116	.369	-.056	-.002	.206
Treba ukinuti granice između nacionalnih država.	-.146	.033	.368	.123	.159	-.096
Interesi radnika i bogataša će uvijek biti suprotni i nepomirljivi.	-.095	.215	.352	-.011	.051	.300
Materijalni svijet je samo iluzija.	.141	.005	.341	.230	.044	-.059
Postojeće estetske vrijednosti u modernom društvu su besmislene.	-.058	-.080	.260	.071	-.024	.058
Borba bez upotrebe sile je borba koja daje najbolje rezultate.	.154	-.128	.231	.076	.208	-.028

Vjerujem da neki predmeti mogu imati čudotvorna i natprirodna svojstva.	-.032	.186	-.107	.637	-.052	.043
Vjerujem u reinkarnaciju i ponovno rođenje duše u drugom tijelu.	-.087	.079	-.026	.609	.050	-.142
Vjerujem u postojanje životne sile, bez koje život ne bi bio moguć.	.246	.049	-.108	.605	.022	.081
Sa dušama umrlih se može komunicirati	.075	.013	-.051	.543	-.107	-.161
Duh, ideja, osnova je svega što postoji.	.027	-.042	.011	.538	.073	.164
Neki predmeti, biljke ili životinje imaju svete moći.	.089	.173	.002	.521	-.037	-.114
Sve što postoji je, u svojoj suštini, duhovne prirode.	.270	-.080	.170	.504	-.024	-.021
Postoje sile u prirodi koje ne možemo opaziti našim čulima a koje utiču na naše živote	.357	-.056	-.013	.484	.041	.114
Čovjekovom saznanju su dostupni samo fenomeni pojedinih predmeta i stvari, ali ne i njihova suština.	-.111	.051	.013	.419	.016	.208
Sve je relativno.	-.134	-.040	.106	.408	.087	.070
Stvari ne postoje objektivno, već samo u našoj svijesti.	-.100	.091	.208	.390	.003	-.183
Ne postoji apsolutna, objektivna istina.	-.317	.039	.148	.369	-.048	.230
Vjerujem u oslobođenje duše kroz samodisciplinu i nenasilje prema svim živim bićima.	.321	-.194	.120	.363	.130	-.092
Čovjek posjeduje slobodnu volju i pomoću nje donosi svoje odluke.	.185	.031	-.182	-.102	.665	-.172

Sloboda mišljenja i prava pojedinaca su najvažniji ciljevi kojima društvo treba da teži.	-.034	-.076	.111	-.028	.561	-.021
Slobodna volja je osnova našeg ponašanja.	.145	.114	-.120	-.018	.540	-.082
Pojedinac je autonomno biće odgovorno za autentičnost i iskrenost svojih izbora.	.015	-.011	-.075	.051	.469	-.055
Treba težiti ka ujedinjenju svih evropskih naroda.	-.178	.099	.115	.033	.435	.109
Trebalo bi težiti evropskim vrijednostima.	-.299	.171	-.074	-.059	.417	.219
Za mene je vrlina najveće dobro kojem treba težiti.	.126	-.182	.194	.126	.369	.150
I u dobru i u zlu treba biti miran i dostojanstven.	.183	-.162	.064	.033	.363	.127
Uvijek treba nesebično pomagati drugima bez obzira na to ko su	.144	-.138	.174	-.111	.327	.031
Stvari i događaje treba gledati sa njihove najbolje strane.	.136	-.091	.037	.121	.320	.125
To što u mojoj zemlji žive različiti narodi čini naše društvo i naš život bogatijim	-.110	-.302	.037	.035	.316	.043
Država uvijek treba da ima odlučujuću riječ u jednom društvu.	-.053	.173	.128	.055	.002	.656
Najvažnija sredstva za proizvodnju treba da budu pod kontrolom države a ne pojedinaca.	.033	-.055	.368	.138	-.080	.471
Volim svoju zemlju	.254	-.193	-.026	-.064	.195	.457
Volim svoj narod i svoju domovinu.	.382	-.078	-.057	-.055	.224	.441

Nacionalne manjine treba da imaju pravo na samoopredjeljenje i otcjepljenje	-0.031	.039	.130	.049	.030	-.402
Parlament treba da ima zakonodavnu vlast i vlada treba za sve svoje postupke da odgovara parlamentu.	-0.094	-.047	.069	.083	.263	.354
Dobrobit lokalne zajednice je važnija od interesa države.	-.058	-.021	.265	.079	-.024	-.349
Čak i u teškim vremenima, dobro je da postoje različita politička shvatanja.	-.079	-.115	-.084	.040	.173	.253
Neophodno je da se vlast i nadležnosti moraju prenijeti sa centralnih na niže organe uprave.	.022	-.118	.104	.126	.107	-.159

4.3 Sadržaj 5- i 6-faktorskog modela leksičkih socijalnih stavova

U slučaju modela sa 5 faktora, prvi izolovani faktor (Tradicionalni i religijski izvori autoriteta) zasićen je česticama koje upućuju na tradicionalističke, konzervativne i fundamentalno-religiozne stavove. Drugi faktor (Humanizam) zasićen je česticama koje indiciraju humanističke, evropeističke, demokratske i slične stavove. Treći faktor (Spiritualizam) sačinjavaju čestice koje ukazuju na spiritualnost, filozofski idealizam te sadrži i indikatore monoteističkih religija. Četvrti faktor (Sebični interesi) zasićen je indikatorima hedonizma, sebičnosti, oportunitizma, egocentrizma, kapitalizma i sl. Konačno, peti faktor (Egalitarizam) zasićuju čestice koje ukazuju na komunističke i anomične stavove.

Faktorsko rješenje sa 6 faktora ima dosta sličnosti sa Petrovićevom i Saucierovom strukturom, međutim pojavile su se i određene razlike. Prvi izolovani faktor nazvan je Autoritarni nacionalizam, a sačinjavaju ga čestice koje indiciraju tradicionalističke, konzervativne i fundamentalno-religiozne stavove, ali i čestice koje ukazuju na nacionalističke stavove. To bi značilo da su se u ovom faktorskom rješenju u jedinstven faktor spojili faktor Tradicionalnih i

religioznih stavova i subfaktor Nacionalne privrženosti iz Petrovićeve studije, što predstavlja razliku između ove dvije strukture. Drugi izolovani faktor nazvan je Apsolutistički egocentrizam i zasićuju ga čestice koje ukazuju na hedonizam, egocentrizam, oportunistički, dakle čestice koje zasićuju faktor Sebičnih interesa u Petrovićevoj i Saucierovoj strukturi, međutim tom faktoru pripada i nekoliko čestica koje indiciraju podržavanje apsolutizma kao oblika političkog uređenja. Treći faktor nazvan je Univerzalni egalitarizam, a zasićen je istim česticama kao Petrovićev i Saucierov Egalitarizam, uz čestice koje indiciraju doživljaj sebe jednakim drugima i pojedine čestice koje su u navedenim strukturama pripadale drugim faktorima (npr., *Borba bez upotrebe sile je borba koja daje najbolje rezultate.* ili *Materijalni svijet je samo iluzija.*). Četvrti faktor Humanizam i peti faktor Spiritualizma u potpunosti su replicirali istoimene faktore Petrovićeve strukture. Posljednji, šesti faktor, predstavlja još jednu razliku između ovog i prethodno spomenutog modela. Naime, ovaj faktor zasićuju čestice koje indiciraju etatizam, tj., pozitivan stav prema vlastitoj državi kao nadređenom pojmu, te je faktor nazvan i Nacionalna privrženost. Za razliku od modela dobivenog u Petrovićevoj studiji, Nacionalna privrženost se dakle, izdvojila od nacionalizma kao neovisan faktor.

Testirana je i Cronbach alfa pouzdanost svih faktora oba modela. Pouzdanosti 5-faktorskog modela kreću se od .76 do .92, dok su se pouzdanosti faktora 6-faktorskog modela kretale od .63 do .90. Iako faktor Nacionalna privrženost ima najnižu pouzdanost, zadržano je 6-faktorsko rješenje, jer je ovaj faktor ispoljen kroz konstruktivni patriotizam bez elemenata nacionalne pretenzije.

4.4 Konfirmatorna analiza šestofaktorske solucije na nivou domena i faceta

U svrhu utvrđivanja konačne faktorske strukture koja će biti zadržana, shodno prethodnim rezultatima i teorijskim indikatorima, sprovedena je konfirmatorna faktorska analiza. Konfirmatornu faktorsku analizu je adekvatno koristiti u ovom slučaju, jer se ona preporučuje za testiranje teorije onda kada istraživač ima osnovanu pretpostavku o tome koje faktore podaci tvore i koje varijable čine određeni faktor (Henson i Roberts, 2006). Prema tome, ispitana je održivost 6-faktorskog modela na nivou čestica, pri čemu je izvršena regresija čestica prethodno ekstrahovanih u eksploratornoj faktorskoj analizi na odgovarajuće latentne faktore. U Tabeli 8 vidimo da model nije u potpunosti zadovoljio postavljene kriterije pristajanja (goodness-of-fit indices), što znači da podaci donekle odstupaju od hipotetskog modela. Niže RMSEA vrijednosti

(koje se mogu kretati od 0 do 1) upućuju na bolje pristajanje, a vrijednosti od .60 i manje se smatraju prihvatljivim. GFI vrijednosti (koje se mogu kretati od 0 do 1) iznad .90 upućuju na prihvatljivo pristajanje modela. Nadalje, CFI vrijednosti (koje se mogu kretati od 0 do 1) iznad .95 se smatraju prihvatljivim (Brown, 2015). Kao što možemo vidjeti, vrijednosti hi-kvadrata i RMSEA su prihvatljivi, dok GFI i CFI parametri nisu. Postoji mogućnost da je do ovakvih rezultata došlo zbog premalog uzorka ili obimnosti modela, koja nadilazi kapacitet korištenog software-a.

Vrijedi spomenuti i raspon korelacija čestica sa latentnim varijablama. Korelacije pojedinačnih čestica sa Autoritarnim nacionalizmom se kreću u rasponu vrlo niskih reda 0 ($r = .03$, „*Vjerujem u snagu i moć moje nacije, da zajedno možemo sve i da možemo bolje od drugih.*“) do veoma visokih ($r = .82$, „*Bog je stvorio svijet i njime upravlja.*“). Za Apsolutistički egocentrizam su korelacije dosta niže i kreću se u rasponu također nultih („*Žene su po prirodi manje sposobne od muškaraca.*“) do .72 („*Zadovoljstvo je najviše dobro i mjerilo svih vrijednosti.*“). Za Univerzalni egalitarizam, najviša korelacija iznosila je .63 („*Trebalo bi oduzeti imovinu onima koji su prebogat i rasporediti je ravnopravno među ljudima.*“). Spiritualizam ostavlja najvišu korelaciju od -.51 (sa česticom „*Vjerujem u oslobođenje duše kroz samodisciplinu i nenasilje prema svim živim bićima.*“). Faktor Humanizam ima nekoliko visokih korelacija sa pojedinačnim česticama ($r = .54$, „*Slobodna volja je osnova našeg ponašanja.*“, $r = .79$, „*Čovjek posjeduje slobodnu volju i pomoću nje donosi svoje odluke.*“; $r = .61$, „*Pojedinac je autonomno biće odgovorno za autentičnost i iskrenost svojih izbora.*“). Iako Nacionalna privrženosti ima dosta niskih i poneku umjerenu korelaciju, od ostalih faktora se razlikuje po tome što sa česticom „*Volim svoju zemlju.*“ ostvaruje skoro maksimalnu korelaciju ($r = .98$). Kompletan konfirmatorni model na nivou domena prikazan je u Prilogu br. 4.

Tabela 8

Indikatori pristajanja modela na nivou domena

Model	χ^2			GFI	CFI	RMSEA
	<i>df</i>	<i>p</i>	χ^2			
Vrijednosti			1.19	.74	.43	.02

χ^2 - hi kvadrat; *df* – stepeni slobode; *p*-stepen značajnosti; GFI – Goodness of Fit Index; CFI – Comparative Fit Index; RMSEA – root, mean, square error of approximation; regresijske putanje prikazuju standardizirane regresijske koeficijente;

Sprovedena je i konformatorna faktorska analiza na nivou faceta, kako bi se ispitala održivost prethodno postavljenog modela u kojem svi faktori, osim Nacionalne privrženosti, imaju po dvije pripadajuće facete. Kao što je vidljivo u Tabeli 9, model nije u potpunosti zadovoljio prethodno navedene kriterije pristajanja, no vrijednosti ne odstupaju previše od graničnih. Dakle, premda model u određenoj mjeri odstupa od hipotetskog, vrijedi ga razmotriti i ne odbaciti u potpunosti. Kompletan konfirmatorni model na nivou faceta prikazan je u Prilogu br. 5.

Tabela 9

Indikatori pristajanja modela na nivou faceta

Model	χ^2			GFI	CFI	RMSEA
	<i>df</i>	<i>p</i>	χ^2			
Vrijednosti			5.60	.92	.72	.11

χ^2 - hi kvadrat; *df* – stepeni slobode; *p*-stepen značajnosti; GFI – Goodness of Fit Index; CFI – Comparative Fit Index; RMSEA – root, mean, square error of approximation; regresijske putanje prikazuju standardizirane regresijske koeficijente;

4.5 Povezanost 5- i 6-faktorskog modela sa drugim modelima socijalnih stavova

S obzirom na sličnost oba modela dobivena u ovoj studiji, s ciljem utvrđivanja najadekvatnijeg, ispitane su povezanosti faktora oba modela sa izvornim Saucierovim faktorima i sa faktorima dobivenim na reskorovanoj SDI-14 skali (Petrović i Međedović, 2011).

Tabela 10

Korelacije 5- i 6-faktorskog modela sa Saucierovom skalom „izama“ i Reskorovanom skalom „izama“ (Petrović i Međedović, 2011)

	Saucierove skale “izama”				Reskorovane skale “izama”				
	α	β	γ	δ	Rel	Hed	RD	Nac	
5-faktorski model	TRA	.80**	.05	.27**	.05	.77**	-.11*	-.09	.45**
	SI	.28**	.55**	-.06	.06	.32**	.44**	-.12*	.11*
	HUM	.02	.02	.56**	.01	.06	-.01	.23**	.34**
	SPIR	.27**	.08	.07	.57**	.43**	.02	.36**	.04
	EGA	.04	.28**	.20**	.16**	.17**	.21**	.14**	.10*
6-faktorski model	AN	.79**	.06	.30**	.08	.77**	-.10*	-.07	.49**
	AE	.31**	.54**	-.07	.07	.34**	.44**	-.12*	.13**
	UE	.06	.31**	.21**	.17**	.19**	.23**	.13**	.12*
	SPIR	.24**	.07	.09	.57**	.39**	-.02	.38**	.05
	HUM	.08	.03	.52**	.02	.10*	.00	.20**	.34**
	NP	.08	-.11*	.57**	-.13*	.02	-.15**	.04	.58**

TRA – tradicionalni i religijski izvori autoriteta; SI - sebični interesi; EGA – egalitarizam; AE – apsolutistički egocentrizam; UE – univerzalni egalitarizam; SPIR – spiritualizam; HUM – humanizam; NP – nacionalna privrženost; Rel – religioznost; Hed – hedonizam; RD – racionalna duhovnost; Nac – nacionalizam;

Faktori oba modela većinski ostvaruju najveće korelacije sa korespondentnim faktorima Saucierovog i reskorovanog modela, kao što je i prikazano u korelacijskoj matrici u Tabeli 10. Općeniti obrazac korelacija je sličan onome dobivenom u Petrovićevoj (2016) studiji. Međutim, mogu se primijetiti i neke razlike i odstupanja. Recimo faktori pod nazivom Humanizam iz oba modela najviše korelacije (premda umjerene) ostvaruju sa faktorom Nacionalne privrženosti, dok sa faktorom Racionalne duhovnosti ostvaruju male korelacije, iako su u Petrovićevoj (2016) studiji sa ovim faktorom ostvarivali najveće korelacije. Treba naglasiti da faktor Autoritarnog nacionalizma, s obzirom na sadržaj u 6-faktorskom modelu, ostvaruje visoke korelacije s faktorima Nacionalne privrženosti i Religioznosti, kao i sa alfa faktorom. Drugi faktor u 6-faktorskom modelu Apsolutistički egocentrizam, ostvaruje očekivane visoke korelacije sa beta faktorom i Hedonizmom, koje ostvaruje i sličan faktor, Sebični interesi iz Petrovićeve studije. Međutim, za razliku od tog faktora, Autoritarni egocentrizam ostvaruje umjerenu korelaciju i sa faktorom Religioznost i manju korelaciju sa alfa faktorom, do čega potencijalno dolazi zbog komponente naklonjenosti prema apsolutističkom načinu vlasti. Faktori Egalitarizma i Univerzalnog Egalitarizma, očekivano nemaju korespondentne faktore u Saucierovom izvornom modelu, niti u reskorovanom modelu. Treba primijetiti i to da faktor Humanizam u oba modela ostvaruje umjerene korelacije sa faktorom Nacionalne privrženosti, što nije nađeno u studiji Petrovića (2016). Konačno, za 6-faktorski model, posebno ekstrahovani faktor Nacionalne privrženosti, najveću korelaciju u Saucierovom modelu ostvaruje sa gama faktorom (Društvena racionalnost), te sa faktorom Nacionalne privrženosti u slučaju reskorovanog modela. Ovo je dijelom i očekivano, s obzirom na isti obrazac korelacija u Petrovićevoj studiji u slučaju faktora Nacionalizma. Međutim, vrijedi napomenuti da se taj obrazac korelacija zadržao, iako faktor Nacionalne privrženosti, za razliku od faktora Nacionalizma, sadrži samo etatističko-patriotske elemente, bez onih nacionalističkih.

Na osnovu povezanosti modela sa prethodnim leksičkim modelima, rezultata konfirmatorne faktorske analize, pouzdanosti faktora, te sadržajne valjanosti faktora i informacijske vrijednosti koju takav sadržaj ima u kontekstu bh. društva, najadekvatnijim se čini zadržati 6-faktorsku strukturu modela.

4.5 Facete dimenzija leksičkih socijalnih stavova

Prethodni autori koji su istraživali leksički derivirane socijalne stavove, poput samog Sauciera te Kraussa (2006), govorili su o tome kako su stavske dimenzije relativno široke i da je moguće identifikovati uže crte. Nadalje, Petrović (2016) je identifikovao po dvije facete svake prethodno navedene dimenzije u svom 6-faktorskom modelu. U skladu s navedenim nalazima i u okviru Studije 1, pomoću serija eksploratornih faktorskih analiza provedenih na svih 6 faktora, identifikovane su facete širih dimenzija. Najinterpretabilnijim se pokazalo 2-faktorsko rješenje za svaku dimenziju, osim Etatizma, koji je prihvatljivije posmatrati kao jedinstvenu dimenziju. Podfaktori Autoritarnog nacionalizma interpretirani su kao Nacionalno-religijska autoritarnost i Tradicionalne vrijednosti. Apsolutistički egocentrizam tvore komponente Apsolutizma i Egocentrizma. Faktor Univerzalnog egalitarizma sastoji se iz podfaktora Političkog idealizma i Klasnog revizionizma (tendencije ka dekonstrukciji klasa i klasnih podjela). Spiritualizam sačinjavaju komponente Misticismizma i Skepticizma (npr., dovođenje u pitanje apsolutne istine). Podfaktori Humanizma interpretirani su kao Demokratske vrijednosti i Voluntarizam. Konačno, identifikovani podfaktori Etatizma su Patriotizam i Decentralizacija, ali zbog preniske pouzdanosti potonjeg, ovakva 2-faktorska interpretacija nije održiva. Detaljan prikaz sadržaja faceta nalazi se u Prilogu (Prilog br. 5).

5. Diskusija

Studija 1 provedena je sa ciljem utvrđivanja strukture i sadržaja komprehenzivnog modela socijalnih stavova na području Bosne i Hercegovine, pri tome se vodeći Saucierovim (2000) i Petrovićevim (2016) modelima leksičkih socijalnih stavova i nastojeći utvrditi sličnosti i razlike sa ovim modelima. Nadalje, cilj studije bio je i kreirati finalnu adaptiranu verziju Leksičke skala stavova Bosna i Hercegovina (LSS-BH), koja bi se mogla koristiti u daljnjim istraživanjima. Studija ovog tipa do sada nije provedena na bosanskohercegovačkom uzorku, te njeni rezultati daju uvid u organizaciju faktora u pozadini određenih individualnih razlika u socijalnim stavovima.

Prvi cilj Studije bio je utvrditi održivu faktorsku strukturu modela leksičkih socijalnih stavova na bh. uzorku. Potvrđeno je prema H1.1 očekivano repliciranje 5 do 6 faktora kao parametara potvrđene i sadržajno najadekvatnije strukture. Najinterpretabilnijom se pokazala 6-

faktorska struktura koja jasno ilustrira sličnosti i razlike sa modelima dobivenim na srbijanskom i američkom uzorku. Model leksičkih socijalnih stavova prema analizama na bh. uzorku sačinjavaju faktori: Autoritarni nacionalizam, Apsolutistički egocentrizam, Univerzalni egalitarizam, Spiritualizam, Humanizam, te Nacionalna privrženost (Etatizam). Cilj je također bio i uporediti dobivenu faktorsku strukturu sa strukturama dobivenim u prethodnim istraživanjima. Šestofaktorski model leksičkih socijalnih stavova na bosanskohercegovačkom uzorku pokazao se uporedivim sa modelima dobivenim na američkom i srbijanskom uzorku, time potvrđujući hipotezu H1.2. Sadržajno, faktori Spiritualizam, Humanizam i Univerzalni egalitarizam, skoro potpuno repliciraju komplementarne faktore originalne Saucierove, kao i reskorovane Petrovićeve i Međedovićeve strukture (2011). Međutim jedan od najinteresantnijih nalaza je da čestice, koje su se u Petrovićevoj i Međedovićevoj, te Petrovićevoj studiji, rasporedile u faktor Nacionalizma (sa subskalama Nacionalna privrženost i Etatizam), ne grupiraju u jedan faktor u ovoj studiji. Naime, čestice koje indiciraju općenito pozitivan stav prema državi u vidu patriotizma grupišu se u faktor Nacionalne privrženosti (Etatizam), dok one čestice koji upućuju na nacionalizam u pravom smislu saturiraju oba faktora Autoritarni nacionalizam i Apsolutistički egocentrizam. U slučaju Autoritarnog nacionalizma ovakve čestice upućuju na isticanje nacionalizma uokvirenog u tradicionalna i religiozna uvjerenja, dok Apsolutistički egocentrizam sadrži originalne čestice faktora Nacionalne privrženosti, pri čemu se preferira jedan superiorni vladar u kombinaciji sa podržavanjem ličnih interesa. U studiji Petrovića (2016) faktor Nacionalizma ostvario je najveću korelaciju sa Saucierovim faktorom Tradicionalni i religijski izvori autoriteta ($r = .50$), te je hipotetizirano da je Nacionalizam potencijalno aspekt navedenog faktora. Treba napomenuti da takva faktorska struktura ne implicira nužno nepostojanje povezanosti nacionalizma i nacionalne privrženosti. Zapravo su dodatne interkorelacione analize faktora unutar 6-faktorskog modela u ovoj studiji pokazale da faktor Nacionalne privrženosti ostvaruje značajnu nisku pozitivnu korelaciju sa Autoritarnim nacionalizmom, a značajnu nisku negativnu korelaciju sa Apsolutističkim egocentrizmom. Ovakav obrazac rezultata konzistentan je sa generalnom tendencijom u literaturi, da se napravi distinkcija između koncepata nacionalizma i patriotizma čija definicija nalikuje sadržaju faktora Nacionalne privrženosti. Istraživanja pokazuju da se ova dva konstrukta razlikuju u svojoj koncepciji ponosa. Tako je nacionalni ponos (patriotizam) pozitivna procjena vlastite države, pri tome je eksplicitno ne uspoređujući sa drugima, dok šovinizam (nacionalizam) dolazi od usporedbe vlastite države sa drugima, koja je gotovo uvijek

silazna (De Figueiredo i Elkins, 2003, prema Hanson i O'Dwyer, 2018). U literaturi pronalazimo i distinkciju između slijepog i konstruktivnog patriotizma. Slijepi patriotizam se definiše kao privrženost državi, koja je okarakterisana neupitnom pozitivnom evaluacijom, netolerancijom za kritiku i čvrstom odanošću. Konstruktivni patriotizam se, nasuprot tome, definiše kao privrženost državi, koju karakteriše propitivanje i kritikovanje trenutnih grupnih praksi, u svrhu pozitivne promjene. Slijepi patriotizam je između ostalog pozitivno povezan sa nacionalizmom, percepcijom strane prijatnje i percipiranom važnosti simboličkih ponašanja. Dok je konstruktivni patriotizam povezan sa indikatorima političke uključenosti kao što su politička efikasnost, interes, znanje i ponašanje (Schatz, Staub i Lavine, 1999). Nadalje, postoji određena nekonzistencija u literaturi kada je riječ o definisanju koncepata religioznosti i nacionalizma te onda nije iznenađujuće što postoje i različite perspektive na njihov odnos i način povezanosti i interakcije.

Brabaker (2012) nudi četiri nesekularna pogleda na ovaj odnos: religija i nacionalizam kao analogni fenomeni, religija kao uzrok ili objašnjenje nacionalizma, isprepletenost religije i nacionalizma, te religiozni nacionalizam kao distinktan oblik nacionalizma. Brabaker ističe kako su etnicitet i nacionalnost izvori i načini socijalne i kulturalne identifikacije, baš kao i religija. Nadalje, kao i etnicitet i nacionalnost, religija se može posmatrati kao način socijalne organizacije, koji kanališe i organizuje socijalne odnose. Navodi da, čak i kada su pripadnici različitih etničkih, nacionalnih ili religijskih skupina teritorijalno izmiješani, njihovi pripadnici mogu biti dio odvojenih, paralelnih institucionalnih svjetova. Religija, etnicitet i nacionalnost mogu kanalisati i neformalne socijalne odnose, na načine koji stvaraju i održavaju socijalnu segregaciju. Odnos religioznosti i nacionalizma se može objasniti doprinosom religije razvoju nacionalizma kroz apropijaciju religijskih simbola i narativa u političkoj sferi. Određene teorijske struje posmatraju religiju dijelom nacionalizma. Tačnije, u takvim postavkama se nacija konstruiše kao skup samo onih ljudi koji pripadaju određenoj religiji ili je religija izvor mitova, metafora i simbola koji su centralni za diskurzivni prikaz nacije. U Bosni i Hercegovini se etnički, nacionalni i religijski identiteti često poistovjećuju jedni sa drugima, što čini navedene teorijske koncepcije primjenjivim na kontekstualiziranje rezultata studije.

Povezanost nacionalizma sa religioznošću i tradicionalizmom te apsolutizmom može se bolje sagledati u kontekstu teorije kompenzatorne kontrole (engl. CCT- Compensatory Control Theory, Kay, Gaucher, Napier, Callan i Laurin, 2008). Ova teorija postulira da će, s obzirom na

ljudsku potrebu za percipiranjem svijeta kao strukturisanog sistema, koji nije dezorganizovan i nasumičan, u odsustvu percipirane lične kontrole, ljudi pokušati održati percepciju reda, podržavanjem kulturološki prepoznatih sekularnih i religijskih izvora kontrole. Brojna istraživanja su testirala implikacije CCT-a za sociopolitičke i religijske ideologije. Primjerice, eksperimentalne manipulacije smanjene lične kontrole dovele su do povećanog vjerovanja u kontrolišućeg Boga (Kay i sar., 2008; Kay, Laurin, i Moscovitch, 2010; Laurin, Kay i Moscovitch, 2008, prema Kay i Eibach, 2013) te do povećane preferencije za kontrolom od strane vlade (Kay i sar., 2008, prema Kay i Eibach, 2013). Nadalje, studija sprovedena na uzorku ispitanika iz Bosne i Hercegovine, pronašla je negativnu korelaciju religioznosti sa stavovima prema vanjskim grupama koji odstupaju od religijske norme, što uključuje i etničke grupe (Dračić, Efendić i Hadžiahmetović, 2016). Ovakve konceptualizacije dakle, doprinose razumijevanju zašto se čestica poput „*Vjerujem u snagu i moć moje nacije, da zajedno možemo sve i da možemo bolje od drugih.*“ grupira sa česticama tradicionalizma i religioznosti, dok je čestica poput „*Volim svoju zemlju*“, neovisna o njoj i zajedno sa sebi sličnim česticama pripada faktoru Nacionalne privrženosti.

Postavlja se pitanje zašto do ovakvog razdvajanja nacionalizma i patriotizma dolazi na bosanskohercegovačkom uzorku, ali ne i na srbijanskom, s obzirom na geografsku blizinu i kulturološku sličnost zemalja. Kao odgovor se nudi multietnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine te zamršen odnos etniciteta, religijske opredijeljenosti i nacionalnosti. Prema dobivenim rezultatima, stavovi prema onome što se percipira kao vlastiti narod, te stavovi prema državi nisu dovoljno povezani da bi tvorili jedinstven faktor. Ovakav nalaz još je zanimljiviji s obzirom da se uzorak većinom sastoji od ispitanika koji su se izjasnili kao Bošnjaci ili Bošnjakinje. Postoji, dakle, mogućnost da je odnos između stava prema državi kao nadređenom konstrukt i stava prema superiornosti vlastitog naroda i autoritativnog državnog ustrojstva i kod većinskog konstitutivnog naroda fragmentiran. Nadalje, istraživanja pokazuju da su sva tri konstitutivna naroda privrženija svom etničkom identitetu nasuprot državi Bosni i Hercegovini (Majstorović i Turjačanin, 2013, prema Popović 2019). Odnos nacionalizma, patriotizma i tradicionalističkih, konzervativnih i autoritarnih stavova je složen te je potrebno nastaviti ga istraživati. Upravo to ilustrira longitudinalna studija Osborna, Milojeva i Sibleya (2017), koja je pokazala da je desničarska autoritarnost pozitivno povezana sa nacionalizmom i patriotizmom, dok je orijentacija ka socijalnoj dominaciji pozitivno povezana sa nacionalizmom, ali negativno sa patriotizmom.

Prema autorima, ovakvi rezultati ukazuju na to da su nacionalizam i patriotizam povezani, ali distinktni načini identifikovanja sa vlastitom nacijom, koju su ukorijenjeni u autoritarnosti.

Drugi cilj Studije 1 bio je uporediti faktorsku strukturu dobivenu na bh. uzorku sa strukturom dobivenom na srbijanskom i američkom uzorku. U tu svrhu su faktori modela korelirani sa faktorima Saucierovog modela na osnovu upitnika SDI-24 i faktora koji su dobiveni reskorovanjem te skale od strane Petrovića i Međedovića (2011). Faktori Autoritarni nacionalizam, Apsolutistički egocentrizam, Univerzalni egalitarizam, Spiritualizam, Humanizam i Nacionalna privrženost su ostvarili najveće značajne korelacije sa korespondirajućim, po sadržaju sličnim faktorima iz oba modela, tj., sa alfaizmima, betaizmima, gamaizmima i deltaizmima iz Saucierovog modela, te Religioznošću, Hedonizmom, Racionalnom duhovnošću i Nacionalizmom iz reskorovanog modela Petrovića i Međedovića, s tim da Univerzalni egalitarizam nema komplementarnu dimenziju niti u jednom od modela. Ovakve korelacije potvrđuju uporedivost i sadržajnu sličnost modela, bez obzira na određene prethodno navođene razlike. Primjerice, visoke pozitivne korelacije Autoritarnog nacionalizma sa alfaizmima, Religioznošću i Nacionalizmom, konzistentni su sa njegovim sadržajem u novom bh. modelu. Međutim, zanimljivo je da Apsolutistički egocentrizam, koji također sadrži čestice koje upućuju na nacionalizam, pored visokih pozitivnih korelacija sa betaizmima i Hedonizmom, sa Nacionalizmom ostvaruje nisku, premda značajnu korelaciju. Nacionalna privrženost visoko pozitivno korelira sa gamaizmima, koji predstavljaju tendenciju podržavanja institucija kao što je vlada, individualnih sloboda, korištenje razuma te odražavaju opći pozitivan stav prema ljudskoj prirodi. Pokazalo se da se takav stav čini povezanim sa osjećajem patriotizma, što onda pojašnjava korelaciju Nacionalne privrženosti sa ovim faktorom. Nacionalna privrženost visoko pozitivno korelira i sa Nacionalizmom, pretpostavlja se zbog njegove subkomponente koja je skoro identična ovom faktoru po sadržaju.

Posljednji cilj Studije 1 bio je kreirati finalnu bosanskohercegovačku adaptaciju Skale leksičkih socijalnih stavova na osnovu utvrđenih metrijskih karakteristika. Studijom je utvrđeno da je globalna pouzdanost LSS-BH visoka i zadovoljavajuća. Nadalje pouzdanosti svih faktora, prelaze vrijednost .70, osim faktora Etatizma, čija je pouzdanost nešto niža. Nije se pojavila potreba za odstranjivanjem čestica u svrhu poboljšavanja unutrašnje konzistentnosti skale ili faktora. Time je potvrđena H1.3, prema kojoj su očekivane zadovoljavajuće metrijske

karakteristike skale i interpretabilna faktorska struktura u bh. kontekstu. Finalna verzija LSS-BH ima 94 čestice i 6 subskala Autoritarni nacionalizam, Apsolutistički egocentrizam, Univerzalni egalitarizam, Spiritualizam, Humanizam i Nacionalna privrženost sa po dvije facete.

Potrebno je naglasiti i nedostatke ove studije, kao i istaći konfundirajuće faktore koji su mogli utjecati na dobivene rezultate. Većina se odnosi na sam uzorak. Prvenstveno, uzorkom dominiraju osobe ženskog spola. Nadalje, unatoč naporu da uzorak bude što heterogeniji kada su u pitanju entitet porijekla, religija i nacionalnost, to nije u potpunosti ostvareno. Većinu uzorka sačinjavaju osobe iz FBiH, osobe koje su muslimani/muslimanke i Bošnjaci/Bošnjakinje. Ovakva struktura uzorka dovodi u pitanje generalizabilnost nalaza na osobe koje ne pripadaju ovim kategorijama, s obzirom da su pitanja religije, tradicije i nacionalnosti važne komponente korištenih skala, kao i konačno formirane skale LSS-BH.

Nadalje, zbog uslova uzrokovanih pandemijom COVID-19 studija je provedena u online formatu. Prema tome, situacijski faktori pod kojima su ispitanici ispunjavali upitnike nisu bili kontrolisani, niti standardizovani. Pored toga, s obzirom da je učešće bilo dobrovoljno, postoji šansa da je dobiven pristran uzorak te da su samo određeni ljudi, slični po nekom konfundirajućem faktoru, birali učestvovati u istraživanju. Istraživanja pokazuju da su ispitanici dobrovoljci uglavnom bolje obrazovane osobe, pripadnici viših društvenih klasa, inteligentniji, društveniji i imaju veću potrebu za odobravanjem, što je moglo utjecati na stvaranje za populaciju nereprezentativnog uzorka (Milas, 2005). Podaci su prikupljeni putem samoiskaza te su odgovori mogli biti ograničeni zbog neiskrenosti, (ne)mogućnosti introspekcije, individualnih razlika u interpretaciji pitanja i sl. Moguće je, s obzirom na ispitivanu tematiku i kontraverznost i osjetljivost određenih ispitivanih konstrukata, da su ispitanici u određenoj mjeri davali socijalno poželjne odgovore, premda je osigurana anonimnost.

Preporuke za buduća istraživanja prvenstveno uključuju osiguravanje reprezentativnog uzorka za populaciju Bosne i Hercegovine, posebno kada je u pitanju zastupljenost svih religijskih, etničkih i nacionalnih skupina. Bilo bi korisno koristiti kvotni uzorak, koji podrazumijeva ne-probabilistički oblik uzorkovanja u kojem se unaprijed odrede značajne grupe koje se potencijalno razlikuju po mjerenim svojstvima i vodi se računa da u uzorku budu zastupljene jednako kao u populaciji (Milas, 2005). S obzirom da upitnik sadrži pitanja vezana za religioznost, tradiciju i nacionalizam, zanimljivo bi bilo provjeriti da li se isti rezultati dobivaju na reprezentativnijem

uzorku te da li postoje razlike između navedenih skupina u rezultatima na subskalama LSS-BH. Podobnije bi bilo pokušati replicirati rezultate u standardizovanoj testnoj situaciji i kontrolisanim uslovima. Potrebno je i detaljnije ispitati odnos nacionalizma (etatizma, šovinizma) i patriotizma, kao i njihovu povezanost sa tradicionalnim i religijskim vrijednostima te tendencijom ka egocentrizmu. Odnos ovih koncepata se čini kompleksnijim te nadilazi mogućnosti ove studije, ali svakako otvara brojna zanimljiva pitanja, posebno za područje Bosne i Hercegovine.

Praktična implikacija Studije 1, koja je i osmišljena kao dio opsežnijeg istraživačkog projekta koji integriše dvije studije, je upravo utvrđivanje faktorske strukture socijalnih stavova u Bosni i Hercegovini i kreiranje upitnika za njihovo mjerenje sa zadovoljavajućim metrijskim karakteristikama. Izvršena adaptacija ovakvog upitnika i njegovih subskala predstavlja temelj za njegovu dodatnu validaciju i unapređivanje. Nadalje, ovakav instrument može u budućnosti biti korišten za prikupljanje podataka o temeljnim socijalnim stavovima i njihovim odnosima sa brojnim drugim varijablama te time doprinijeti budućem naučnoistraživačkom radu.

5.1 Zaključak

Studija 1 proizvela je model leksičkih socijalnih stavova Bosne i Hercegovine, koji ima dosta sličnosti sa modelima dobijenim na američkom i srbijanskom uzorku, ali i par zanimljivih razlika. U skladu sa postavljenim hipotezama, možemo zaključiti sljedeće:

1. Replicirana je i finalno zadržana struktura od 6 faktora koji tvore leksički model socijalnih stavova Bosne i Hercegovine. Prema očekivanjima, najveći stepen nepoklapanja sa prethodnim modelima javio se kod faktora Nacionalizma. Unatoč specifičnosti šestog faktora Nacionalne privrženosti, on je zadržan u modelu.
2. U skladu sa očekivanjima, bh. faktorska struktura bila je uporediva sa prethodnim modelima i čestice su se vrlo slično grupisale u faktore. Izuzetak predstavlja činjenica da je većina čestica indikatora nacionalizma u pravom smislu, pripojena prvom i drugom faktoru, nazvanim Autoritarni nacionalizam i Apsolutistički egocentrizam. Ti faktori po svom sadržaju, izuzev nacionalističkih čestica, slične alfaizmima i betaizmima ili Tradicionalnim i religioznim stavovima i Sebičnim interesima. Međutim, čestice koje se odnose na privrženost državi i patriotizam formirale su poseban faktor Nacionalne privrženosti (Etatizam). Ostali faktori su u potpunosti replicirani.

3. U konačnici je formirana skala LSS-BH koja ima zadovoljavajuće metrijske karakteristike i strukturu koja je interpretabilna u bh. kontekstu, te je njeno korištenje planirano u Studiji 2 i daljnjim istraživanjima.

Studija 2

2.1a Cilj, problem i hipoteze

2.1.1a Cilj istraživanja

Na osnovu sve većeg broja istraživanja, pokazano je da ambivalentni seksizam (benevolentni i hostilni) predviđaju određeni konstrukti povezani sa socijalnim stavovima, poput konzervativizma, autoritarnosti, dogmatizma, tradicionalizma i religioznosti. Međutim, nije identifikovan jedinstveni model socijalnih stavova koji objašnjava ambivalentni seksizam. Prema tome, cilj ove studije je ispitati da li nezavisno potvrđeni model socijalnih ekstrapolovan na bosanskohercegovačkom uzorku može adekvatno da objasni ambivalentni seksizam, odnosno njegove komponente hostilni i benevolentni seksizam.

U skladu s prethodno navedenim, za Studiju 2 su postavljeni sljedeći ciljevi:

1. Ispitati povezanost hostilnog i benevolentnog seksizma sa faktorima bosanskohercegovačkog modela leksičkih socijalnih stavova
2. Ispitati doprinos bh. modela leksičkih socijalnih stavova na nivou domena i faceta objašnjenju varijanse hostilnog seksizma i varijanse benevolentnog seksizma kao i inkrementa varijanse, nakon što se kontroliše udio sociodemografskih karakteristika.

2.1.2a Problem istraživanja

U skladu sa navedenim ciljevima, formulisani su sljedeći istraživački problemi:

1. Utvrditi nivo i smjer povezanosti hostilnog i benevolentnog seksizma sa faktorima bosanskohercegovačkog modela leksičkih socijalnih stavova.

2. Utvrditi doprinos domena i faceta bh. modela leksičkih socijalnih stavova u objašnjenju varijanse hostilnog i benevolentnog seksizma, kontrolišući doprinos sociodemografskih karakteristika.

2..1.3a Hipoteze

H2.1 Očekuje se statistički značajna korelacija između domena ekstrahovanih u bh. modelu leksičkih socijalnih stavova i hostilnog i benevolentnog seksizma. S obzirom na faktore potvrđene u Studiji 1, pretpostavlja se da će Autoritarni nacionalizam, Apsolutistički egocentrizam i djelimično i Spiritualnost biti u pozitivnoj, a faktori Humanizam i Egalitarizam u negativnoj korelaciji sa hostilnim i benevolentnim seksizmom. Kako Nacionalna privrženost (Etatizam) nije sadržajno povezana sa rodnim ulogama, nije specificirana hipoteza o odnosu ovog faktora sa ambivalentnim seksizmom.

H2.2 Očekuje se da će model leksičkih socijalnih stavova statistički značajno objasniti udio varijance hostilnog i benevolentnog seksizma i nakon što se kontroliše doprinos sociodemografskih karakteristika ispitanika. Preciznije, i tada se očekuje pozitivna korelacija sa faktorima Autoritarni nacionalizam, Apsolutistički egocentrizam, Spiritualnost, te negativna korelacija sa faktorima Humanizam i Egalitarizam. Očekuje se i da će facete navedenih domena na isti način biti povezane sa hostilnim i benevolentnim seksizmom kao i domene kojim pripadaju.

3.a Metodologija istraživanja

3.1a Uzorak

U svrhu realizacije Studije 2 korišten je prigodan uzorak većinom studenata psihologije na Univerzitetu u Sarajevu, ali i studenata drugih univerziteta u Bosni i Hercegovini. Prigodni uzorak je korišten uz pretpostavku da bi studentska populacija mogla biti u većoj mjeri motivisana da učestvuje u istraživanjima dužeg trajanja, uz kompenzacijske bodove za učešće u istraživanju kod polovine uzorka (106). Ukupan broj učesnika Studije 2 je 220. Uzorak čine 120 žena (8.8%) i 40 muškaraca (18.2%), pri čemu prosječna dob iznosi 22.5 ($SD = 3.57$). Većina ispitanika dolazi iz Federacije BiH, 205 (93.2%). Kao Bošnjak/Bošnjakinja se izjašnjava 160 (72.7%) ispitanika, 127 (57.7%) se izjašnjava kao musliman/ka, 37 (16.8%) kao agnostik/inja te 32 (14.5%) kao ateist/kinja. Podaci o seksualnoj orijentaciji pokazuju da se 186 (84.5%) ispitanika izjašnjava kao

heteroseksualac/heteroseksualka, 23 (10.5%) kao biseksualac/biseksualka, 5 (3.3%) kao homoseksualac/homoseksualka, 4 kao panseksualac/panseksualka (1.8%) te 2 (0.9%) kao aseksualac/aseksualka.

3.2.a Instrumenti

U Studiji 2 korišteni su sljedeći instrumenti: Sociodemografski upitnik, Leksička skala stavova Bosna i Hercegovina (LSS-BH) te Skala ambivalentnog seksizma prema ženama (Ambivalent Sexism Inventory - ASI, Glick i Fiske, 1996).

Sociodemografski upitnik

Primijenjen je isti upitnik koji je korišten i u Studiji 1.

Leksička skala stavova Bosna i Hercegovina (LSS-BH)

Primijenjena je ista verzija skale koje je korištena u Studiji 1, s obzirom da su metrijske karakteristike svih čestica bile zadovoljavajuće. Cronbach alfa pouzdanost subskala se kreće od .37 do .92.

Skala ambivalentnog seksizma prema ženama

Skala ambivalentnog seksizma prema ženama (*Ambivalent Sexism Inventory* - ASI, Glick i Fiske, 1996) sadrži 22 čestice koje mjere dva faktora: hostilni i benevolentni seksizam. Hostilni seksizam se operacionalizira preko dominantnog paternalizma, kompetitivne rodne diferencijacije i heteroseksualne hostilnosti, no prema analizama predstavlja jedinstven konstrukt. Benevolentni seksizam obuhvata protektivni paternalizam, komplementarne rodne različitosti i heteroseksualnu intimnost, ali se interpretacija i bodovanje takođe vrši na nivou dva generalna faktora. Istraživanja su pokazala da korelacija subskala hostilnog i benevolentnog seksizma u prosjeku iznosi .89. Čestice su prikazane u formi izjava za koje ispitanik treba naznačiti svoje slaganje ili neslaganje na šestostepenoj Likertovoj skali. Za potrebe ovog istraživanja, Skala ambivalentnog seksizma je prevedena i jezički prilagođena. Cronbach alfa pouzdanost Skale ambivalentnog seksizma na uzorku korištenom u Studiji 2 iznosi .87, dok vrijednost pouzdanosti za subskalu benevolentnog seksizma iznosi .82, a za subskalu hostilnog seksizma .83.

3.3a Postupak

Studija 2 bila je provedena u periodu od aprila do juna 2022. godine, također u online formatu, koristeći platformu google forms. U svrhu realizacije studije primijenjeni su Sociodemografski upitnik, Leksički socijalni stavovi-BH (finalna revidirana verzija) i Skala ambivalentnog seksizma. Link za istraživanje distribuiran je putem društvenih mreža, te je distribuiran studentima Odsjeka za psihologiju, Filozofskog fakulteta, Univerziteta u Sarajevu i drugih studijskih grupacija Univerziteta.

4.a Rezultati

Podaci su analizirani koristeći softver IBM SPSS Statistics 21. Primijenjene su osnovne deskriptivne analize, korelacijska analiza, te je provedena multipla hijerarhijska regresija. Prethodno su utvrđene i Cronbach alfa pouzdanosti skale Leksičkih socijalnih stavova-BH i Skale ambivalentnog seksizma prema ženama.

4.1.a Deskriptivna statistika

Kada govorimo o Skali ambivalentnog seksizma deskriptivni podaci, prikazani u Tabeli 7, pokazuju da su ispitanici na skali benevolentnog seksizma ostvarili prosječan rezultat $M = 23.34$ ($SD = 10.97$), pri čemu maksimalni rezultat iznosi 45, dok je minimalni 0. Maksimalni mogući rezultat na ovoj subskali iznosi 55 i nije ga ostvario ni jedan ispitanik. Dakle, s obzirom na minimalne i maksimalne rezultate, većina ispitanika ostvaruje prosječne vrijednosti na skali benevolentnog seksizma. Na skali hostilnog seksizma ispitanici su ostvarili prosječan rezultat $M=19.5$ ($SD= 11.21$), pri čemu maksimalni rezultat iznosi 50, a minimalni također 0. Niti na ovoj subskali nije ostvaren maksimalni mogući rezultat u vrijednosti od 55. Ispitanici su, s obzirom na aritmetičku sredinu od 19.5 općenito ostvarili rezultate nešto ispod prosjeka. Na prvoj subskali benevolentnog seksizma, protektivnom paternalizmu, prosječni rezultat je $M=9.54$ ($SD=4.18$). Na subskali komplementarne rodne diferencijacije, ispitanici su u prosjeku ostvarili rezultat $M=6.86$ ($SD= 4.06$). Konačno, na subskali heteroseksualne intimnosti prosječni rezultat ispitanika je $M=6.93$ ($SD=4.99$). Iz navedenog je vidljivo da ispitanici ostvaruju najviše rezultate na subskali protektivnog paternalizma. Vrijednost skjunisa za skalu benevolentnog seksizma je negativna (-.08) te indicira blagu negativnu asimetriju distribucije, tj. blagu tendenciju ka biranju viših

vrijednosti. Vrijednost skjunisa za skalu hostilnog seksizma je pozitivna (.53) i indicira pozitivnu asimetriju distribucije, dakle odražava tendenciju ispitanika ka biranju nešto nižih vrijednosti. Vrijednosti kurtozisa su negativne i za skalu benevolentnog (-.81) i za skalu hostilnog seksizma (-.45), što ukazuje na platokurtičnu distribuciju, odnosno veće raspršenje rezultata.

Deskriptivni podaci o Leksičkoj skali stavova Bosna i Hercegovina (LSS-BH) govore sljedeće. Naime, na subskali Autoritarnog nacionalizma, aritmetička sredina rezultata iznosi $M=55.80$ ($SD=17.79$), sa minimalnim rezultatom 25 i maksimalnim rezultatom 92. Dakle, ispitanici su ostvarili rezultate ispod prosjeka. Na subskali Apsolutističkog egocentrizma, s obzirom na raspon rezultata od 20 do 76 i aritmetičku sredinu $M=43.47$ ($SD=11.32$), ispitanici su također ostvarili ispodprosječne rezultate. Aritmetička sredina subskale Univerzalnog egalitarizma $M=63.9$ ($SD=10.5$), s obzirom na raspon rezultata od 36 do 91, ukazuje na to da su ispitanici ostvarili prosječne rezultate. Na subskali Spiritualizma aritmetička sredina rezultata ispitanika iznosi $M=35.39$ ($SD=8.62$), a rezultati se kreću od minimalno 15 do maksimalno 61. Dakle, ispitanici na ovoj subskali ostvaruju ispodprosječne rezultate. Na subskali Humanizma dobijena aritmetička sredina $M=44.75$, sa rasponom rezultata od 30 do 55, ukazuje na iznadprosječne rezultate ispitanika. Konačno, aritmetička sredina rezultata na skali Etatizma $M=29.35$ ($SD=4.21$) sa rasponom rezultata od 17 do 39, također ukazuje na ostvarene iznadprosječne rezultate. Vrijednosti skjunisa su negativne za subskale Autoritarni nacionalizam ($Sk= -.02$, $SeSk= .33$), Univerzalni egalitarizam ($Sk= -.01$, $SeSk= .33$), Humanizam ($Sk= -.38$, $SeSk= .33$) i Nacionalnu privrženost ($Sk= -.15$, $SeSk= .33$), što ukazuje na negativnu asimetriju distribucije i tendenciju ispitanika ka biranju viših vrijednosti. Nadalje, vrijednosti skjunisa su pozitivne za preostale subskale, tj., Apsolutistički egocentrizam ($Sk= .54$, $SeSk= .33$) i Spiritualizam ($Sk= .25$, $SeSk= .33$), što ukazuje na to da su ispitanici uglavnom birali niže vrijednosti pri odgovaranju. Negativne vrijednosti kurtozisa za sve subskale, upućuju na platokurtičnu distribuciju, tj., veće raspršenje rezultata. Iako vrijednosti Kolmogorov-Smirnov testa u nekim slučajevima odstupaju od statistički normalne distribucije, u narednim analizama korištena je parametrijska statistika, s obzirom da su se vrijednosti skjunisa kretale u granicama od -3 do 3, a vrijednosti kurtozisa u granicama vrijednosti -10 do 10, što prema Klineu (2011) predstavlja zadovoljavajući indikator normalnosti distribucije. Indikatori normalnosti distribucije mogu se uočiti i u pregledu histograma i Q-Q plot grafa, što je i u ovom slučaju također ukazalo na normalnost distribucije (Burdenski, 2000, prema Field, 2022).

Tabela 11

Deskriptivna statistika za (sub)skale korištene u Studiji 2

Varijable	<i>M</i>	σM	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Sk</i>	<i>SESk</i>	<i>Ku</i>	<i>SEKu</i>	<i>K-S Z</i>	<i>p</i>
ASI											
B	23.34	.74	10,97	0	45	-0.08	.16	-0.81	.33	0.06	.090
H	19.50	.76	11.21	0	50	0.53	.16	-0.45	.33	0.09	.000
LSS-BH											
AN	55.80	1.20	17.79	25	92	-0.02	.16	-1.17	.33	0.08	.001
AE	42.47	.76	11.32	20	76	0.54	.16	-0.16	.33	0.10	.000
UE	63.91	.71	10.50	36	91	-0.01	.16	-0.23	.33	0.05	.200
SPIR	35.39	.58	8.62	15	61	0.25	.16	-0.34	.33	0.06	.059
HUM	44.75	.33	4.89	30	55	-0.38	.16	-0.08	.33	0.08	.001
NP	29.35	.28	4.21	17	39	-0.15	.16	-0.07	.33	0.07	.009

M – aritmetička sredina; σM – standardna pogreška aritmetičke sredine; *SD*- standardna devijacija; *Min* – minimalni rezultat; *Max* – maksimalni rezultat; *Sk* - skjunis; *SESk* – standardna pogreška skjunisa; *Ku* – kurtosis; *SEKu* - standardna pogreška kurtosisa; *K-S Z*-Kolmogorov-Smirnov Z test normalnosti distribucije; *p*-stepen značajnosti; *ASI* – Skala ambivalentnog seksizma; *B* – benevolentni seksizam; *H* – hostilni seksizam; *LSS-BH* – Skala leksičkih socijalnih stavova Bosne i Hercegovine; *AU* – autoritarni nacionalizam; *AE* – apsolutistički egocentrizam; *UE* – univerzalni egalitarizam; *SPIR* – spiritualizam; *HUM* – humanizam; *NP* – nacionalna privrženost

4.2.a Povezanost leksičkih socijalnih stavova sa ambivalentnim seksizmom

U svrhu utvrđivanja smjera i stepena povezanosti Autoritarnog nacionalizama, Apsolutističkog egocentrizma, Univerzalnog egalitarizma, Spiritualizma, Humanizma i Nacionalne privrženosti sa benevolentnim i hostilnim seksizmom, sprovedena je serija korelacija,

(Tabela 11). Pronađena je snažna pozitivna korelacija između benevolentnog seksizma i Autoritarnog nacionalizma, te benevolentnog seksizma i Apsolutističkog egocentrizma. Benevolentni seksizam sa ostalim varijablama ostvaruje niske, premda značajne pozitivne korelacije. Hostilni seksizam ostvaruje umjerenu značajnu pozitivnu korelaciju sa Autoritarnim nacionalizmom i visoku značajnu pozitivnu korelaciju sa Apsolutističkim egocentrizmom. Utvrđena je i niska značajna negativna korelacija ove varijable sa faktorom Humanizma, dok su korelacije sa preostalim faktorima neznačajne.

Tabela 12

Interkorelaciona matrica socijalnih stavova na nivou domena i ambivalentnog seksizma

Varijabla	1	2	3	4	5	6	7	8
1. AN		.36**	.07	.20**	.05	.38**	.60**	.32**
2. AE			.22**	.30**	.04	.06	.52**	.52**
3. UE				.33**	.24**	-.03	.18*	.02
4. SPIR					.08	.03	.15*	.03
5. HUM						.09	.15*	-.17*
6. ETAT							.16*	.02
7. B								.47**
8. H								

AU – autoritarni nacionalizam; AE – apsolutistički egocentrizam; UE – univerzalni egalitarizam; SPIR – spiritualizam; HUM – humanizam; NP – nacionalna privrženost; B – benevolentni seksizam; H – hostilni seksizam

Nakon korelacijske analize na nivou domena leksičkih socijalnih stavova, sprovedene su i analize na facetnom nivou u svrhu dobivanja detaljnijeg uvida u odnose varijabli. Benevolentni seksizam je ostvario visoke pozitivne značajne korelacije i sa facetama Autoritarnog nacionalizma, tačnije sa Nacionalno-religijskom autoritarnošću i Tradicionalnim vrijednostima. Sa jednom facetom Apsolutističkog egocentrizma, Apsolutizmom, ostvaruje visoku značajnu pozitivnu korelaciju, dok je korelacija sa drugom facetom, Egocentrizmom, umjerena. Od faceta Univerzalnog egalitarizma, benevolentni seksizam ostvaruje značajnu pozitivnu korelaciju samo sa Klasnim revizionizmom, također ostvaruje i nisku pozitivnu korelaciju sa Misticizmom, kao facetom Spiritualizma, dok je korelacija sa drugom facetom ovog faktora, Skepticizmom,

neznačajna. Konačno, korelacija sa facetom Humanizma, Demokratskim vrijednostima, je pozitivna i značajna, premda niska, dok je korelacija sa Voluntarizmom kao drugom facetom faktora neznačajna.

Hostilni seksizam ostvaruje umjerene značajne pozitivne korelacije sa obje facete faktora Autoritarni nacionalizam, baš kao i sa faktorom u cijelosti, tačnije sa Nacionalno-religijskom autoritarnošću i Tradicionalnim vrijednostima. Kada su u pitanju facete Apsolutističkog egocentrizma, Hostilni seksizam ostvaruje veću pozitivnu korelaciju sa Apsolutizmom u odnosu na Egocentrizam. Korelacije Hostilnog seksizma su međutim, neznačajne sa obje facete Univerzalnog egalitarizma i Spiritualizma, što je detaljnije prikazano u Tabeli 13. Konačno, od faceta Humanizma, Hostilni seksizam ostvario je značajnu i negativnu nisku korelaciju sa Voluntarizmom, dok je korelacija sa Demokratskim vrijednostima bila neznačajna.

Tabela 13

Interkorelaciona matrica socijalnih stavova na nivou faceta i ambivalentnog seksizma

Varijabla	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. NRA		.76**	.42**	.13*	-.02	.22**	.37**	-.05	.09	-.05	.54**	.28**
2. TV			.44**	.12	-.03	.16*	.09	-.14*	.09	-.10	.61**	.33**
3. APS				.55**	.17*	.17*	.30**	.08	-.01	-.17*	.55**	.57**
4. EGO					.17*	.13*	.26**	.22**	.15*	.10	.33*	.30**
5. PI						.42**	.22**	.41**	.26**	.04	.13	-.02
6. KR							.25**	.35**	.13	.14*	.19**	.08
7. MIST								.39**	.04	-.04	.22**	.05
8. SKEPT									.04	.05	-.04	.06
9. DV										.24**	.19**	-.14*
10. VOL											-.02	-.16*
11. B												.47**
12. H												

*N= 220; *p < .05, **p < .01, ***p < .001; NRA – Nacionalno-religijska autoritarnost; TR – Tradicionalne vrijednosti; APS – Apsolutizam; EGO – Egocentrizam; PI – Politički idealizam; KR – Klasni revizionizam; MIST – Misticizam; SKEPT – Skepticizam; DV – Demokratske vrijednosti; VOL – Voluntarizam B – benevolentni seksizam; H – hostilni seksizam*

4.3.a Leksički socijalni stavovi kao prediktori ambivalentnog seksizma na nivou domena

Prije provođenja hijerarhijske multiple regresije, testirane su pretpostavke za ovu statističku analizu. Prvenstveno, veličina uzorka od 220 je procijenjena adekvatnom s obzirom da je broj prediktora iznosio 10, zajedno sa relevantnim sociodemografskim varijablama (Tabachnick i Fidell, 2000). Zadovoljen je kriterij singularnosti, s obzirom da korelacije nezavisnih varijabli nisu kategorisane kao visoke. Statistiki kolinearnosti (Tolerancija i VIF) bili su unutar prihvatljivih granica te pretpostavka o multikolinearnosti nije potvrđena. Pregled rezidualnih i skater dijagrama upućivao je na to da su pretpostavke o normalnosti, linearnosti i homoscedascitetu zadovoljene (Pallant, 2001).

Provedene su dvije hijerarhijske regresijske analize sa dva odvojena kriterijuma; hostilnim i benevolentnim seksizmom i sa dva seta prediktora. U prvi set uvedene su sociodemografske varijable spol, dob, ukupan broj godina obrazovanja i entitet porijekla, a u drugi set uvedeni su faktori leksičkog modela socijalnih stavova Autoritarni nacionalizam, Apsolutistički egocentrizam, Univerzalni egalitarizam, Spiritualizam, Humanizam i Etatizam, kako bi se utvrdio njihov doprinos kada se kontrolišu sociodemografska obilježja. Regresijski statistici za prvu regresijsku analizu sa benevolentnim seksizmom kao kriterijumom su prikazani u Tabeli 13.

Tabela 13

Sažetak hijerarhijske regresijske analize za varijable koje predviđaju Benevolentni seksizam

Varijabla	β	t	sr^2	R	R^2	ΔR^2
Set 1				.12	.01	.01
Spol	-.12	-1.71	.01			
Dob	.02	.19	.00			
Obrazovanje	-.04	-.45	.00			
Set 2				.71	.50	.49
Spol	-.10	-1.91	.01			

Dob	.07	1.25	.00
Obrazovanje	-.02	-.35	.00
AN	.52	9.06***	.19
AE	.33	5.73***	.08
UE	.06	1.17	.00
SPIR	-.06	-1.00	.00
HUM	.12	2.29**	.02
NP	-.07	-1.34	.00

*N= 220; *p < .05, **p < .01, ***p < .001 ; AU – autoritarni nacionalizam; AE – apsolutistički egocentrizam; UE – univerzalni egalitarizam; SPIR – spiritualizam; HUM – humanizam; NP – nacionalna privrženost; 1-žene, 2 - muškarci*

Hijerarhijska regresija je pokazala da prvi set prediktora, kojeg sačinjavaju sociodemografske varijable, ne doprinosi značajno regresijskom modelu, $F(3, 216) = 1.03, p = .38$ te da objašnjava 1.4% varijanse Benevolentnog seksizma. Uključivanje varijabli leksičkog modela socijalnih stavova (Autoritarni nacionalizam, Apsolutistički egocentrizam, Univerzalni egalitarizam, Spiritualizam, Humanizam i Nacionalna privrženosti) povećava postotak objašnjene varijanse Benevolentnog seksizma za 48.8% te je ova promjena u R^2 bila statistički značajna, $F(9, 210) = 23.53, p < .001$. U drugom setu, gdje su uključene sve nezavisne varijable, kao značajni prediktori pokazali su se Autoritarni nacionalizam, Apsolutistički egocentrizam i Humanizam. Pri tome su se kao značajni prediktori Benevolentnog seksizma izdvojili Autoritarni nacionalizam i Apsolutistički egoizam (koji su umjereno povezani sa benevolentnim seksizmom, te potom Humanizam koji nisko, ali značajno korelira sa benevolentnim seksizmom. Zajedno svih 9 prediktora objašnjava 50.2 % ukupne varijanse Benevolentnog seksizma.

Regresijski statistici za drugu regresijsku analizu sa hostilnim seksizmom kao kriterijumom, prikazani su u Tabeli 14. Hijerarhijska regresijska analiza je pokazala da u ovom slučaju, prvi set prediktora, kojeg čine sociodemografske varijable, značajno doprinosi regresijskom modelu, $F(3, 216)=9.40, p < 001$, te objašnjava 11.5% varijanse Hostilnog seksizma.

Pri tome je u prvom setu varijabli spol jedini značajan prediktor kriterija od interesa na način koji ukazuje na to da muškarci pokazuju veće nivoe hostilnog seksizma. U drugom setu uključivanje varijabli leksičkih socijalnih stavova (Autoritarni nacionalizam, Apsolutistički egocentrizam, Univerzalni egalitarizam, Spiritualizam, Humanizam i Nacionalna privrženost) povećalo je postotak objašnjene varijanse Hostilnog seksizma za 28.8%, pri čemu je ovakva promjena u R^2 bila statistički značajna, $F(9, 210)=15.77, p < .001$. Kada su sve varijable uključene u model, kao značajni prediktori izdvojili su se spol kao negativan prediktor hostilnog seksizma, pri čemu žene pokazuju niži nivo seksizma, Apsolutistički egocentrizam, Autoritarni nacionalizam i Humanizam koji je negativno korelirao sa hostilnim seksizmom. Zajedno, svih 9 prediktora objašnjava 40.3% ukupne varijanse Hostilnog seksizma.

Tabela 14

Sažetak hijerarhijske regresijske analize za varijable koje predviđaju Hostilni seksizam

Varijabla	β	t	sr^2	R	R^2	ΔR^2
Set 1				.34	.12	.12
Spol	-.34	-5.30***	.11			
Dob	-.03	-.39	.00			
Obrazovanje	-.01	-.17	.00			
Set 2				.64	.40	.29
Spol	-.25	-4.28***	.05			
Dob	.05	.86	.00			
Obrazovanje	.01	.16	.00			
AN	.24	3.76***	.04			
AE	.44	6.98***	.14			
UE	-.02	-.23	.00			
SPIR	-.07	-1.17	.00			

HUM	-.16	-2.77**	.02
NP	-.10	-1.64	.00

*N= 220; *p < .05, **p < .01, ***p < .001; AU – autoritarni nacionalizam; AE – apsolutistički egoizam; UE – univerzalni egalitarizam; SPIR – spiritualizam; HUM – humanizam; NP – nacionalna privrženost; 1-žene, 2 - muškarci*

4.4a Leksički socijalni stavovi kao prediktori ambivalentnog seksizma na nivou faceta

Nakon analiza na nivou faktora, zbog dobivanja detaljnijeg uvida u odnos varijabli od interesa, provedene su i hijerarhijske regresijske analize na nivou faceta. Tačnije, provedene su dvije regresijske analize sa dva odvojena kriterijuma hostilnim i benevolentnim seksizmom te dva seta prediktora. U prvi set uključene su sociodemografske varijable spol, dob i ukupan broj godina obrazovanja, a u drugi set uključene su facete domena leksičkih socijalnih stavova (osim Etatizma, koji nema facete), dakle Nacionalno-religijska autoritarnost, Tradicionalne vrijednosti, Apsolutizam, Egocentrizam, Politički idealizam, Klasni revizionizam, Misticizam, Skepticizam, Demokratske vrijednosti i Voluntarizam. Cilj je bio utvrditi doprinos navedenih faceta kada se kontrolišu sociodemografske varijable.

Rezultati i statistici hijerarhijske regresijske analize sa benevolentnim seksizmom kao kriterijem nalaze se u Tabeli 14. Analiza pokazuje da prvi set prediktora, u koji su uključene sociodemografske varijable, ne doprinosi značajno regresijskom modelu ($F(3, 216) = 1.03, p = .38$), te da objašnjava 1.4% varijanse benevolentnog seksizma. Kada su u drugom setu prediktora uključene facete modela leksičkih socijalnih stavova (Nacionalno-religijska autoritarnost, Tradicionalne vrijednosti, Apsolutizam, Egocentrizam, Politički idealizam, Klasni revizionizam, Misticizam, Skepticizam, Demokratske vrijednosti i Voluntarizam), objašnjeno je dodatnih 50.9% varijanse benevolentnog seksizma te je ovakva promjena u R^2 bila statistički značajna, $F(13, 206) = 17.38, p < .001$. U drugom setu prediktora, koji sadrži sve nezavisne varijable, kao značajni prediktori pokazali su se Tradicionalne vrijednosti, Apsolutizam (i Demokratske vrijednosti). Zajedno svih 13 prediktora objašnjava 52.3% benevolentnog seksizma.

U drugoj regresijskoj analizi sa prediktorima na facetnom nivou, kao kriterij postavljen je hostilni seksizam te su dobiveni statistici prikazani u Tabeli 15. Prvi set prediktorskih varijabli,

koje uključuju sociodemografska obilježja spola, dobi, te ukupnog broj godina obrazovanja pokazao je statistički značajan doprinos regresijskom modelu $F(3, 216)=9.40, p < .001$, uz objašnjenje 11.5% varijanse hostilnog seksizma. U ovom setu, kao značajan prediktor se izdvaja spol na način da osobe ženskog spola pokazuju manju stepen hostilnog seksizma. Kada su u drugom setu varijabli, kao prediktori uključene i facete modela leksičkih socijalnih stavova, postotak objašnjene varijanse povećao se za 32.4% te je promjena u R^2 bila statistički značajna, $F(13, 206)=12.44, p < .001$. Kao značajni prediktori u drugom setu, pokazali su se spol u istom smjeru kao i u prvom setu, Apsolutizam, Misticizam u negativnom smjeru, te Skepticizam u pozitivnom smjeru. Svih 14 prediktora zajedno objašnjava 44% ukupne varijanse hostilnog seksizma.

Tabela 14

Sažetak hijerarhijske regresijske analize za varijable koje predviđaju benevolentni seksizam

Varijabla	β	t	sr^2	R	R^2	ΔR^2
Set 1				.12	.01	.01
Spol	-.12	-1.71	.01			
Dob	.02	.19	.00			
Obrazovanje	-.04	-.45	.00			
Set 2				.73	.52	.51
Spol	-.10	-1.89	.01			
Dob	.05	.93	.00			
Obrazovanje	-.02	-.41	.00			
NRA	.08	.92	.00			
TV	.40	4.81***	.05			
APS	.26	3.62***	.03			
EGO	.09	1.41	.01			
PI	.06	.98	.00			
KR	.02	.36	.00			
MIST	.08	1.25	.00			
SKEPT	-.07	-1.22	.00			
DV	.12	2.26*	.01			
VOL	.03	.60	.00			

*N= 220; * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$; NRA – Nacionalno-religijska autoritarnost; TR – Tradicionalne vrijednosti; APS – Apsolutizam; EGO – Egocentrizam; PI – Politički idealizam; KR – Klasni revizionizam; MIST – Misticizam; SKEPT – Skepticizam; DV – Demokratske vrijednosti; VOL – Voluntarizam; 1-žene, 2 - muškarci*

Tabela 15

Sažetak hijerarhijske regresijske analize za varijable koje predviđaju hostilni seksizam

Varijabla	β	t	sr^2	R	R^2	ΔR^2
Set 1				.34	.12	.12
Spol	-.34	-5.30***	.12			
Dob	-.03	-.39	.00			
Obrazovanje	-.12	-.17	.00			
Set 2				.66	.44	.32
Spol	-.22	-3.94***	.04			
Dob	.05	.80	.00			
Obrazovanje	.01	.12	.00			
NRA	.10	1.03	.00			
TV	.07	.78	.00			
APS	.48	6.30***	.11			
EGO	.04	.57	.00			
PI	-.11	-1.70	.01			
KR	.02	.31	.00			
MIST	-.14	-2.06*	.01			
SKEPT	.16	2.48*	.02			
DV	-.09	-1.57	.00			
VOL	-.05	-.83	.00			

*N= 220; * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$; NRA – Nacionalno-religijska autoritarnost; TR – Tradicionalne vrijednosti; APS – Apsolutizam; EGO – Egocentrizam; PI – Politički idealizam; KR – Klasni revizionizam; MIST – Misticizam; SKEPT – Skepticizam; DV – Demokratske vrijednosti; VOL – Voluntarizam; 1-žene, 2 - muškarci*

5.a Diskusija

Teorija ambivalentnog seksizma, seksizam konceptualizira u dva naizgled suprotna, ali ne i neovisna oblika; benevolentni i hostilni. Premda su njihove manifestacije drugačije, postoje i sličnosti koje ih drže u konstantnoj korelaciji. Tačnije, kada govorimo o seksizmu prema ženama, oba oblika u svojoj osnovi izražavaju stavove koji podržavaju podređeni položaj žena i dominaciju muškaraca. Brojna istraživanja su se bavila pronalaženjem varijabli koje predviđaju ambivalentni seksizam, u cilju boljeg razumijevanja ove destruktivne društvene pojave. Takva istraživanja bavila su se različitim varijablama, koje međutim nikada nisu komprehenzivno sistematizirane. Upravo je osnovni cilj Studije 2 bio utvrditi da li jedinstveni model socijalnih stavova, poput leksičkog modela socijalnih stavova koji je dobiven u Studiji 1 adaptacijom Petrovićevog (2016) modela, može adekvatno predviđati benevolentni i hostilni seksizam i na koji način.

Prvi cilj Studije 2 bio je utvrditi nivo i smjer povezanosti hostilnog i benevolentnog seksizma sa faktorima bh. modela leksičkih socijalnih stavova. Prema H2.1 predviđena je povezanost domena i faceta modela sa benevolentnim i hostilnim seksizmom, što su rezultati i potvrdili. Pri postavljanju hipoteza nije bila moguća detaljnija specifikacija očekivanja zbog eksploratornog karaktera studije, te jer je sadržaj faktora, koji se razlikuje od prethodnih modela, utvrđen tek po završetku Studije 1. Sa najvećom sigurnošću mogla se pretpostaviti povezanost faktora komplementarnih Tradicionalnim i religijskim izvorima autoriteta (alfaizmi), Humanizmu i Sebičnim interesima (betaizmi) sa hostilnim i benevolentnim seksizmom, što je i potvrđeno. Naime, rezultati pokazuju da benevolentni seksizam ostvaruje najveće korelacije, obje visoke i slične po vrijednosti te pozitivne, sa Autoritarnim nacionalizmom i Apsolutističkim egocentrizmom. Hostilni seksizam također ostvaruje veće pozitivne korelacije sa ova dva faktora nego sa ostalim faktorima modela, s tim da je ostvarena korelacija sa Apsolutističkim egocentrizmom velika, dok je korelacija sa Autoritarnim nacionalizmom tek umjerena. Ovakvi rezultati konzistentni su sa činjenicom da je Saucierova studija (2013) pokazala visoku pozitivnu korelaciju alfaizama sa desničarskom autoritarnošću (RWA), a neznačajnu sa orijentacijom ka socijalnoj dominaciji (SDO). Nadalje, pronađene su značajne pozitivne korelacije vrlo slične jačine betaizama sa obje navedene varijable. Ovakvi nalazi, zajedno sa nalazima Duckitta i Sibleya (2007), koji pokazuju značajnu povezanost orijentacije ka socijalnoj dominaciji sa hostilnim te desničarske autoritarnosti sa benevolentnim seksizmom, stavljaju dobivene rezultate u smislen okvir. Primjerice, s obzirom da je hostilni seksizam povezan sa SDO, koja korelira sa betaizmima,

ali ne i sa alfaizmima, to daje smisao nalazu da je njegova korelacija veća sa Apsolutističkim egocentrizmom kao komplementarnim faktorom betaizama u odnosu na korelaciju sa Autoritarnim nacionalizmom kao komplementarnim faktorom alfaizama. Sličnu korelaciju benevolentnog seksizma sa Autoritarnim nacionalizmom i Apsolutističkim egocentrizmom čini smislenom činjenica da on i inače korelira sa RWA, koja je povezana i sa alfazimima i sa betaizmima. Činjenica da su korelacije dobivene u ovoj studiji veće, može se objasniti time što navedeni faktori bh. modela sadrže elemente nacionalizma, eksplicitnije nego Saucierovi originalni faktori. Dakle, slična jačina korelacije Apsolutističkog egocentrizma sa obje vrste seksizma, daje nam informaciju da se u sadržaju ovog faktora potencijalno kriju njihove sličnosti. Apsolutistički egocentizam sačinjavaju obilježja hedonizma, oportunizma, egocentrizma, sebičnosti, fašizma, elitizma, apsolutističkih i elitističkih tendencija, što se može dovesti u vezu sa zajedničkim obilježjem dvaju vrsta seksizma; potčinjavanjem žena i dominacijom muškaraca u javnoj i privatnoj sferi. Dovoljno je ilustrativno što je ovaj faktor značajno obilježen potrebom za socijalnom dominacijom i hijerarhijskom stratifikacijom i organizacijom društva, što se čini kao svjetonazor nekog ko podržava jasnu diferencijaciju rodni uloga i položaja i mogućnosti muškaraca i žena u društvu, tako da je tačno definisana svačija „teritorija“. S druge strane, korelacija Autoritarnog nacionalizma pokazala se jačom sa benevolentnim, a slabijom s hostilnim seksizmom, što može biti indikator nekih od njihovih razlika. Autoritarni nacionalizam sastoji se iz elemenata monoteističke religioznosti, tradicionalnih vrijednosti, konzervativizma, autoritarnosti te nacionalizma, što ga čini potencijalno sličnijim vrijednostima koje propagiraju lažnu benevolentnost, smatrajući žene krhkim bićima koje treba štititi i kojima treba vodstvo i briga. Takvi elementi su vidljivi u načinima na koje monoteističke religije prikazuju idealnu ženu kao onu koja je poslušna, ponizna, čista, skromna i nevina. Patrijarhalna čitanja religije opravdavaju različiti tretman muškaraca i žena, superiornošću muškaraca koja je navodno utkana u Svete knjige i sekundarne religijske tekstove. Čest narativ je stvaranje žene iz ili nakon muškarca kao primarnog subjekta, te stvaranje žene kao izvora njegovog zadovoljstva čiji primarni cilj je održavanje i proširivanje porodice. U ovom kontekstu je manje važno šta kažu sami religijski tekstovi, a mnogo važniji način na koji se oni interpretiraju i pretvaraju u diskriminatorne norme. Prema tome, autoritarni religijski i tradicionalistički pogled na žene, sukladniji je suptilnijem benevolentnom seksizmu, nego otvoreno agresivnom hostilnom seksizmu, iako i njegova korelacija sa faktorom Autoritarnog nacionalizam nije zanemariva.

Nadalje, svi ostali faktori, Univerzalni egalitarizam, Spiritualizam, Humanizam i Nacionalna privrženost su u niskoj pozitivnoj korelaciji sa benevolentnim seksizmom. Ovakav nalaz se može isprva činiti iznenađujućim, zbog pozitivne i progresivne konotacije navedenih faktora, posebno egalitarizma koji naglašava jednakost svih ljudskih bića ili humanizma koji podrazumijeva vjerovanje u slobodnu volju i pozitivnu stranu ljudske prirode. Međutim, premda benevolentni seksizam podrazumijeva internalizovan stereotipan i restriktivan pogled na žene, ti pogledi i stavovi su za onoga ko ih ima pozitivnog tona te dovode do ponašanja koje se tipično smatra prosocijalnim (npr., pomaganje) ili kao pokušaj ostvarivanja intimnosti. Ovime se takvi stavovi ne opravdavaju, jer ono što iza njih leži je tradicionalističko stereotipiziranje i maskulina dominacija, što ima brojne negativne posljedice. Navedena definicija samo naglašava da su takvi stavovi viđeni kao pozitivni i prosocijalni od onih koji ih imaju, za razliku od hostilnog seksizma koji se povezuje s negativnim subjektivnim doživljajem. Važno je napomenuti da benevolentni seksizam ne mora biti percipiran benevolentnim od strane osobe kojoj je upućen (Glick i Fiske, 2018). Činjenica da ljudi sa benevolentnoseksističkim stavovima imaju blagu tendenciju da ostvaruju više rezultate na navedenim skalama, nakon pojašnjenja samog pojma, ne čini se toliko iznenađujuća. Primjerice, nije kontradiktorno da osoba koja vjeruje u jednakost svih ljudi i ono pozitivno u ljudskoj prirodi ima stav da muškarac treba da štiti i opskrbi ženu jer je slabiji pol, ako ta osoba ovakav svoj stav smatra benevolentnim i naklonim ženama.

Rezultati pokazuju da je drugi jedini značajan korelat hostilnog seksizma, pored prva dva faktora, Humanizam te ove dvije varijable ostvaruju nisku negativnu korelaciju. Dakle, u slučaju hostilnog seksizma H2.1 je u potpunosti potvrđena. Hostilni seksizam uključuje komponente dominantnog paternalizma koji implicira da žene nisu kompetentne te trebaju superordiniranu mušku figuru i kompetitivne rodne diferencijacije koja podrazumijeva viđenje da samo muškarci imaju karakteristike potrebne za upravljanje socijalnim institucijama. Konstrukt takvog sadržaja čini se bar u određenoj mjeri suprotnim humanističkim vrijednostima koje propagiraju nenasilje i slobodnu volju i prava pojedinaca, što njihovu negativnu korelaciju čini smislenom.

Na facetnom nivou faktora Autoritarnog nacionalizma, rezultati su vrlo slični analizama na nivou faktora. Tačnije i Nacionalno-religijska autoritarnost i Tradicionalne vrijednosti ostvaruju veće i pri tome visoke korelacije sa benevolentnim seksizmom u odnosu na hostilni seksizam. Dok kod drugog najznačajnijeg korelata Apsolutističkog egocentrizma, faceta

Apsolutizma ostvaruje veće pozitivne korelacije, koje su također visoke, sa obje forme seksizma u odnosu na Egocentrizam kao drugu facetu. Veća korelacija sa Apsolutizmom se uklapa u ranije spomenute rezultate koji pokazuju povezanost seksizma sa SDO, jer ova subskala upravo odražava tendenciju ka preferiranju socijalne dominacije i takvog društvenog ustrojstva. Subskala čak i sadrži pitanje koje se eksplicitno odnosi na seksistički stav. Ovakvi rezultati naglašavaju povezanost seksističkih stavova prema ženama sa elitističkim, nacističkim i rasističkim stavovima. Nadalje, pokazalo se da benevolentni seksizam ostvaruje nisku pozitivnu korelaciju sa samo jednom facetom Univerzalnog egalitarizma, tj., Klasnim revizionizmom. Manjak korelacije sa Političkim idealizmom, potencijalno se ogleda u njegovom fokusu na društvenu nestabilnost i anarhizam, dok Klasni revizionizam obilježavaju indikatori komunističke orijentacije. Rezultati ukazuju i na nisku značajnu korelaciju benevolentnog seksizma sa Skepticizmom, ali ne i Misticismom kao facetama Spiritualizma i sa Demokratskim vrijednostima, ali ne i Voluntarizmom kao facetama Humanizma. Ovakav obrazac korelacija benevolentnog seksizma s drugim varijablama ilustruje njegovu prirodu. Jasna je povezanost sa konzervativnim, tradicionalnim, religijskim, nacionalističkim, apsolutističkim i sličnim stavovima koji impliciraju socijalnu dominaciju, hijerarhijsku organizaciju društva u svima sferama te jasnu kategorizaciju. Takav splet vrijednosti i stavova stvara plodnu bazu za razvoj seksističkih stavova. Percepcija vlastite benevolentnosti u stavovima i ponašanju prema ženama, indicira niža ali prisutna povezanost ovog konstrukta sa egalitarističkim i humanističkim stavovima. Kada je u pitanju hostile seksizam, pored korelacije sa obje facete prva dva faktora modela leksičkih socijalnih stavova, identifikovana je značajna negativna korelacija sa samo jednom facetom Humanizma, tačnije sa Voluntarizmom kojeg karakterišu indikatori preferencije nenasilja, ličnih sloboda i nesebičnosti.

Drugi i konačni cilj Studije 2 bio je ispitati doprinos bh. modela leksičkih socijalnih stavova, na nivou domena i faceta, objašnjenju varijanse hostile seksizma i varijanse benevolentnog seksizma kao i inkrementa varijanse, nakon što se kontroliše udio sociodemografskih karakteristika. Rezultati su pokazali kako benevolentni seksizam ne predviđaju značajno sociodemografske varijable, međutim postotak objašnjene varijanse postaje značajan kada se u obzir uzmu faktori bh. modela leksičkih socijalnih stavova. Konkretnije, kontrolišući sociodemografske varijable, kao značajni pozitivni prediktori benevolentnog seksizma pokazali su se prvenstveno Autoritarni nacionalizam i Apsolutistički egocentrizam te zatim i Humanizam.

Izdvajanje prva dva faktora kao pozitivnih prediktora predviđeno je hipotezom H2.2 te je i očekivano, s obzirom na prikazane visoke korelacije kriterija sa ovim varijablama dobivene u ovoj studiji, te rezultate drugih istraživanja. Ovakvi rezultati doprinose pretpostavci da osobe sa tradicionalno religijskim, nacionalističkim, apsolutističkim i egoističnim stavovima tendiraju benevolentno-seksističkim stavovima prema ženama. Hipotezom je pretpostavljena negativna korelacija Humanizma sa seksizmom općenito, no zbog eksploratorne prirode studije nije napravljena distinkcija između dva oblika seksizma. Humanizam kao značajan pozitivan prediktor benevolentnog seksizma, ponovno indicira da osobe sa humanističkim stavovima mogu imati benevolentno seksističke stavove, potencijalno zbog prividne pozitivne prirode takvih stavova, te činjenice da su oni subjektivno pozitivnog karaktera za osobu koja ih ima. Kada je hostilni seksizam uzet kao kriterij, pokazalo se da je blok sociodemografskih varijabli kao prediktora značajan, s tim da je jedini značajan prediktor bio spol. Dodavanjem faktora bh. modela leksičkih socijalnih stavova postotak objašnjene varijanse se značajno povećava. Kao značajni u finalnom modelu izdvajaju se Autoritarni nacionalizam i Apsolutistički egocentrizam kao pozitivni prediktori, te spol i Humanizam kao negativni prediktori hostilnog seksizma. U slučaju hostilnog seksizma je, dakle potvrđena pretpostavka H2.2 o Humanizmu kao negativnom prediktoru, što je svakako smisleno s obzirom na donekle suprotnu prirodu ova dva konstrukta koja je razložena pri prikazivanju njihove negativne korelacije. Nije potvrđena pretpostavka o Spiritualizmu kao značajnom prediktoru niti u slučaju benevolentnog niti u slučaju hostilnog seksizma. Čini se da je element monoteističke religioznosti slabiji u ovom faktoru nego što je pretpostavljeno, jer je upravo bio razlog postavljanja ovakve hipoteze. Zanimljivim se pokazalo što je spol značajan prediktor hostilnog, ali ne i benevolentnog seksizma i to na način da ukazuje na veće nivoe seksizma kod muškaraca u odnosu na žene. Ovakvi rezultati su konzistentni sa rezultatima drugih istraživanja koja ukazuju na to da je benevolentni seksizam zbog svoje veće društvene prihvatljivosti u odnosu na hostilni, podržan u sličnoj mjeri od strane muškaraca i žena. Istraživanja su pokazala da i muškarci i žene ostvaruju iznadprosječne rezultate na skali benevolentnog seksizma (npr., de Lemus i sar., prema Mastari, Spruyt i Siongers, 2019), dok muškarci konzistentno ostvaruju više rezultate na skali hostilnog seksizma u odnosu na žene (Glick i sar., 2001; Becker, 2010; Becker i Wright, 2011; Vandenbossche i sar., 2017, prema Mastari Spruyt i Siongers, 2019). Postavlja se pitanje zašto žene podržavaju seksističke stavove prema vlastitoj grupi bar u određenoj mjeri? Kako je prikazano u deskriptivnim podacima o studiji,

ovaj uzorak sačinjavaju većinom žene, no prosječni rezultati na skalama ambivalentnog seksizma su i dalje bliže prosjeku nego nuli. Beckerovo (2010) istraživanje ukazuje na dva moguća objašnjenja podržavanja i posjedovanja seksističkih stavova od strane žena. Prvenstveno, dvije empirijske studije su pokazale da salijentni podtipovi žena utječu na to kako žene reaguju na benevolentni i hostilni seksizam. Što su se više žene slagale sa hostilno seksističkim stavovima, to su više mislile na netradicionalne podtipove žena kao što su feministkinje ili žene koje se fokusiraju na karijeru, a manje na žene općenito. To implicira da su žene koje imaju hostilno seksističke stavove, hostilne ne prema ženama kao grupi, nego prema onima koje odstupaju od norme i tradicionalne uloge. Suprotno tomu, žene su pokazale više benevolentno seksističke stavove kada su ti stavovi bili usmjereni prema njima samima ili ženama u tradicionalnim ulogama nasuprot feministkinjama ili ženama posvećenim karijeri. Nadalje, Beckerova studija je demonstrirala da internalizacija, tj., stepen u kojem žena primjenjuje sadržaj čestica na sebe lično, također utječe na reakcije na benevolentni i hostilni seksizam. Što su žene više smatrale benevolentni ili hostilni sadržaj kao istinit prikaz njih samih, to su više podržavale odgovarajuće seksističke stavove. Žene su bile sklonije internalizirati i imati benevolentne nasuprot hostilnim stavovima te je povezanost internalizacije i seksističnih stavova bila jača za benevolentni nasuprot hostilnom seksizmu.

Rezultati regresije na facetnom nivou sa benevolentnim seksizmom dali su detaljniji uvid u to šta tačno predviđa ovu varijablu. Naime, kao značajni pozitivni prediktori pokazali su se Tradicionalne vrijednosti kao faceta prvog faktora, Apsolutizam kao faceta drugog faktora, te Demokratske vrijednosti kao faceta petog faktora. Snažnija povezanost sa Apsolutizmom i Demokratskim vrijednostima replicira povezanost koja je pronađena u korelacijskoj analizi na nivou domena. S druge strane, snažnija povezanost sa Tradicionalnim vrijednostima nasuprot Nacionalno-religijskoj autoritarnosti je novi rezultat. Premda su obje ove facete povezane sa benevolentnim seksizmom, Tradicionalne vrijednosti imaju veću moć predikcije ovog konstrukta. Kada ponovo sagledamo temelje benevolentno seksističkih stavova, jasno je sa su oni ukorijenjeni u tradicionalističkim viđenjima uloge žene u društvu i njenog položaja u odnosu na muškarca, što kontekstualizira ovakve rezultate. Benevolentni seksizam je suptilniji i prividno pozitivan u svojoj ekspresiji. Naglašava ulogu muškaraca kao onih koje štite i zbrinjavaju žene, stavljajući ih kavaljerski na pijedestal. Ovakva zaštita i ljubav je zagarantovana samo ženama koje poštuju tradicionalne rodne uloge. Benevolentni seksizam proizlazi iz paternalističkih i tradicionalnih

uvjerenja koja žene prikazuju kao divna, čista, fragilna bića kojima je potreba zaštita muškaraca (Cross i Overall, 2018). Kao takav, on i dalje propagira rodnu nejednakost i ima ozbiljne posljedice. Zbog toga što je društvo benevolentno samo prema ženama koje se ponašaju u skladu sa rigidnim rodnim pravilima, benevolentni seksizam podstiče žene da se posvete odnosima i porodici, nasuprot dostizanju obrazovnih i karijernih ciljeva (Montañés, Lemu, Moya, Mohner i Megías, 2013) te umanjuje njihovu percepciju vlastitih kompetencija i izvedbe (Dardenne, Dumont i Bollier, 2007).

Na nivou faceta, kada je kao kriterij uzet hostilni seksizam, kao značajni prediktori su se, pored spola, pokazale facete Apsolutizam, Misticizam i Skepticizam. Iako se faktor Autoritarnog nacionalizma u cijelosti pokazao kao značajan, kada je njegov utjecaj razložen na facete to više nije bio slučaj. Apsolutizam se, kao faceta faktora Apsolutistički egocentrizam, kao i u slučaju Benevolentnog seksizma, izdvaja kao značajan pozitivan prediktor. Kao zanimljiv nalaz se izdvaja značajan prediktivni doprinos obje facete Spiritualizma te neznajući doprinos obje facete Humanizma. Konkretno Misticizam negativno predviđa Hostilni seksizam, dok ga Skepticizam predviđa pozitivno. Misticizam sačinjavaju čestice koje upućuju na vjerovanje u natprirodne sile, reinkarnaciju te da je sve duhovne prirode. Ovakav rezultat je konzistentan sa nalazom Shoreya, Elmquista, Andersona i Stuarda, (2015), koji su u svom istraživanju dobili negativnu korelaciju između spiritualnosti i nekoliko oblika agresije. Operacionalizacija spiritualnosti u navedenoj studiji dosta slični Misticizmu, koji je također u literaturi navođen kao komponenta ili čak sinonim spiritualnosti (npr., Klein, Silver, Coleman, Streib, i Hood, 2016, prema Petrović, 2016). Pozitivni prediktor, Skepticizam, sačinjavaju čestice koje indiciraju da je sve relativno i da ne postoji jedna objektivna istina. Ovakav nalaz indicira da potencijalno u skeptičnoj stavskoj orijentaciji prema svijetu postoje elementi hostilnosti. Studija 2 je ispunila oba određena cilja o utvrđivanju obrasca korelacija i predikcija faktora leksičkog modela socijalnih stavova za benevolentni i hostilni seksizam. Pregled analiza na nivou domena, te zatim na nivou faceta, daje jasniji uvid u determinante komponenta ambivalentnog seksizama i mjesta gdje leže njihove sličnosti i razlike.

Potrebno je osvrnuti se na nedostatke Studije 2, pored njenih doprinosa i nalaza te ih imati na umu pri interpretaciji i daljnjem istraživanju ove teme. Kao jedan od nedostataka ističe se struktura uzorka, pri čemu su većina ispitanika ženskog spola. S obzirom da se ispituje seksizam prema ženama, postoji mogućnost da bi se rezultati razlikovali na balansiranom uzorku, iako je i

u prijašnjim studijama pokazano da i same žene imaju seksističke stavove prema vlastitoj socijalnoj grupi. Uzorak su pretežno sačinjavali ljudi mlađe dobi, studenti psihologije, što je potencijalno, zbog posebne strukture stavova takvog uzorka, koji je kreiran studijskom socijalizacijom, dovelo do manje izraženih seksističkih stavova ili obrazaca povezanosti varijabli koje ne bismo susreli na drugačijem uzorku. Većina ispitanika je za učešće dobila kompenzacijske bodove u okviru određenih predmeta, no dio ispitanika je učestvovao dobrovoljno te to znači da postoji mogućnost da su slični po određenom konfundirajućem faktoru koji ih je naveo na učešće i narušio reprezentativnost uzorka. Učešće je bilo anonimno, što doprinosi smanjenju šanse za davanje socijalno poželjnih odgovora s obzirom na tematiku, no također smanjuje odgovornost ispitanika da odgovaraju uistinu u skladu sa svojim stavovima (Lelkes, Krosnick, Marx, Judd, Park, 2012). Nadalje, radi se o korelacijskoj studiji, što implicira da ne možemo donositi zaključke o uzročno-posljedičnoj vezi između navedenih varijabli. Ni u slučaju korištenja multiple regresijske analize nije moguće govoriti o uzročnosti. Moguće je da postoje druge varijable koje dovode do varijacija koje su prikazane u studiji, te da odnos leksičkih socijalnih stavova i ambivalentnog seksizma nije direktan, nego u potpunosti ili parcijalno posredovan drugim varijablama. Kao i Studija 1, i Studija 2 provedena je u online formatu, što znači da uvjeti u kojima su ispitanici ispunjavali upitnike nisu bili standardizovani, te su ispitanici bili izloženi potencijalnim ometajućim faktorima okruženja.

Prvenstveno, preporuka za buduća istraživanja, bila bi osigurati reprezentativniji i brojniji uzorak te standardizovanu testnu situaciju, idealno sa jednakim brojem muškaraca i žena te provjeriti da li se dobivaju isti obrasci rezultata. Bilo bi informativno uporediti kako leksički socijalni stavovi predviđaju ambivalentni seksizam prema ženama na uzorku kojeg tvore samo žene, sa uzorkom kojeg tvore samo muškarci. Takav nacrt bi pružio priliku za utvrđivanjem postojanja razlika između muškaraca i žena u Bosni i Hercegovini u nivoima hostile i benevolentnog seksizma prema ženama, što nije podatak koji je do sada utvrđen. Ovo istraživanje postavlja određene temeljne pretpostavke o determinantama benevolentnog i hostile seksizma, pri čemu se posebno izdvajaju tradicionalistički, religiozni, nacionalistički, sebični, apsolutistički i humanistički stavovi. Bilo bi zanimljivo detaljnije ispitati ove stavove i koje to tačno njihove karakteristike i zbog čega, dovode do ove povezanosti, te da li postoje određene medijacijske ili nadređene varijable. Primjerice Van Hiel, Pandelaere i Duriez (2004) su pokazali da je odnos potrebe za kognitivnom zatvorenosću i konzervativnih uvjerenja i rasizma posredovan potrebom

za socijalnim dominacijom i desničarskom autoritarnošću za koje su istraživanja pokazala da su povezani sa tradicionalizmom, religioznošću i apsolutizmom. Postoje i brojna druga istraživanja koja povezuju određene kognitivne stilove i motivacijske potrebe poput psihološke potrebe za regulisanjem neizvjesnosti i prijetnje sa konzervativnom političkom orijentacijom (npr., Jost i sar., 2013). Bilo bi informativno povezanost leksičkog modela socijalnih stavova i seksizma staviti u kontekst sličnih varijabli kako bi se provjerila njihova potencijalna nadređena uloga.

Praktične implikacije ove studije započinju sa doprinosom razumijevanju pozadine, šireg konteksta seksističnih stavova te njihove povezanosti sa drugim općenitijim socijalnim stavovima. Seksizam predstavlja veliku prepreku u životu svih žena te je potrebno raditi na njegovom iskorjenjivanju. Rezultati ove studije impliciraju da se takvi stavovi nalaze u pozadini tradicionalno religijskih i sebično apsolutističkih stavova. Ovo daje ideju za polaznu tačku planiranja strategija smanjenja rasprostranjenosti seksizma putem prvenstveno edukacije. Važno je upoznati se sa temeljima na koje se oslanjaju seksistički stavovi, kako bi se kreirao adekvatan način njihove dekonstrukcije. Obrazovanje na svim nivoima i u svima sferama, od samog početka, treba prestati propagirati tradicionalističke rodne uloge i vrijednosti, kao i bilo kakve koncepcije apsolutizma i nepravedne raspodjele političke i socijalne moći. Rezultati također ukazuju na rasprostranjenost i suptilnost benevolentnog seksizma, čijih štetnih efekata brojni nisu svjesni. Izuzetno je važno širu javnost informisati o postojanju benevolentnog seksizma, te kako osobe koje imaju takve stavove, mogu imati benevolentne namjere, no njihov efekat je potpuno suprotan. Seksističke stavove prema ženama mogu imati, i itekako imaju i žene, ne samo muškarci, posebno kada je riječ o benevolentnom seksizmu. Zato je važno pokrenuti diskusiju u sferama i javnog i privatnog života na ovu temu.

5.1 a Zaključak

Ova studija nastojala je proširiti znanje o međuodnosu socijalnih stavova, organizovanih u komprehenzivni model i komponenti seksizma, koji predstavlja specifičnu instancu predrasudnih stavova. S obzirom na postavljene hipoteze, koje su unatoč smanjenoj mogućnosti detaljnijeg predviđanja bile većinski potvrđene, možemo izvesti sljedeće zaključke:

1. Pokazalo se da je benevolentni seksizam u visokoj pozitivnoj korelaciji sa Autoritarnim nacionalizmom i Apsolutističkim egocentrizmom, dok je sa Univerzalnim egalitarizmom,

Spiritualizmom, Humanizmom i Nacionalnom privrženosti u niskim pozitivnim korelacijama. Nadalje, hostilni seksizam je također visoko pozitivno povezan sa Autoritarnim nacionalizmom i Apsolutističkim egocentrizmom, te je u niskoj negativnoj korelaciji sa Humanizmom.

2. Leksički model socijalnih stavova objasnio je značajan udio varijanse benevolentnog seksizma kada su kontrolisane sociodemografske varijable. Tačnije, kao pozitivni prediktori izdvojili su se Autoritarni nacionalizam, Apsolutistički egocentrizam i Humanizam. Međutim, u slučaju hostilnog seksizma, kao značajan prediktor se od sociodemografskih varijabli izdvojio spol, a od komponenti modela kao značajni pozitivni prediktori pokazali su se Autoritarni nacionalizam i Apsolutistički egocentrizam te Humanizam kao negativan prediktor.

6. Generalna diskusija

Kroz dvije studije pružen je detaljniji uvid u determinante hostilnog i benevolentnog seksizma na bosanskohercegovačkom uzorku. Broj psiholoških istraživanja koja se u Bosni i Hercegovini bave temom seksizma je vrlo nizak, te su komponente i osnove ovakvog stava premalo istražene na ovim prostorima. U literaturi se općenito, ambivalentni seksizam dovodi u vezu sa različitim pojedinačnim varijablama, ali gotovo nikada nije stavljen u kontekst obuhvatnijeg modela socijalnih stavova. Leksički model socijalnih stavova činio se za to modelom izbora, jer obuhvata faktore koji zahvataju stavove koji su se tokom godina istraživanja pokazali temeljnim i općenitim. Rezultati koje su dale dvije provedene studije, ponudili su informacije o općenitoj stavskoj strukturi osoba koje imaju izražene benevolentne i/ili hostilne seksističke stavove. Ponekada su socijalni stavovi koji se se pokazali značajnim korelatima ili prediktorima seksizma, lakše uočljivi, posebno kod benevolentnog seksizma i kao takvi čine distinktnim određene grupe ljudi. Ovo je značajno zbog potencijalnog usmjeravanja programa smanjivanja i prevencije seksističkih stavova na takve „rizične grupe“. Kako bi bio ostvaren doprinos razumijevanju seksizma kao društvene pojave, prvenstveno je u Studiji 1 utvrđena struktura i sadržaj leksičkog modela socijalnih stavova na bosanskohercegovačkom uzorku. Saucierova (2000) tehnika i premisa korištenja leksičke hipoteze za pronalazak temeljnih socijalnih stavova nekog društva koristeći relevantne termine iz rječnika, replicirana je na području Srbije. Postupak

i instrument koje je u tom procesu koristio Petrović (2016) korištene su kao osnova za Studiju 1, koja je nastojala replicirati rezultate i identifikovati potencijalne razlike koje se javljaju zbog kulturoloških razlika. U skladu sa očekivanjima, faktori koji se odnose na egalitarizam, spiritualnost i humanizam skoro su u potpunosti replicirani. Međutim, čestice koje se odnose na tradicionalizam, religioznost, autoritarnost, nacionalizam, egocentrizam, apsolutizam i patriotizam ili nacionalnu privrženost, su se drugačije organizovale i pokazale drugačije obrasce povezanosti. Za razliku od studije na srbijanskom uzorku, faktor Nacionalne privrženosti se izdvojio kao samostalan, a ne kao faceta općenitijeg faktora Nacionalizma. Pri tome su se čestice koje se odnose na nacionalizam kao tendenciju ka vjerovanju u superiornost nacije i apsolutizam, prerasporedile i postale dio faktora koji se odnose na tradicionalne i religijske stavove te sebične ili egoistične interese. Zanimljivo je dakle, da se tendencija ka nacionalizmu čini više povezanom sa tradicionalističkim i egoističnim vrijednostima nego sa patriotizmom, te da kao takva u većoj mjeri doprinosi predviđanju seksizma u odnosu na patriotizam i druge faktore modela. U konačnici je kreirana Skala leksičkih socijalnih stavova, LSS-BH koja predstavlja reskorovanu i adaptiranu verziju skale korištene u Petrovićevoj (2016) studiji. Skala ima zadovoljavajuće metrijske karakteristike te postoji mogućnost dodatne dorade i proširivanja pojedinih skala i subskala kao bi se kreirao još komprehenzivniji instrument.

Studija 2 dala je uvid u povezanost faktora leksičkog modela socijalnih stavova sa komponentama ambivalentnog seksizma, tj., benevolentnim i hostilnim seksizmom. Benevolentni i hostilni seksizam su oba najznačajnije pozitivno povezana sa Autoritarnim nacionalizmom i Apsolutističkim egocentrizmom, tako da se ova dva faktora i njihove subkomponente izdvajaju kao najznačajniji korelati. Nadalje, zanimljivo je da je benevolentni seksizam u niskoj, ali značajnoj korelaciji i sa svim preostalim faktorima modela. Dok je jedini drugi značajni korelat hostilnog seksizma, Humanizam, te je taj odnos negativan. Ovakav obrazac savršeno replicira definicije ovih konstrukata. Oba imaju istu pozadinu i temelje koji propagiraju podređeni položaj žena, njihov manjak kompetentnosti i strogo ograničene uloge koje ispunjavaju, što možemo vidjeti kroz korelaciju oba konstrukta sa prva dva faktora leksičkog modela socijalnih stavova. Međutim, način na koji se to izražava pri hostilnom seksizmu, je otvoreno agresivan i negativan, što predstavlja negativna korelacija sa Humanizmom i manjak značajne povezanosti sa faktorima poput Univerzalnog egalitarizma i Spiritualizma. Suprotno tome, benevolentni seksizam podrazumijeva suptilno, društveno prihvatljivije izražavanje seksističkih stavova i uvjerenja, koji

recimo mogu biti prerušeni kao komplimenti ili zaštitničko ponašanje, te su subjektivno pozitivnog karaktera za osobe koje ih imaju. S tim u vezi, niska pozitivna korelacija benevolentnog seksizma sa faktorima Humanizma, Univerzalnog egalitarizma, Spiritualizma, čak i Nacionalne privrženosti, djeluje odgovarajućom.

Sličan obrazac rezultata se pokazao i pri regresijskoj analizi. Ponovno su prva dva faktora modela, najznačajniji prediktori obje vrste seksizma. Razlike se javljaju u tome što je Humanizam pozitivan prediktor benevolentnog, a negativan prediktor hostilnog seksizma, što dodatno naglašava podmukli način na koji se benevolentni seksizam, bez obzira na svoje devastirajuće efekte, koji su možda čak i opasniji od efekata hostilnog seksizma, predstavlja i djeluje kao nešto pozitivnog i dobronamjernog karaktera. Demografske varijable poput spola, ne objašnjavaju značajan udio varijanse benevolentnog seksizma, međutim spol se pokazao kao značajan prediktor hostilnog seksizma. Ovakvi rezultati ukazuju na informacije, imajući u vidu nedostatke uzorka, koje su pokazane i u prethodnim istraživanjima, a to je da postoje manje razlike u benevolentnom seksizmu između spolova, dok su te razlike izražene kada se posmatra izraženost hostilnog seksizma. Pri tome ta povezanost u Studiji 2 implicira više nivoe hostilnog seksizma kod muškaraca u odnosu na žene. Time je ponovno podcrtana ustaljenost i prikrivenost štetnih i destruktivnih stavova kakvi su benevolentno seksistički stavovi prema ženama, do te mjere da su jednako prisutni i kod žena.

Ovo istraživanje u dvije studije pokrenuto je s ciljem doprinosa ponovnom otvaranju teme seksizma u Bosni i Hercegovini, u istraživačkim i primijenjenim krugovima psihologije. Razumijevanje mehanizama koji se nalaze u pozadini seksističkih stavova, te razumijevanje posljedica koje nastaju zbog njegova djelovanja, ključ su na putu do društva lišenog rodni stereotipa i predrasuda. Pored ponuđenih odgovora koje su pružile studije, ostala su i nastala brojna neodgovorena pitanja. Buduća istraživanja bi se mogla baviti detaljnijim istraživanjem dodatnih varijabli koje su dio odnosa socijalnih stavova i seksizma, zatim benevolentnim seksizmom kao takvim i mehanizmima koji objašnjavaju njegovu rasprostranjenost, čak i prema vlastitom spolu. Vidjeli smo da je on determinisan tradicionalnim vrijednostima, a položaj i sklop tih vrijednosti u Bosni i Hercegovini je specifičan. U odnosu na ostatak svijeta i određene primjere ekstremnog individualizma i kolektivismu ili tradicionalnosti i egalitarizma, Bosna i Hercegovina predstavlja jednu zanimljivu kombinaciju svih navedenih elemenata. Položaj žene kao i položaj muškarca i

njihove rodne uloge mijenjaju se, potencijalno više nego ikad prije, upravo u današnje vrijeme te se čini da je sada pravi momenat za istraživanja ovog tipa. Važno je istaknuti da, premda su žene općenito grupa koja ispašta u borbi za društvenu moć i slobodu, postoji i seksizam prema muškarcima, koji također ima štetne efekte, koji se ne mogu zanemariti i trebaju biti istraženi na isti način na ovim prostorima. Budući doprinosi diskursu o seksizmu u bosanskohercegovačkom društvu, trebali bi uključivati razumijevanje sličnosti i razlika seksizma prema muškarcima i ženama, te varijable koje objašnjavaju ovakve stavove. Skroman doprinos ovog istraživanja, nudi temelj za veći naučnoistraživački i javni fokus na jedan od važnih društvenih problema, koji se unatoč tome što i sada ima štetne efekte na svaku pojedinu individuu u nekom obliku, često zanemaruje i smatra problemom prošlosti.

7. Literatura

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper & Row.
- Allport, G. W. (1935). Attitudes. In C. C. Murchison (Ed.). *A handbook of social psychology* (pp. 798–844). Worcester, MA: Clark University Press.
- Altemeyer, B. (1981). *Right-wing authoritarianism*. Winnipeg, Canada: University of Manitoba Press.
- Austin, D. E., & Jackson, M. (2019). Benevolent and hostile sexism differentially predicted by facets of right-wing authoritarianism and social dominance orientation. *Personality and Individual Differences, 139*, 34–38. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.11.002>
- Bizumic, B. (2017). Traditionalism. In: Zeigler-Hill, V., Shackelford, T. (eds) *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_874-1
- Becker, J. C. (2010). Why Do Women Endorse Hostile and Benevolent Sexism? The Role of Salient Female Subtypes and Internalization of Sexist Contents. *Sex Roles, 62*(7–8), 453–467. <https://doi.org/10.1007/s11199-009-9707-4>
- Bizumic, B. (2017). Traditionalism. *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*, 1–3. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_874-1
- Brown, T. A. (2015, January 8). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research, Second Edition (Methodology in the Social Sciences)* (Second). The Guilford Press.
- Brubaker, R. (2011). Religion and nationalism: four approaches*. *Nations and Nationalism, 18*(1), 2–20. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2011.00486.x>
- Cheng, H., Bynner, J., Wiggins, R., & Schoon, I. (2011). The Measurement and Evaluation of Social Attitudes in Two British Cohort Studies. *Social Indicators Research, 107*(2), 351–371. <https://doi.org/10.1007/s11205-011-9852-3>

- Cross, E. J., & Overall, N. C. (2017). Women's attraction to benevolent sexism: Needing relationship security predicts greater attraction to men who endorse benevolent sexism. *European Journal of Social Psychology*, 48(3), 336–347. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2334>
- Christopher, A. N., & Mull, M. S. (2006). Conservative Ideology and Ambivalent Sexism. *Psychology of Women Quarterly*, 30(2), 223–230. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2006.00284.x>
- Connor, R. A., Glick, P., & Fiske, S. T. (2017). Ambivalent Sexism in the Twenty-First Century. *The Cambridge Handbook of the Psychology of Prejudice*, 295–320. <https://doi.org/10.1017/9781316161579.013>
- Dardenne, B., Dumont, M., & Bollier, T. (2007). Insidious dangers of benevolent sexism: Consequences for women's performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(5), 764–779. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.93.5.764>
- Duckitt, J., & Bizumic, B. (2013). Multidimensionality of Right-Wing Authoritarian Attitudes: Authoritarianism-Conservatism-Traditionalism. *Political Psychology*, 34(6), 841–862. <https://doi.org/10.1111/pops.12022>
- Duckitt, J., & Sibley, C. G. (2007). Right wing authoritarianism, social dominance orientation and the dimensions of generalized prejudice. *European Journal of Personality*, 21(2), 113–130. <https://doi.org/10.1002/per.614>
- Drač, S., Efendić, E., & Hadžiahmetović, N. (2016). The relation among intrinsic religiosity, religious fundamentalism, and attitudes toward out-groups in Muslims from Bosnia and Herzegovina. *Primenjena Psihologija*, 8(4), 379–394. <https://doi.org/10.19090/pp.2015.4.379-394>
- Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Fort Worth, TX: Harcourt Brace Jovanovich.
- Eysenck, H. J. (1954). *The psychology of politics*. London: Routledge and Kegan Paul.

- Fazio, R. H. (2007). Attitudes as object-evaluation associations of varying strength. *Social Cognition*, 25, 603.
- Field, A. (2022). *An Adventure in Statistics: The Reality Enigma* (Second ed.). SAGE Publications Ltd.
- Fiske, S., & Glick, P. (2018). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. In *Social Cognition* (1st ed.). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315187280>
- Fiske, S. T., & North, M. S. (2015). Measures of stereotyping and prejudice: Barometers of bias. In G. Boyle & D. Saklofske (Eds.). *Measures of personality & social psychological constructs* (pp. 684-718). Cambridge, MA: Elsevier/Academic Press.
- Glick, P., & Fiske, S. T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491–512.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.3.491>
- Glick, P., Lameiras, M., & Castro, Y. R. (2002). Education and Catholic religiosity as predictors of hostile and benevolent sexism toward women and men. *Sex Roles*, 47(9), 433-441.
- Goldberg, L. R. (1990). An alternative “description of personality”: The Big-Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(6), 1216–1229.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.59.6.1216>
- Hanson, K., & O’Dwyer, E. (2018). Patriotism and Nationalism, Left and Right: A Q-Methodology Study of American National Identity. *Political Psychology*, 40(4), 777–795.
<https://doi.org/10.1111/pops.12561>
- Havelka, N., Kuzmanović, B., & Popadić, D. (2004). *Metode i tehnike socijalnopsiholoških istraživanja*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Henson, R. K., & Roberts, J. K. (2006, June). Use of Exploratory Factor Analysis in Published Research. *Educational and Psychological Measurement*, 66(3), 393–416.
<https://doi.org/10.1177/0013164405282485>

- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994, March). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, *33*(1), 1–27. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1994.tb01008.x>
- Jost, J. T., Federico, C. M., & Napier, J. L. (2009). Political Ideology: Its Structure, Functions, and Elective Affinities. *Annual Review of Psychology*, *60*(1), 307–337. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.60.110707.163600>
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, *129*(3), 339–375. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.3.339>
- Jost, J. T., Napier, J. L., Thorisdottir, H., Gosling, S. D., Palfai, T. P., & Ostafin, B. (2007). Are Needs to Manage Uncertainty and Threat Associated With Political Conservatism or Ideological Extremity? *Personality and Social Psychology Bulletin*, *33*(7), 989–1007. <https://doi.org/10.1177/0146167207301028>
- Kay, A. C., & Eibach, R. P. (2013). Compensatory Control and Its Implications for Ideological Extremism. *Journal of Social Issues*, *69*(3), 564–585. <https://doi.org/10.1111/josi.12029>
- Kay, A. C., Gaucher, D., Napier, J. L., Callan, M. J., & Laurin, K. (2008). God and the government: Testing a compensatory control mechanism for the support of external systems. *Journal of Personality and Social Psychology*, *95*(1), 18–35. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.95.1.18>
- Kerlinger, F. N., Middendorp, C. P., & Amón, J. (1976). The structure of social attitudes in three countries: Tests of a criterial referent theory. *International Journal of Psychology*, *11*, 265–279
- Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (5th ed.). New York: The Guilford Press.

- Krauss, S. W. (2006). Romanian authoritarianism 10 years after communism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1255-1264.
<https://doi.org/10.1177%2F01461672022812010>
- Larsen, R. J., & Buss, D. M. (2008). *Psihologija ličnosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lelkes, Y., Krosnick, J. A., Marx, D. M., Judd, C. M., & Park, B. (2012). Complete anonymity compromises the accuracy of self-reports. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(6), 1291–1299. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2012.07.002>
- Ludeke, S., Johnson, W., & Bouchard, T. J. (2013). “Obedience to traditional authority:” A heritable factor underlying authoritarianism, conservatism and religiousness. *Personality and Individual Differences*, 55(4), 375–380. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.03.018>
- Mastari, L., Spruyt, B., & Siongers, J. (2019). Benevolent and Hostile Sexism in Social Spheres: The Impact of Parents, School and Romance on Belgian Adolescents’ Sexist Attitudes. *Frontiers in Sociology*, 4. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2019.00047>
- Mikołajczak, M., & Pietrzak, J. (2014). Ambivalent Sexism and Religion: Connected Through Values. *Sex Roles*, 70(9–10), 387–399. <https://doi.org/10.1007/s11199-014-0379-3>
- Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Montañés, P., Lemus, S. de, Moya, M., Bohner, G., & Megías, J. L. (2013). How Attractive Are Sexist Intimates to Adolescents? The Influence of Sexist Beliefs and Relationship Experience. *Psychology of Women Quarterly*, 37(4), 494–506.
<https://doi.org/10.1177/0361684313475998>
- Nash, C. J. (2020). Patriarchy. *International Encyclopedia of Human Geography*, 43–47.
<https://doi.org/10.1016/b978-0-08-102295-5.10206-9>

- O'Connor, B. P. (2000, September). SPSS and SAS programs for determining the number of components using parallel analysis and Velicer's MAP test. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 32(3), 396–402. <https://doi.org/10.3758/bf03200807>
- Osborne, D., Milojev, P., & Sibley, C. G. (2017). Authoritarianism and National Identity: Examining the Longitudinal Effects of SDO and RWA on Nationalism and Patriotism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(8), 1086–1099. <https://doi.org/10.1177/0146167217704196>
- Pallant, J. 2001. *SPSS Survival manual: a step by step guide to data analysis using SPSS*, Philadelphia: Open University Press.
- Petrović, B. & Međedović, J. (2011). Struktura socijalnih stavova baziranih na leksičkom pristupu na srpskom govornom području. *Sociologija*, 53, 195-212.
- Petrović, B. (2016). *Struktura, determinante i korelati leksički deriviranih socijalnih stavova u Srbiji*. [Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet]. Nacionalni repozitorijum disertacija u Srbiji.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., & Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741–763. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.4.741>
- Rokeach, M. (1960). *The open and closed mind*. New York: Basic Books.
- Saucier, G. (2000). Isms and the structure of social attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(2), 366–385. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.2.366>
- Saucier, G. (2013). Isms dimensions: Toward a more comprehensive and integrative model of belief-system components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 104(5), 921–939. <https://doi.org/10.1037/a0031968>
- Saucier, G. (2008). Measures of the Personality Factors Found Recurrently in Human Lexicons. In G. J. Boyle, G. Matthews, D.H. Saklofske (Eds.), *The SAGE Handbook of Personality*

Theory and Assessment: Personality Measurement and Testing, Vol. 2 (pp. 28-54),
SAGE Publications Ltd.

Schatz, R. T., Staub, E., & Lavine, H. (1999, March). On the Varieties of National Attachment:
Blind Versus Constructive Patriotism. *Political Psychology*, 20(1), 151–174.

<https://doi.org/10.1111/0162-895x.00140>

Shorey, R. C., Elmquist, J., Anderson, S., & Stuart, G. L. (2015). The Relationship Between
Spirituality and Aggression in a Sample of Men in Residential Substance Use Treatment.
International Journal of Mental Health and Addiction, 14(1), 23–30.

<https://doi.org/10.1007/s11469-015-9565-y>

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2000, August 9). *Using Multivariate Statistics (4th Edition)*
(4th ed.). Allyn & Bacon.

Taşdemir, N., & Sakallı-Uğurlu, N. (2010). The Relationships between Ambivalent Sexism and
Religiosity among Turkish University Students. *Sex Roles*, 62(7–8), 420–426.

<https://doi.org/10.1007/s11199-009-9693-6>

van Hiel, A., Pandelaere, M., & Duriez, B. (2004, July). The Impact of Need for Closure on
Conservative Beliefs and Racism: Differential Mediation by Authoritarian Submission
and Authoritarian Dominance. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(7), 824–
837. <https://doi.org/10.1177/0146167204264333>

Prilog br. 1

SDI-24

Ovaj upitnik sadrži rečenice koje označavaju različite stavove koje se tiču vaših vjerovanja i mišljenja. Molimo Vas da pročitate svaku tvrdnju pažljivo i zaokružite onaj odgovor koji najbolje izražava Vaše slaganje ili neslaganje.

Izaberite:

- 1 - ako je tvrdnja potpuno netačna ili se sa njom nimalo ne slažete.
- 2 - ako je tvrdnja uglavnom netačna ili se sa njom ne slažete.
- 3 - ako je tvrdnja otprilike podjednako i tačna i netačna, ili ako ne možete da se odlučite.
- 4 - ako je tvrdnja uglavnom tačna ili se sa njom slažete.
- 5 - ako je tvrdnja potpuno tačna ili se sa njom sasvim slažete.

1. Vjerujem u predodređenost – da je sve unaprijed određeno od strane Boga.
2. Religija bi trebalo da ima najvažniju ulogu u javnim poslovima.
3. Nema boga (ili bogova).
4. Ne vjerujem u spasitelja koji će doći da spasi svijet.
5. Duša pojedinca se može na mističan način stopiti sa jednim jedinim izvorom cjelokupnog postojanja
6. Svi oblici vladavine su tlačiteljski i nepoželjni, i treba ih ukinuti.
7. Čulna zadovoljstva su najveće dobro.
8. Postoje neka dobra veća od čulnih zadovoljstava.
9. Moje „ja” je jedino što postoji.
10. Ovozemaljska blaga su najveće dobro i najviša vrijednost u životu.
11. Ljudi treba da se vode nečim što prevazilazi njihov lični interes.
12. Prosvjetljenje se može postići meditacijom, intuicijom i posmatranjem samog sebe.
13. Meditacija i slične aktivnosti ne mogu dovesti do prosvjetljenja.
14. Stvari u prirodi, kao i priroda sama imaju svest.
15. Životinje nemaju dušu (ili duh).
16. Treba da insistiramo na ekonomskom razvoju, ali također i na društvenoj pravdi.
17. Znanje je svijest o pojedinačnim činjenicama i razumjevanije logičkih veza između njih.
18. Moja rasa nije superiornija u odnosu na druge.
19. Insistiram na razumu, naučnom istraživanju i samoispunjenju u ovom svetu.
20. Volim svoju zemlju i njoj sam posvećen.
21. Ne volim svoju zemlju.
22. Duboko poštujem historijske institucije, zakone i tradiciju.
23. Vjerujem u superiornost mog naroda.
24. Pojedinac sam određuje sopstveno ponašanje i odgovoran je za istinitost i iskrenost svojih izbora.

Prilog br.2

LSS-BH

Ovaj upitnik sadrži rečenice koje označavaju različite stavove koje se tiču vaših vjerovanja i mišljenja. Molimo Vas da pročitate svaku tvrdnju pažljivo i zaokružite onaj odgovor koji najbolje izražava Vaše slaganje ili neslaganje.

Izaberite:

- 1 - ako je tvrdnja potpuno netačna ili se sa njom nimalo ne slažete.
- 2 - ako je tvrdnja uglavnom netačna ili se sa njom ne slažete.
- 3 - ako je tvrdnja otprilike podjednako i tačna i netačna, ili ako ne možete da se odlučite.
- 4 - ako je tvrdnja uglavnom tačna ili se sa njom slažete.
- 5 - ako je tvrdnja potpuno tačna ili se sa njom sasvim slažete.

1	Duboko vjerujem u skori ponovni dolazak Spasitelja na Zemlju.
2	Mislim da je legitimno pravo osoba da imaju seksualne odnose sa pripadnicima oba spola.
3	Mislim da svi ljudi treba da gledaju samo svoje sopstvene interese.
4	Samo oni čije su porodice kroz generacije dokazale da su najbolji i najkvalifikovaniji treba da upravljaju državom, u interesu ostalog stanovništva.
5	Neophodno je da se vlast i nadležnosti moraju prenijeti sa centralnih na niže organe uprave.
6	Uvijek treba nesebično pomagati drugima, bez obzira na to ko su.
7	Vjerujem u duhove i natprirodna bića.
8	Vjerujem u oslobođenje duše kroz samodisciplinu i nenasilje prema svim živim bićima.
9	Trebalo bi oduzeti imovinu onima koji su prebogat i rasporediti je ravnopravno među ljudima.
10	Država i političke ustanove samo ometaju slobodu ličnosti i treba ih ukinuti.
11	Samo zemlje u kojima vladar ima apsolutnu vlast su uspješne i prosperitetne zemlje.
12	Nemam nikakva posebna osjećanja prema svojoj naciji.
13	Bog ne postoji.
14	Homoseksualnost je neprirodna i treba da bude zabranjena.
15	Da bi čovjek uspio u karijeri ne smije da ima previše obzira prema drugima.
16	Iako većina ljudi osuđuje učenje Adolfa Hitlera, ono je imalo i svojih dobrih strana.
17	Socijaldemokratske zemlje (poput onih u Skandinaviji) pružaju najbolje uslove za život i sreću ljudi.
18	Pojedinac je autonomno biće odgovorno za autentičnost i iskrenost svojih izbora.
19	Vjerujem da neki predmeti mogu imati čudotvorna i natprirodna svojstva.
20	Čovjekovom saznanju su dostupni samo fenomeni pojedinih predmeta i stvari, ali ne i njihova suština.

21	Smatram da bi podjela društvenih dobara prema individualnim potrebama dovela do nestanka klasnih razlika.
22	Interesi radnika i bogataša će uvijek biti suprotni i nepomirljivi.
23	Vlast u državi treba da bude čvrste ruke.
24	Ne priznajem nikakve društvene norme, moralna načela niti tradiciju.
25	Vjerujem da se može religijskim postupkom istjerati zao duh iz tijela osobe.
26	U potpunosti treba poštovati učenje naših vjerskih poglavara.
27	Zadovoljstvo je najviše dobro i mjerilo svih vrijednosti.
28	Prirodno pravo država koje su bogate i moćne jeste da potčinjavaju slabije zemlje.
29	Trebalo bi težiti evropskim vrijednostima.
30	Čovjek posjeduje slobodnu volju i pomoću nje donosi svoje odluke.
31	Vjerujem u reinkarnaciju i ponovno rođenje duše u drugom tijelu.
32	Duh, ideja, osnova je svega što postoji.
33	Udruženja radnika i poslodavaca treba da budu najvažniji činioци društvenog funkcionisanja.
34	Najveći problem moje zemlje je što su birokrate na najodgovornijim funkcijama.
35	Vjerujem da je najbolje da sva vlast bude u rukama jednog vladara.
36	Treba ukinuti granice između nacionalnih država.
37	Podržavam propovijedanje ideja iznijetih u svetim knjigama.
38	Religijske vođe moraju da učestvuju u političkom životu države.
39	Užitak i zadovoljstvo su osnovni princip i smisao života.
40	Prirodno je da manji broj ljudi kontroliše veliku količinu resursa i kapitala.
41	Sloboda mišljenja i prava pojedinaca su najvažniji ciljevi kojima društvo treba da teži.
42	Borba bez upotrebe sile je borba koja daje najbolje rezultate.
43	Postoje sile u prirodi koje ne možemo opaziti našim čulima a koje utiču na naše živote.
44	Ne postoji apsolutna, objektivna istina.
45	Najvažnija sredstva za proizvodnju treba da budu pod kontrolom države a ne pojedinaca.
46	Postojeće estetske vrijednosti u modernom društvu su besmislene.
47	Država uvijek treba da ima odlučujuću riječ u jednom društvu.
48	Volim svoju zemlju.
49	Božiji poslanik će ponovo doći među ljude.
50	Poštujem i praktikujem staru religiju mog naroda, stare bogove, pretke i sveta mjesta.
51	Iz svega treba izvući korist, bez obzira na okolnosti.
52	Odlučivanje, upravljanje i vlast u jednom društvu mora biti u rukama njegove elite.
53	Čak i u teškim vremenima, dobro je da postoje različita politička shvatanja.
54	Za mene je vrlina najveće dobro kojem treba težiti.
55	Sa dušama umrlih se može komunicirati.
56	Stvari ne postoje objektivno, već samo u našoj svijesti.

57	Država i narod, a ne pojedinci, treba da budu vlasnici fabrika i drugih sredstava za proizvodnju.
58	U ovoj zemlji čovjek ne može da uspije, pa se ne vrijedi ni truditi.
59	Dobrobit lokalne zajednice je važnija od interesa države.
60	Postoji samo jedan Bog.
61	Vojska treba da ima vodeću ulogu u državnim poslovima.
62	Treba iskoristiti položaj da se pomogne rodbini ili sebi.
63	Pozitivna strana nacizma je što zahtijeva etnički čistu državu.
64	To što u mojoj zemlji žive različiti narodi čini naše društvo i naš život bogatijim.
65	Stvari i događaje treba gledati sa njihove najbolje strane.
66	Sve što postoji je, u svojoj suštini, duhovne prirode.
67	Sve je relativno.
68	Marksizam predstavlja najbolji oblik uređenja društva.
69	U vremenu u kojem živimo sve prave vrijednosti su propale.
70	Vladinim mjerama bi trebalo ograničiti plasiranje stranih proizvoda nauštrb domaćih.
71	Volim svoj narod i svoju domovinu.
72	Bog je stvorio svijet i njime upravlja.
73	Naša država bi trebalo da bude monarhija.
74	Uvijek bih, bez obzira na druge, iskoristio povoljnu priliku da ostvarim svoje ciljeve.
75	Moja rasa je superiornija od drugih.
76	Treba težiti ka ujedinjenju svih evropskih naroda.
77	I u dobru i u zlu treba biti miran i dostojanstven.
78	Neki predmeti, biljke ili životinje imaju svete moći.
79	Vjerujem da je neophodno vratiti se prirodi i odbaciti sve društvene konvencije.
80	Neophodna je svjetska revolucija i jedinstvo radnika svih zemalja da bi se radnici zaista izborili za svoja prava.
81	Sve stvari imaju tendenciju samo da postaju sve gore i gore.
82	Ne treba da uvodimo riječi iz drugih jezika, već da koristimo one koje imamo.
83	Nacionalne manjine treba da imaju pravo na samoopredjeljenje i otcjepljenje
84	Strogo se pridržavam pravila koja mi vjera nalaže.
85	Tradicionalne vrijednosti su prave vrijednosti i od njih ne treba odstupati.
86	Cilj opravdava sredstvo.
87	Žene su po prirodi manje sposobne od muškaraca.
88	Parlament treba da ima zakonodavnu vlast i vlada treba za sve svoje postupke da odgovara parlamentu.
89	Slobodna volja je osnova našeg ponašanja.
90	Vjerujem u postojanje životne sile, bez koje život ne bi bio moguć.
91	Materijalni svijet je samo iluzija.

92	U radnim organizacijama ne bi trebalo da postoje vođe, nego svi ljudi treba da ravnopravno učestvuju u odlučivanju.
93	Mrzim snobove.
94	Vjerujem u snagu i moć moje nacije, da zajedno možemo sve i da možemo bolje od drugih.

Prilog br. 3

ASIBiH

Ovaj upitnik sadrži rečenice koje označavaju različite stavove koje se tiču vaših vjerovanja i mišljenja. Molimo Vas da pročitate svaku tvrdnju pažljivo i zaokružite onaj odgovor koji najbolje izražava Vaše slaganje ili neslaganje.

Izaberite:

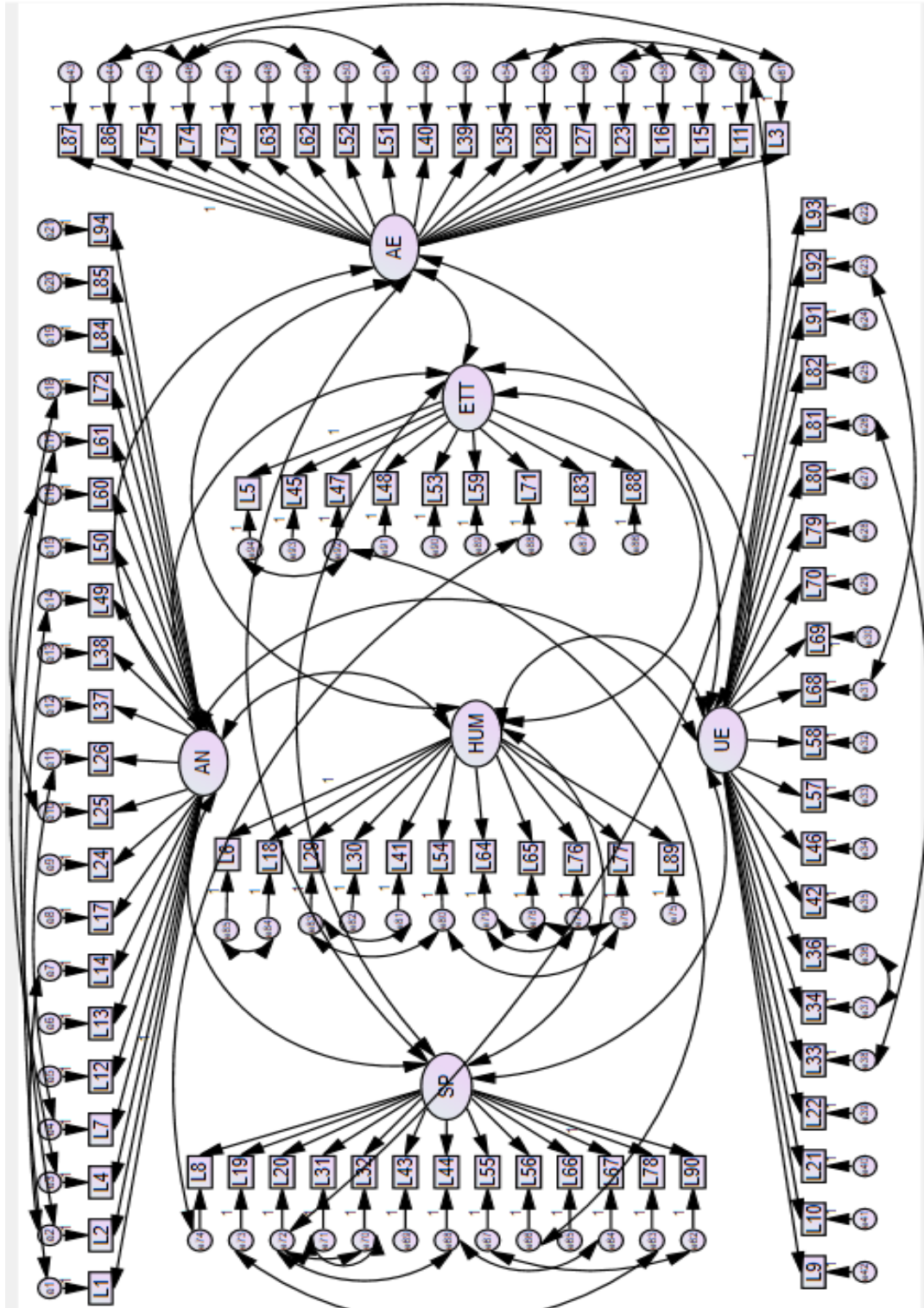
- 0 - ako se sa tvrdnjom nimalo ne slažete
- 1 - ako se sa tvrdnjom donekle ne slažete.
- 2 - ako se sa tvrdnjom pomalo ne slažete.
- 3 - ako se sa tvrdnjom donekle slažete.
- 4 - ako se sa tvrdnjom pomalo slažete.
- 5 - ako se sa tvrdnjom u potpunosti slažete.

1. Bez obzira na to koliko je ostvaren, muškarac nikada neće biti potpuna osoba ako nema ljubav žene.
2. Mnoge žene traže posebne povlastice, kao što su politike zapošljavanja koje im daju prednost nad muškarcima, pod krinkom traženja „jednakosti“.
3. U slučaju katastrofe, žene ne moraju nužno biti spašene prije muškaraca.
4. Većina žena nevine/bezazlene komentare i postupke protumači kao seksistične.
5. Žene se lako uvrijede.
6. Ljudi su često istinski sretni u životu, čak i ako nisu u romantičnom odnosu sa osobom drugog spola.
7. Feministkinje i feministi ne traže da žene imaju više moći od muškaraca.
8. Mnoge žene posjeduju kvalitetu čednosti, koju muškarci nemaju.
9. Muškarci trebaju štititi i negovati žene.
10. Većina žena ne cijeni u potpunosti sve što muškarci rade za njih.
11. Žene žele steći moć, tako što će imati kontrolu nad muškarcima.
12. Svaki bi muškarac trebao imati ženu koju obožava.
13. Muškarci su potpuni bez žena.
14. Žene preuveličavaju probleme koje imaju na poslu.
15. Jednom kada žena obrlati muškarca da bude s njom, često ga pokuša držati na kratkoj uzici.
16. Kada žene izgube od muškaraca u pravednom takmičenju, uglavnom se žale kako je u pitanju diskriminacija.
17. Dobru ženu će njen muškarac uzdignuti na tron.

18. Postoji mnogo žena koje se zabavljaju time da provociraju muškarce svojom seksualnom dostupnošću, a onda odbijaju njihova udvaranja
19. Žene, u poređenju sa muškarcima imaju superiorniju moralnu osjetljivost.
20. Muškarci trebaju biti spremni žrtvovati svoju dobrobit kako bi finansijski izdržavali žene u svom životu.
21. Feministi zahtijevaju razumne stvari od muškaraca.
22. Žene, u poređenju sa muškarcima imaju profinjeniji smisao za kulturu i bolji ukus

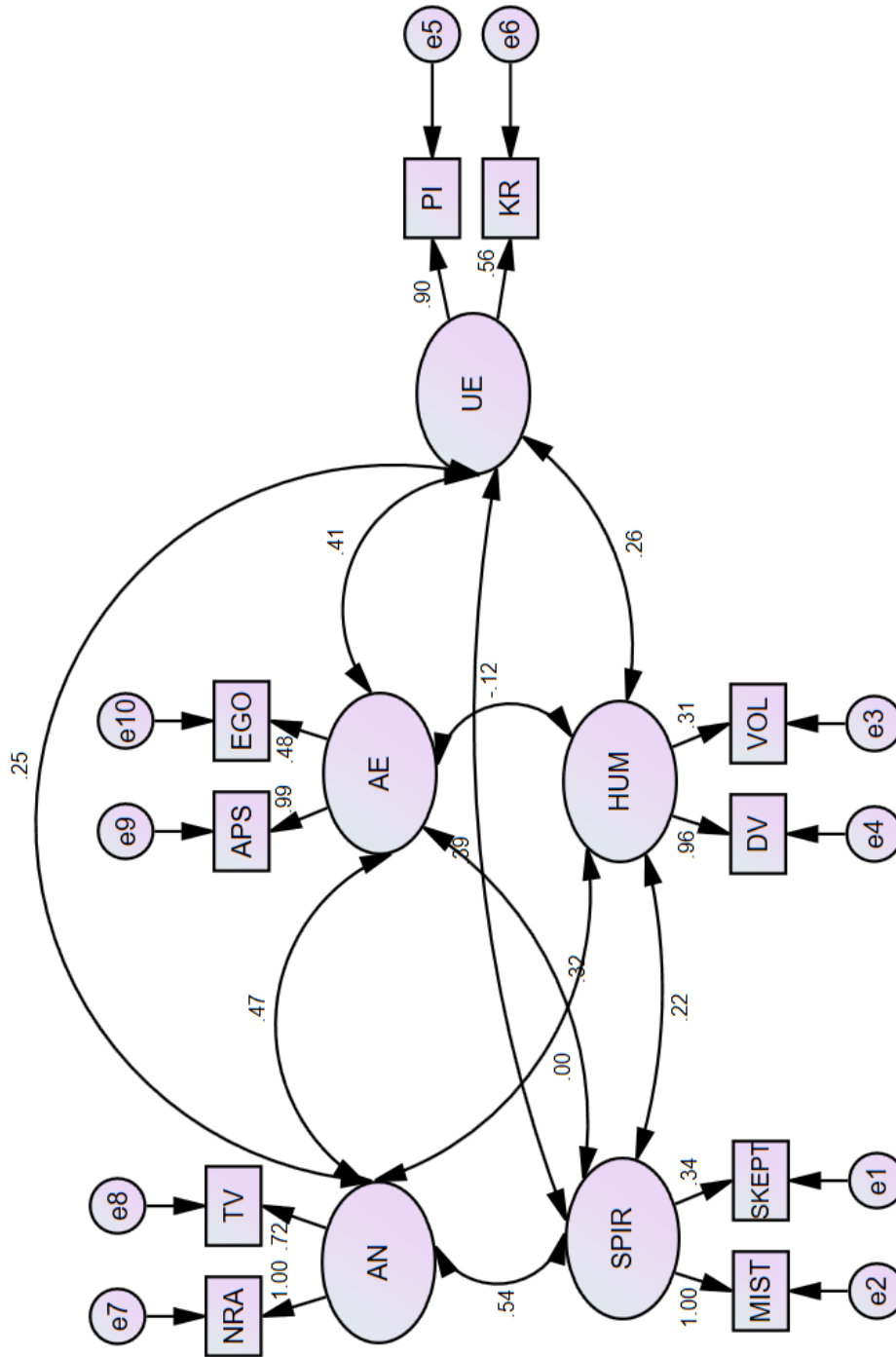
Prilog br. 4

Prikaz konfirmatornog faktorskog modela na nivou domena

Prilog br. 5

Prikaz konfirmatornog faktorskog modela na nivou faceta

Prilog br. 6

Rotirana matrica faktorskog obrasca za Autoritarni nacionalizam

Čestice	Subkomponente	
	Nacionalno-religijska autoritarnost	Tradicionalne vrijednosti
Vjerujem u duhove i natprirodna bića	.969	-.510
Vjerujem da se može religijskim postupkom istjerati zao duh iz tijela osobe.	.795	
Duboko vjerujem u skori ponovni dolazak Spasitelja na Zemlju	.717	
Božiji poslanik će ponovo doći među ljude.	.681	.159
Bog je stvorio svijet i njime upravlja.	.624	.264
Religijske vođe moraju da učestvuju u političkom životu države.	.608	
Podržavam propovijedanje ideja iznijetih u svetim knjigama.	.488	.333
Vojska treba da ima vodeću ulogu u državnim poslovima.	.476	
Bog ne postoji	-.443	-.343

Samo oni čije su porodice kroz generacije dokazale da su najbolji i najkvalifikovaniji treba da upravljaju državom, u interesu ostalog stanovništva.	.433	-.162
Postoji samo jedan Bog.	.422	.379
Poštujem i praktikujem staru religiju mog naroda, stare bogove, pretke i sveta mjesta.	.353	.165
Socijaldemokratske zemlje (poput onih u Skandinaviji) pružaju najbolje uslove za život i sreću ljudi.	-.228	
Mislim da je legitimno pravo osoba da imaju seksualne odnose sa sa pripadnicima oba spola	.167	-.822
Nemam nikakva posebna osjećanja prema svojoj naciji.	.243	-.764
Tradicionalne vrijednosti su prave vrijednosti i od njih ne treba odstupati.		.671
Homoseksualnost je neprirodna i treba da bude zabranjena.		.650
Ne priznajem nikakve društvene norme, moralna načela niti tradiciju.	.286	-.618

Vjerujem u snagu i moć moje nacije, da zajedno možemo sve i da možemo bolje od drugih.		.550
U potpunosti treba poštovati učenje naših vjerskih poglavara.	.250	.521
Strogo se pridržavam pravila koja mi vjera nalaže.	.431	.475

Rotirana matrica faktorskog obrasca za Apsolutistički egocentrizam

Čestice	Subkomponente	
	Apsolutizam	Egocentrizam
Samo zemlje u kojima vladar ima apsolutnu vlast su uspješne i prosperitetne zemlje.	.728	-.153
Vjerujem da je najbolje da sva vlast bude u rukama jednog vladara	.674	
Naša država bi trebalo da bude monarhija.	.669	
Moja rasa je superiornija od drugih.	.626	
Pozitivna strana nacizma je što zahtijeva etnički čistu državu	.579	
Iako većina ljudi osuđuje učenje Adolfa Hitlera, ono je imalo i svojih dobrih strana.	.474	.133
Prirodno pravo država koje su bogate i moćne jeste da potčinjavaju slabije zemlje.	.453	

Odlučivanje, upravljanje i vlast u jednom društvu mora biti u rukama njegove elite.	.448	
Prirodno je da manji broj ljudi kontroliše veliku količinu resursa i kapitala.	.437	
Žene su po prirodi manje sposobne od muškaraca.	.416	
Vlast u državi treba da bude čvrste ruke.	.375	.245
Užitak i zadovoljstvo su osnovni princip i smisao života.	-.115	.703
Zadovoljstvo je najviše dobro i mjerilo svih vrijednosti.		.655
Uvijek bih, bez obzira na druge, iskoristio povoljnu priliku da ostvarim svoje ciljeve.		.636
Cilj opravdava sredstvo.	.136	.588
Iz svega treba izvući korist, bez obzira na okolnosti.		.532
Mislim da svi ljudi treba da gledaju samo svoje sopstvene interese	-.110	.488
Da bi čovjek uspio u karijeri ne smije da ima previše obzira prema drugima		.432
Treba iskoristiti položaj da se pomogne rodbini ili sebi.	.176	.350

Rotirana matrica faktorskog obrasca za Humanizam

Čestice	Subkomponente	
	Politički idealizam	Klasni revizionizam
Neophodna je svjetska revolucija i jedinstvo radnika svih zemalja da bi se radnici zaista izborili za svoja prava.	.654	
Država i političke ustanove samo ometaju slobodu ličnosti i treba ih ukinuti.	.654	-.162
Marksizam predstavlja najbolji oblik uređenja društva.	.648	-.228
U radnim organizacijama ne bi trebalo da postoje vođe, nego svi ljudi treba da ravnopravno učestvuju u odlučivanju.	.623	
Smatram da bi podjela društvenih dobara prema individualnim potrebama dovela do nestanka klasnih razlika	.564	
Treba ukinuti granice između nacionalnih država.	.557	
Država i narod, a ne pojedinci, treba da budu vlasnici fabrika i drugih sredstava za proizvodnju	.466	.150
Udruženja radnika i poslodavaca treba da budu najvažniji činioci društvenog funkcionisanja.	.447	.237
Materijalni svijet je samo iluzija.	.422	.101
Trebalo bi oduzeti imovinu onima koji su prebogat i rasporediti je ravnopravno među ljudima.	.420	.213
U ovoj zemlji čovjek ne može da uspije, pa se ne vrijedi ni truditi.	.411	

Vjerujem da je neophodno vratiti se prirodi i odbaciti sve društvene konvencije.	.393	
Sve stvari imaju tendenciju samo da postaju sve gore i gore.	.368	.264
Vladinim mjerama bi trebalo ograničiti plasiranje stranih proizvoda nauštrb domaćih.	-.238	.772
Ne treba da uvodimo riječi iz drugih jezika, već da koristimo one koje imamo.	-.110	.708
U vremenu u kojem živimo sve prave vrijednosti su propale.	.117	.521
Mrzim snobove.		.513
Najveći problem moje zemlje je što su birokrate na najodgovornijim funkcijama.	.265	.374
Interesi radnika i bogataša će uvijek biti suprotni i nepomirljivi.	.237	.319
Borba bez upotrebe sile je borba koja daje najbolje rezultate.		.300
Postojeće estetske vrijednosti u modernom društvu su besmislene		.281

Rotirana matrica faktorskog obrasca za Spiritualizam

Čestice	Subkomponenta	
	Misticizam	Skepticizam

Sa dušama umrlih se može komunicirati	.715	-200
Vjerujem u reinkarnaciju i ponovno rođenje duše u drugom tijelu.	.711	
Neki predmeti, biljke ili životinje imaju svete moći.	.687	
Vjerujem da neki predmeti mogu imati čudotvorna i natprirodna svojstva.	.652	
Vjerujem u oslobođenje duše kroz samodisciplinu i nenasilje prema svim živim bićima.	.590	-.113
Duh, ideja, osnova je svega što postoji.	.537	
Sve što postoji je, u svojoj suštini, duhovne prirode.	.501	.264
Vjerujem u postojanje životne sile, bez koje život ne bi bio moguć.	.477	.310
Postoje sile u prirodi koje ne možemo opaziti našim čulima a koje utiču na naše živote	.457	.210
Ne postoji apsolutna, objektivna istina.	-243	.795
Sve je relativno.		.679
Čovjekovom saznanju su dostupni samo fenomeni pojedinih predmeta i stvari, ali ne i njihova suština.		.522

Stvari ne postoje objektivno, već samo u našoj
svijesti

.269

.381
